

94(497.57)''15''

94(=135)''15''

Primljeno: 7. 4. 2024.

Prihvaćeno: 30. 5. 2024.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v43i67.30587>

Marko Šarić*

Osmanski Vlasi Istre na izvornoj Tromeđi: nestabilna podaništva i ambivalentne lojalnosti na imperijalnom višegraničju u Hrvatskoj 16. stoljeća

U radu se, polazeći od neobjavljenih i objavljenih osmanskih, mletačkih i habsburških izvora, analizira vlaška skupina poznata u historiografiji kao „Vlasi Istre”, koja je u prvoj polovini 16. stoljeća sociodemografski dominirala na prostoru „izvorne Tromeđe” u Hrvatskoj. Riječ je o povratničkoj vlaškoj skupini iz habsburškoga dijela sjeveroistočne Istre i Krasa čiju su demografsku jezgru činili potomci hrvatskih srednjovjekovnih Vlaha, koji su se početkom 16. stoljeća pred osmanskim osvajanjima u više navrata iseljavali prema sjeverozapadu. U sklopu osmanske kolonizacijske politike *istimâlet* dio tih Vlaha povratio se između 1528. i 1530. u svoja stara boravišta u vilajetu Hrvati, odnosno sandžaku Klis. Radilo se o vlaškoj skupini koja se više od pola stoljeća reverzibilno i ciklično kretala u prostoru imperijalnoga višegraničja, prelazeći u nova i vraćajući se u stara podaništva – osmanska, habsburška i mletačka. Na njihovu primjeru analiziraju se fenomeni koji su proizlazili iz dinamičnih i složenih odnosa na granici kao što su povratne migracije, nestabilna podaništva i ambivalentne lojalnosti. Riječ je o modusima koje je nametao nesiguran život na nemirnoj granici, a podrazumijevao je prilagodljive i kompromisne oblike djelovanja. Koristeći se osmanskim poreznim popisima iz 1528. – 1530., 1540., 1550. i 1574., propituju se njihove društvene, demografske, ekonomske i etnokulturne strukture, kao i uzroci njihova nestajanja kao prepoznatljive skupine u drugoj polovini 16. stoljeća.

Ključne riječi: Vlasi, Morlaci, Ćići, migracije, podaništva, lojalnosti, rani novi vijek, Tromeđa, Osmansko Carstvo, vilajet Hrvati, sandžak Klis, Habsburška Istra, Kras, Pazinska grofovija, Bukovica, Ravni kotari, Mletačka Istra, Mletačka Dalmacija, zadarski distrikt

* Marko Šarić, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: marko.saric2@zg.t-com.hr

Uvod: vlaške seobe, nestabilna podaništva i ambivalentne lojalnosti na granicama imperija

Osmanska ekspanzija u 15. i 16. stoljeću na hrvatske prostore uzrokovala je velika migracijska kretanja, nezabilježena još od vremena ranoga srednjeg vijeka, postavši konstantom tijekom cijele epohe ranomoderne povijesti, utisnuvši joj tako svoj neizbrisivi pečat. Dinamiku osmanskih pljačkaških upada, ratnih pohoda i osvajanja u stopu su pratili i migracijski procesi – vanjskih i unutarnjih, jednosmjernih i povratnih, masovnih i kapilarnih migracija odnosno spontanijih i planskih kolonizacija. Granična fronta osmanske vojne ekspanzije bila je tijekom 15. i 16. stoljeća u neprekidnom pomicanju prema sjeverozapadu, a njezin krajnji doseg bilo je područje oko Novigradskoga i Karinskoga mora u zadarskom zaljevu. Ondje su se osmanski teritoriji potpuno povezali s mletačkim teritorijima južno od Velebita, dok su stari politički i društveni okviri Hrvatskoga Kraljevstva na tom prostoru bili razbijeni utopivši se u osmanske pogranične provincije, vilajete i sandžake (*Turska Hrvatska*).¹ Osmanska granica na duže se razdoblje ondje ustalila (oko 180 godina) i na razvalinama hrvatskoga srednjovjekovnog društva stvarala je svoje nove krajiške strukture. Premda je pojam Tromeđe (*Triplex Confinium*) geopolitički definiran tek krajem 17. stoljeća odredbama mira u Srijemskim Karlovcima, karakter trograničja stekao je još 1520-ih taj prostor u kontaktnoj jadransko-dinarskoj zoni Novigradskoga i Karinskoga mora, zbog čega bi se mogao u povijesnom kontekstu nazvati i prvom ili „izvornom Tromeđom”.² To rano imperijalno osmansko-mletačko-habsburško trograničje imalo je svoje proširenje u velebitskom Podgorju i akvatoriju Velebitskoga kanala.³ Izvorna Tromeđa bila je u užem smislu omeđena područjem između Zadra, Knina i

¹ Egidio Ivetić, *Granica na Mediteranu. Istočni Jadran između Italije i južnoslavenskog sveta od XIII do XX veka* (Beograd: Arhipelag, 2015), 117.

² Marko Šarić, „Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakuje (16.-17. stoljeće)”, (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010), 3-4, 11-12. O *Triplex Confinium* kao prostoru složenih i slojevitih društvenih, etnokulturnih i civilizacijskih struktura, odnosno o konceptu višegraničja (engl. *multiple borderlands*) kao teorijskom modelu i interpretacijskom okviru u istraživanju policentričnih struktura u pograničnim društvima i kulturama ranomoderne Hrvatske, vidi u: Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800* (Zagreb: Barbat, 2003), 3-50.

³ Demarkacijska linija između Mlečana i Osmanlija postojala je samo na kopnenom dijelu granice u Ravnim kotarima. U Novigradskom i Karinskom moru te Velebitskom kanalu vladala je fluidnija situacija. *Serenissima* je doduše cijeli jadranski akvatorij načelno smatrala svojim unutarnjim vodama (*nostro Golfo*), ali stvarnost ju je upravo na tom prostoru „tri mora” najčešće demantirala. Na izvornoj Tromeđi mletačka najvažnija uporišta bili su Novigrad i Posedarje, dok su s osmanske strane to bili Obrovac, Karin i nešto kasnije Islam. Podgorje je najvećim djelom bilo pusta „ničija zemlja” oko koje su se otimala sve tri strane, hrvatski krajišnici Senjske kapetanije, Osmanlije i Mlečani. Habsburška će strana ojačati tek nakon što su 1574. obnovili utvrdu u Karlobagu, koji će time postati i nova točka sporenja suprotstavljenih sila. Usp. Ive Mažuran, *Karlobag 1251.-2001.* (Karlobag: Općina Karlobag, 2001), 29-30.

Senja.⁴ S izvornom Tromeđom usko je povezana i *Morlakija*, poznati asocijativni pojam iz ranomoderne kartografije. Izvorna Tromeđa i Morlakija pojmovi su koji korespondiraju, jedan kao povijesno-koncepcijski, drugi kao povijesno-geografski. Ti su prostori bili bez strogo fiksiranih granica, u kontekstu imagologija granica funkcionirali su kao specifična virtualna „transgranična regija”.⁵

Vlaške seobe bile su neprekidna pojava u tom prostoru i prije nastanka izvorne Tromeđe, a potrajat će u kontinuitetu sve do 18. stoljeća. Upravo zahvaljujući svojoj pokretljivosti vlaška društva bila su istinski transgranični fenomen i nezaobilazan element svih vojnokrajiških sustava koji su se formirali na imperijalnom višegraničju.⁶ Svojim tradicijama pripadajućih im prava i povlastica i načinom života u pokretu, što je za posljedicu imalo nehajan odnos spram pograničnih režima, postali su prepoznatljivim čimbenikom objedinjavanja i zajedničke opstojnosti na tom politički konfliktnom trodijelnom prostoru („tri međe jednog prostora”).⁷ U početku je glavna pokretačka sila vlaških kolonizacija bila osmanska vlast, osobito u razdoblju dok se nastojala učvrstiti na novoosvojenom području u Hrvatskoj, u takozvanom vilajetu Hrvati između 1522. i 1537., odnosno kasnijem sandžaku Klis. Osmanlije su smišljenim političkim strategijama, posebice sustavom pridobivanja (*istimâlet*), zadobivali podršku vlaškgoga stanovništva te ih vješto instrumentalizirali kao pomoćne vojne odrede na granici, martološkoga i derbendžijskoga tipa. Ti će kolonizacijski valovi koji su dolazili iz jugoistočne dinarske unutrašnjosti imati dalekosežne posljedice u kontekstu oblikovanja nove etnokulturne konfiguracije na tim prostorima. U početnom razdoblju posebno važnu ulogu imala je i rekolonizacija vlaških povratnika koji su izbjegli u druge zemlje, posebno na području Istre, što je i središnja tema ove studije. Osmanska osvajanja, naime, nisu uvijek nužno morala imati karakter diskontinuiteta, prepletala su se neizbježno i sa suradnjom i međusobnim utjecajem s drugom stranom. Vrlo brzo, već od 1530-ih, i protivničke strane, habsburška i mletačka, primjenjuju sličnu kolonizacijsku politiku, odnosno model pridobivanja vlaškgoga pograničnog stanovništva, nastojeći ih stimulativnim mjerama, svaka na svoj način, pridobiti na svoju stranu. Kad k tomu dodamo

⁴ Roksandić, *Triplex Confinium*, 19-22. Mikrotoponimija ovoga prostora i danas zorno svjedoči o tom prošlom vremenu „međa” i „kunfina”, *krajina*, *frontijera* i *serhata*: oronimi Bojnik (kod ušća Zrmanje u Novigradsko more) i Senjan (u Kruševu), sela Islam Latinski i Grčki (nastalo od *sedd-i Islam*, „bedem islama”), Kula Atlagića, Kapetan-stan (u blizini Novskoga ždrila), Fortica (na južnom rtu otoka Paga kod Ljubačkoga tjesnaca), Stara kula (Starigrad-Paklenica) te nazivi nekadašnjih graničnih oznaka poput Zelenoga Hrasta, Turske gomile, Babina Duba.

⁵ Marko Šarić, „Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku”, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 47.

⁶ Šarić, „Višegraničje i modeli kulturne povijesti”, 47.

⁷ Šarić, „Višegraničje i modeli kulturne povijesti”, 47.

„migrantsku kulturu” Vlaha, obilježenu sezonskim stočarskim kretanjima polunomadskoga ili transhumantnoga tipa, prekogranične migracije nisu bile samo posljedica ratnih zbivanja i konfliktnih političkih strategija sučeljenih imperija („odozgo”), nego su podjednako bila motivirana internim vlaškim interesima i društveno-gospodarskim dinamikama „odozdo”.

S obzirom na pokretljivost vlaških stočarskih skupina, primjena načela prostorne ili teritorijalne valjanosti prava i zakona, u što dakako spada i pitanje podaništva, u praksi je kod vlaških zajednica uvijek nailazila na poteškoće. Pojmu podaništva blizak je i pojam lojalnosti, koja je na višegraničju uvijek bila na iskušenju. Pokornost i vjernost kao pravne i moralne norme kojih se svaki podanik morao pridržavati u predmodernom društvu nisu bile uvijek u skladu s običajnim normama vlaških društava. Vlasi su, naime, sebe prije svega smatrali „slobodnim ljudima nikome podložnim”.⁸ Činjenica njihova posebnoga društvenog položaja i običajne samouprave davala im je pravo da slobodno upravljaju po vlastitim zakonima ili običajima i da prema van nastupaju kao jedno tijelo. Ta „gorštačka sloboda” (sloboda u smislu privilegija i pravno-fiskalnoga imuniteta) omogućila im je autonomiju pri donošenju odluka i djelovanje prema vlastitim interesima. U pogledu mentalitetskih struktura, to je kultura koja je nepokorna geometrijskim prostorima i svakoj formaliziranoj vlasti. Stočar nomad ili polunomad opire se granicama i svemu što ga sputava, treba mu slobode i prostora, i još prostora.

Na hrvatskom prostoru u 16. stoljeću sučelila su se tri različita imperijalna sustava, svaki sa svojim posebnim političko-društvenim ustrojstvom i povijesno-pravnim tradicijama, a time i različitim koncepcijama podaništava i lojalnosti. Zajedničko im je međutim bilo, i zapadnoeuropskoj (rimskoj) i islamsko-orijentalnoj pravnoj tradiciji, opće načelo da svaki pojedinac u krajnjoj liniji podliježe jednom autoritetu, odnosno vladaru koji je simbolizirao državnu vlast.⁹ U habsburškim zemljama u 16. stoljeću podvrgnutost pojedinca vladaru bila je određena prema teritorijalnoj i personalnoj dimenziji važenja prava, ovisno već o oblicima osobne ovisnosti, odnosno statusu slobodnih ili zavisnih, te odnosa vazaliteta i podaništava. Pojavom modernih teorija o suverenitetu i razvojem ranomoderne države pomalo se afirmira i ideja da bi podanici (*Untertanen*) trebali biti neposredno podvrgnuti vlasti države. Mletačka Republika po svojem je ustroju bila „impe-

⁸ Čuvena izjava jednoga humskog Vlaha dana u Dubrovniku 9. kolovoza 1436. (*Esse hominem liberum et nemini fore obligatum*). Sima M. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba* (Beograd: Naučno delo, 1964), 272-273.

⁹ Obje tradicije isticale su također dužnost podanika na lojalnost i poslušnost vladaru. Premda je rimsko pravo poznavalo instituciju „privremenoga podanika” (*subditus temporarius*), kojoj je donekle analogna institucija *mustemeni* u islamskom pravu (stranci nemuslimani koji privremeno borave na području islamske države i podliježu zakonu *zimija*), dvostruka ili višestruka podaništva i lojalnosti bili su načelno neprihvatljivi. F. H. Hinsley, *Suverenitet* (Zagreb: August Cesarec, 1992); Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2004), 581-583.

rijalna republika” koja je podčinila svojoj vlasti mnoge druge urbane i ruralne komune na Sredozemlju, pri čemu je venecijanska komuna kao metropola uživala hegemonijski položaj (*Dominanta*).¹⁰ Takav ustroj doveo je do svojevrsnoga „rangiranja” podaništava ovisno o staleškoj pripadnosti i/ili privrženosti gradu na laguni.¹¹ Prema osmanskome shvaćanju, svi stanovnici i zemlja u državi pripadali su sultanu. Postojala su doduše dva osnovna staleža: podanici (*raja*) i vojnici (*asker*); drugim riječima, i ovdje je vrijedilo načelo da „oni kojima se vlada, budu oštro odvojeni od onih koji su vladali”, ali svi su podjednako bili podvrgnuti sultanovu apsolutnom autoritetu. Jedini izvor moći bila je „sultanova volja i delegacija”, odnosno poslovice „Sultan je država” imala je doslovno značenje.¹²

Pogranična rubna područja predstavljala su veliki izazov državnom autoritetu u 16. stoljeću. Prakse na granici često su odudarale od normativnih poredaka ranomodernog države koja je još uvijek bila prilično slaba, pa stoga i prisiljena ponekad popuštati i taktizirati. Dinamika sukoba na Tromeđi, nedostatak efektivne kontrole središnje vlasti, strategije preživljavanja na granici, kao i oportunističke mogućnosti izbora što ga pruža višegranije, stvarali su fenomene nestabilnoga podaništva i s tim povezane ambivalentne lojalnosti.¹³ Radilo se o modusima koje je nametao nesiguran život na nemirnoj granici, a podrazumijevao je prilagodljive i kompromisne oblike djelovanja (u interpretaciji vojnokrajiskih elita ono je zadobilo negativnu konotaciju izraženu sintagmom „vlaška nevjera”). Nestabilna podaništva i ambivalentne lojalnosti najviše su dolazili do izražaja u fenomenima prekograničnih seoba – „uskakanja”, odnosno u fenomenima pobjega i bjegunstva (*transfuga*, *desertor*). Premda je vlaško stanovništvo prednjačilo u promjenama lojalnosti i podaništva, u tome nisu mnogo zaostajali ni drugi društveni slojevi. Naime, ta pojava nije bila sasvim strana ni predstavnicima elita na krajinama 16. stoljeća.¹⁴ U habsburškoj i mletačkoj državi različito se gledalo

¹⁰ Usp. Luciano Pezzolo, „Venetian empire”, u: *The Oxford World History of the Empire*, Vol. 2: *The History of Empires*, ur. Peter Fibiger Bang, C. A. Bayly i Walter Scheidel (Oxford: Oxford University Press, 2021), 621-645.

¹¹ Stanovništvo Mletačke Republike koje pravno nije pripadalo venecijanskoj komuni ulazilo je u rang podanika (*suditti veneziani*), pri čemu treba razlikovati one „zaslužne” ili privilegirane podanike (*honorati*, *benemeriti*, *graziati*), ustanove koje su bile u funkciji zadobivanja lojalnosti, od običnih podanika.

¹² Halil Inalcık, *Osmanlije: osvajanje, Osmansko Carstvo, odnosi s Evropom* (Sarajevo: Connectum, 2020), 75-76.

¹³ Šarić, „Višegranije i modeli kulturne povijesti”, 47; Damir Stanić, „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću”, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 121-142.

¹⁴ Na izvornoj Tromeđi dobro su poznati slučajevi iz 16. stoljeća prelaženja na osmansku stranu i prihvaćanje islama kneza Damjana Klokočića (1523.) i knezova Stjepana i Frane Posedarskog ili pak u Slavoniji plemića Svetačkih (1540.) i zagrebačkoga kanonika Franje Filipovića (1578.). Stanić, „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću”, 135-136; Dino Mujadžević, „Obitelj Svetački u

na te pojave „nevjere” i „izdaje”, ovisno već o društvenom i staleškom podrijetlu počinitelja.¹⁵ U cilju uvođenja reda i discipline u Hrvatsko-slavonskoj krajini uveden je 1578. poseban vojni red (*Kriegsrecht*), kojem su podlijegale plaćeničke vojne posade i plemstvo u vojnoj službi, a koji je određivao „smrtnu kaznu za svaki oblik izdaje i špijunaže, za krađe i napade na trgovce, za dezerterstvo i bijeg pred neprijateljem”.¹⁶ Na osmanskoj strani razlika je prvenstveno proistjecala iz vjerske pripadnosti prebjega. Prelaženje muslimana na nevjerničko „područje rata” značilo je isto što i otpadništvo od vjere (*riddet, irtihad*), što je najveći mogući delikt prema šerijatskom pravu, a počinitelju (*murteded*), bez obzira na društveni položaj, podrijetlo i imovinsko stanje, slijedila je smrtna kazna.¹⁷

Konfliktne strategije i kolonizacijske politike imperijalnih sila stvarale su također preduvjete da se stanovništvo na granici nađe *de facto* u položaju nestabilnoga ili dvojnoga podaništva i ambivalentne lojalnosti. Običaj ubiranja „uskočke filurije” koju su Senjani prakticirali na širokom osmanskom pograničnom području od Like do ušća Neretve nastao je iz potrebe za pljačkom, ali se time afirmirala prekogranična suradnja i ograničavalo neprijateljstva, što se često događalo na izvornoj Tromeđi, poput sporazuma Senjana i „Turaka Karinjana” iz 1583.¹⁸ I dugogodišnji spor oko mletačko-osmanskoga razgraničenja u Dalmaciji, koji je nastao nakon svršetka rata 1540. i potrajao nekoliko desetljeća, stvorio je dugački teritorijalni pojas od stotinjak sela u neposrednom zaleđu Zadra, Šibenika i Trogira u kojem se stanovništvo našlo *de facto* u poziciji dvostruke lojalnosti.¹⁹ Te

osmanskoj službi”, *Povijesni prilozi* 42 (2023), br. 65: 107-134; Fazileta Hafizović, „Različite refleksije o osvajanju srednjodalmatinskog zaleđa”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 20 (2013), br. 34: 103-115.

¹⁵ U slučaju plemića, bijeg preko granice k drugoj zaraćenoj strani smatrao se činom izdaje kralja (*felonia, proditio, crimen laesae maiestatis*), a u mletačkom slučaju izdajom domovine (*traditor patriae, alto tradimento*), i kažnjavao smrću. S obzirom na sve veću ulogu države u životu podanika u Europi u ranom novom vijeku, svako otpadništvo od vladara smatralo se teškim zločinom – izdajničkim činom – pogotovo u slučajevima plemićke nevjere zbog ozbiljnih političkih posljedica. Mletačka vlast također je strogo sankcionirala svako otpadništvo i izdajstvo svojih građana i podanika, koji bi se time našli na udaru državnih institucija poput Vijeća desetorice. Ako se radilo o nekom višerangiranom Mlečaninu, dospio bi pod nadležnost posebnoga ureda istražitelja protiv odavanja javnih tajni osnovanog 1539. (*Inquisitori contro i propalatori dei pubblici sergeti*). Usp. Martin Lowry, „The Reform of the Council of Ten: An unsettled Problem”, *Studi Veneziani* XIII (1971): 275-310; Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, sv. II (Zagreb: Antibarbarus, 2007), 214-215.

¹⁶ Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* (Zagreb: Srednja Europa, 2011), 426-427.

¹⁷ Usp. E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul* (Ithaca: Cornell University Press, 2012)

¹⁸ Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat u šesnaestom stoljeću*, prev. Nenad Popović i Mario Rosini (Zagreb: Barbat, 1997), 190.

¹⁹ O problemu mletačko-osmanskoga razgraničenja u Dalmaciji 16. stoljeća vidi u: Seid M. Traljić, „Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća”, u: *Grad Zadar. Presjek kroz povijest*, ur. Grga Novak (Zadar: Institut JAZU u Zadru, 1965), 213-216; Ivna Anzulović, „Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. godine, nakon Ciparskog rata”, *Zadarska*

pojave nisu se odnosile samo na kolektivitete, nego su osobito bile prisutne i na individualnoj razini, kao u primjerima doušništva i špijunaže, prekograničnoga krijumčarenja i banditizma.

Dobar primjer za analizu navedenih dinamičnih fenomena na izvornoj Tromeđi u 16. stoljeću vlaška je skupina poznata pod imenom Vlasi Istre iz osmanskih izvora (*Eflâkân-i Istryia*), odnosno Morlaci Istrije (*Morlachi istriani*) na mletačkom području. U izvorima se mogu pratiti od 1528. do oko 1585., kad nestaju kao prepoznatljiva skupina. Riječ je o skupinama hrvatskih Vlaha koji su početkom 16. stoljeća izbjegli na područje habsburške Istre i Krasa, a na poziv osmanskih krajiških vlasti 1528. vratili su se u stari zavičaj u Podgorje, Bukovicu i Ravne kotare. Radilo se o vlaškoj skupini koja se više od pola stoljeća reverzibilno i ciklično kretala u prostoru imperijalnoga višegraničja, prelazeći u nova i vraćajući se u stara podaništva, habsburška, osmanska i mletačka. Bili su najdinamičniji migracijski element na ovom dijelu granice u 16. stoljeću ili, riječima Damira Stanića, „putešestvija Vlaha Istrije dobro su poznat primjer kretanja s jedne na drugu imperijalnu stranu”.²⁰ Možemo ih stoga smatrati paradigmom prekogranične „kulture migriranja”, uskakanja i mijenjanja podaništva. U svojim seobama prevaljivali su velike udaljenosti, bilo da su se kretali kopnom uzduž primorske strane Velebita, Vinodola i Kastva ili morem, prebacujući se lađama iz Zadra, Ljubača i Pontadure (otok Vir) u pristaništa južne Istre i obratno. Radilo se, dakle, o pravim organizacijskim pothvatima koje su u prvom redu poticale i usmjeravale imperijalne kolonizacijske politike. Prema mišljenju Egidija Ivetića, migracije vlaških zajednica u 16. i 17. stoljeću koje su neprestano pritjecale s osmanskoga teritorija u „skučenu okolicu Zadra i Šibenika u Dalmaciji” i preusmjeravane u Istru bile su složene operacije, vjerojatno jedne od najvažnijih te vrste na tadašnjem Mediteranu.²¹ Svojevrsna pretpovijest te vlaške skupine počinje u prvim desetljećima 16. stoljeća, kad se pred osmanskom opasnošću iseljavaju iz Hrvatske prema sjeverozapadu, a kulminacija je bila između 1518. i 1523., kad se naseljavaju po brdskim predjelima i visoravnima sjeverne Istre, na Krasu i u Notranjskoj.²²

smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost 47 (1998), br. 1-3: 53-150; Snježana Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog pograničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću”, u: *Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija*, ur. Drago Roksanđić et al. (Split; Zagreb: Književni krug Split; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003), 227-241; Kristijan Juran, „Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću”, *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 46: 138-150.

²⁰ Stanić, „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću”, 131.

²¹ Ivetić, *Granica na Mediteranu*, 103.

²² Prva i dosad jedina studija koja je u cijelosti posvećena ovom fenomenu iz osmanske perspektive rad je splitske osmanistice Snježane Buzov iz 1990. godine. Buzov je otvorila mnoga istraživačka pitanja u vezi s tom vlaškom skupinom osmanskih podanika, koju naziva „Vlasima Istrije” (*Eflâkân-i Istryia*), od njihova nastanka, ishodišnoga područja, vremena doseljavanja, unutarnje organizacije, konfesionalne i etničke pripadnosti do onomastičkih karakteristika (Snježana Buzov, „Vlasi Istrije

Vojno-politička strategija *istimâlet* u Hrvatskoj i nastanak fenomena *Vlaha Istre*

Osmanlije su između 1522. i 1527. nakon dugogodišnjega pustošenja i razaranja akindžija izveli odlučan prodor u Hrvatsku i osvojili velike dijelove njezina nekad središnjega povijesnog prostora (oko 12.000 km²). Nestale su stare hrvatske župe i plemićke općine, „banska zemlja” (mlet. *Banadego*) i krbavsko kneštvo, a Kninska i Krbavsko-modruška biskupija ostadoše samo naslovnim dijecezama bez župa i vjernika. Ta su područja priključena Osmanskom Carstvu, koje formira takozvani vilajet Hrvati (*Vilâyet-i Hirvat*). Bila je to provizorna vojno-upravna jedinica, tada na zapadnom krajištu sandžaka Bosne, koja je obuhvaćala prostrano područje od donje Cetine na jugoistoku do Like i Krbave na sjeverozapadu, uključujući područje visokih kraških polja u jugozapadnoj Bosni te gornje Pounje s Uncem. Bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg i njegov pomoćnik, subaša Murat-beg Gajdić (po starom Tardić),²³ koji je upravljao vilajetom Hrvati, odmah su počeli s ustrojem nove osmanske krajine (*serhata*), i to u tri aspekta: organiziranjem jakih garnizona u nekoliko strateški važnih utvrda, izgradnjom flote u Obrovcu i Skradinu te kolonizacijom novoga ili povratničkoga stanovništva. U cilju učvršćenja vlasti na toj krajnjoj zapadnoj periferiji Carstva, Gazi Husrev-beg i Murat-beg počinju s planski organiziranom kolonizacijom kojom iz jugoistočne dinarske unutrašnjosti počinju doseljavati vlaške skupine, pretežno iz Hercegovine te nekih dijelova Bosne. Međutim, u kolonizaciji teritorija zapadno od rijeke Krke najviše se oslanjaju na *istimâlet* politiku pridobivanja izbjegloga staroga vlašskog stanovništva iz Hrvatske, koje je prethodnih godina izbjeglo u sjevernu Istru i na Kras. Osmanska osvajačka strategija bila je svojevrsna kombinacija surovoga „psihoneurotičnog rata” koji je za cilj imao sisanje nasilja i straha, izraženog osobito u sustavnim provalama i pustošenjima neprijateljskoga područja

na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990): 243-257). Važan doprinos u najnovije vrijeme rad je Kristijana Jurana koji se istraživački fokusirao na mletačke „Morlake Istrijane” zadarsko-vranskoga područja, svojevrsni produkt i pandan osmanskih Vlaha Istre s druge strane granice. Koristeći se ponajprije građom zadarskoga arhiva, napose zadarskih notarskih spisa, na lokalnoj, gotovo mikrorazini prati i rekonstruira fenomene kontinuiteta i dinamika morlačkih kretanja u tom prostoru od kraja 14. stoljeća do Ciparskoga rata. Juran je stava da je „u kontekstu osmanistike primjereno rabiti naziv Vlasi Istre, kao što je u kontekstu venecijanistike opravdano koristiti istoznačnu sintagmu Morlaci Istrijani”. Kristijan Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju tijekom 15. i 16. stoljeća s posebnim osvrtom na vransko područje te pojavu Morlaka Istrijana / Vlaha Istre”, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 9 (2022): 33-72. Vidi i: Dana Caciur, „Considerations regarding the Morlachs migrations from Dalmatia to Istria and the Venetian settlement policy during the 16th century”, *Balcanica Posnaniensia* XXII (2015): 57-70; Dana Caciur, „Migrantii spontane si organizate în teritoriul Zarei (Zadar-ului) la mijlocul secolului al XVI-lea. Cazul morlacilor istrieni”, *Studii si materiale de istorie medie* 34 (2016): 73-104.

²³ O podrijetlu i obliku prezimena toga istaknutoga osmanskog vojskovođe hrvatskoga podrijetla vidi u: Kristijan Juran, „O podrijetlu i šibenskoj rodbini prvog kliškoga sandžakbega Murat-bega Gajdića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66 (2016): 231-239.

(*akin, yâgma*), s politikom pridobivanja i popustljivosti prema stanovništvu na granici, odnosno sklapanja interesnih kompromisa, sporazuma, obećanja i jamstava, tzv. *istimâletom*.²⁴ Koliko god da je osmanska politika tijekom osvajanja Hrvatske bila surova i razarajuća, kad su zauzeli njezin središnji dio, prešli su, uz pomoć svojih glasnika, na taktiku pridobivanja i nagovaranja izbjegloga stanovništva na povratak.²⁵ Primjena *istimâlet* politike može se pratiti još od 14. stoljeća i vremena vladavine sultana Murata I. i karakterizirala je osmanska osvajanja na Balkanu i u srednjoj Europi cijelo 15. i 16. stoljeće. Halil Inalcık isticao je da je osmansko osvajanje Balkana teklo brzo upravo zbog takve politike i zato što se seljaštvo u otporu nije priključilo svojim velikašima.²⁶

Ta se strategija uspješno primjenjivala i na područjima hrvatskih zemalja koje su se našle na udaru osmanske ekspanzije. Pored u historiografiji dobro poznatih događaja iz 1536. i 1537., kad je prilikom osvajanja Požege i Donje Slavonije došlo do masovnog prelaženja zavisnoga seljaštva na osmansku stranu (poslije poznati kao *Predavci*), ova pojava posebno je bila izražena na pravicima osmanske ekspanzije u zaleđu istočnojadranske obale. Sve kategorije stanovništva, bilo da se radilo o seljacima ili vlaškim stočarima, vojnicima ili plemićima, bile su podjednako predmet interesa politike pridobivanja i suradnje. Posebno mjesto u *istimâletu* imali su dinarski Vlasi, prema kojima osmanski pogranični zapovjednici vode osmišljenu politiku pridobivanja, vješto koristeći njihove vojničke i mobilne potencijale, nepovoljno držanje ili nezadovoljstvo gospodarima, pozivajući ih i integrirajući u svoj vojnokrajški sustav kao pomoćne vojne odrede martološkoga tipa, kao derbendžije (čuvari klanaca), vodiče (kalauzi) i doušnike obavještajce (haberdari). Na primjerima migracija i islamizacije u Bosni Medžida Selmanović posebno je skrenula pozornost na tu osmišljenu strategiju osmanske politike prema vlaškim stočarskim skupinama u cilju učvršćenja svoje vlasti na granici.²⁷ Iz osmanskoga popisa za sandžak Hercegovinu 1477. doznajemo da su se vlaške skupine s područja zapadno od rijeke Neretve, pod vodstvom vojvoda Vladimira i „Dadoja” (vjerojatnije Radoja), na osmanski poziv povratile u mostarsku i humsku nahiju, odnosno na područje Blata, Brotnja, Veljaka, Imotskog

²⁴ Sedad Bešlija, *Istimâlet. Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)* (Univerzitet u Sarajevu; Institut za historiju Sarajeva, 2017), 17-42.

²⁵ Politiku „pridobivanja naklonosti” često se povezuje i s nekim drugim pojmovima kao što su *adâlet* (pravda), *müddârâ* (pretvaranje, hinjenje, sračunato taktiziranje), *iskân* (naseljavanje, razmještanje), *tergib* (potaknuti, motivirati, zainteresirati) i *afv-merhâmet* (milosrdnost, blagost). Bešlija, *Istimâlet*, 33.

²⁶ Bešlija, *Istimâlet*, 43.

²⁷ „U masama etničkih vlaških grupacija iz Hercegovine, tursko-osmanski kreatori politike su našli onu kvantitativnu snagu koja će tokom 16. vijeka stvoriti jedan osoben medij izmiješanosti sa etničkim slavenskim življem iz koga će u procesu islamizacije i biološkog miješanja izrasti jedan novi društveni kvalitet na prostorima Bosne” (Medžida Selmanović, „Utjecaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991): 88).

i Radobilje (...„od ranije su to bile njihove baštine pa su ponovo došli pod tim uvjetom”). Sklopljen je tada ugovor između hercegovačkoga sandžakbega Hamze-bega i mostarskoga vojvode Sinana-bega s vlaškim vojvodom Vladimirom, koji je došavši „na vjeru” od spomenutih begova dobio baštine i mlinove u okolicu tvrđave Mostar, Ljubuški i Imotski, ali uz uvjet da živi u „carskoj zemlji”, navedene zemlje kultivira i „koliko god se nevjernika vrati da ih naseli”.²⁸ Fra Augustin Vlatković, pripadnik katoličke bosansko-humske vlasteoske obitelji Jurjević-Vlatković, koja je u kasnom srednjem vijeku držala posjede u zapadnoj Hercegovini (zapadni Hum i Krajina), oko 1482. stupio je u službu Osmanlija dovodeći sa sobom i svoje seljačke i vlaške podanike. Upravljao je vojvodalukom *Gornje Primorje, Gorska župa i Ljubuški* na zapadnom krajištu sandžaka Hercegovine (poslije nahije Fragustin, Primorje i Ljubuški).²⁹ Raznim povlasticama nastojalo se pridobiti stanovništvo za život na osmanskoj granici. U slučaju Livna 1489., tada grada na isturenoj granici, navodi se da tko god se naseli u to mjesto prve tri godine neće plaćati ništa, a nakon isteka trogodišnjega razdoblja davat će filuriju.³⁰ I Poljičko kneštvo, koja se do 1540. nalazilo pod mletačkom formalnom vlašću, tijekom dužega etapnog razdoblja na kraju se podčinilo Osmanlijama na način „pridobivanja”. Najprije je još 1470-ih došlo do kolaboracije nekih Poljičana s Osmanlijama u Hercegovini tako što su se pridruživali martolosima u njihovim pljačkaškim upadima na kršćanski teritorij u Hrvatskoj, što se moralo strogo sankcionirati i Poljičkim statutom.³¹ Međutim, unatoč zabranama, nastavila se suradnja s osmanskim pograničnim vlastima u Hercegovini, posebno za vrijeme mletačko-osmanskoga rata 1464. – 1479., kad su Poljičani povremeno postajali „haračarima”, što je uvaženo i člankom 20. statuta donesenim 1475. godine („Tko je vojvoda poljički ne mora nikakav danak plaćati, osim desetine, vražde i harača kad se daje Turcima...”).³² Taj je harač još 1479. pobirao mostarski vojvoda. Na osmanski poziv 1506. odbjegli su neki Poljičani na osmanski teritorij. Među njima je bio i Ivaniš Nenadić, brat tadašnjega mostarskog vojvode.³³ Iz Poljica je bio rodom i hercegovački sandžakbeg Mehmed-beg, koji je početkom 16.

²⁸ *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, prir. Ahmed Aličić (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985), 82.

²⁹ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela* (Sarajevo: Svjetlost, 1982), 190-191; Bešlija, *Istimâlet*, 75.

³⁰ Snježana Buzov, „Vlasi u bosanskom sandžaku i islamizacija”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991): 107.

³¹ Članak 23a. statuta kaže: „I prijaše Poljičane svi jedno i zapovidoše svim plemenitim vlastelom i didićem i kmetićem i vlašićem, ki bi koli s Turci pošli na vojsku ili s martolosi da didić ima se uhititi i vlastelčić i obisiti, a gibuće sve u općinu, a bližnjemu plemeščina; a kmetić i vlašić ki bi se naša da s Turci vojuje ili s martolosi da se ima uhititi i obisiti, a imanja njegova polovini općini, a polovina gospodinu njegovu. Taj se razumi tko grede, glavom je dužan, a ina čeljad da ni dužna glavom.” (Miroslav Pera, *Poljički statut* (Split: Književni krug, 1988), 422).

³² Pera, *Poljički statut*, 420.

³³ Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 191.

stoljeća pozivao rođake da mu dođu.³⁴ Upravo rođачke veze „novih muslimana” s kršćanskim srođnicima na granici bile su dio razrađenoga sustava kojim se željelo utjecati na stanovništvo na granici da se prikloni osmanskoj državi. Takve posebne, pa i srođničke veze koje su postojale između stanovnika Poljica i osmanskih posada u Hercegovini na kraju su rezultirale i pobunom 1508. protiv mletačke vlasti, ali pokušaj da prijeđu pod osmansko okrilje bio je tada privremeno osujećen. Podaci nam govore da su Poljičani i pored nominalne mletačke vlasti sudjelovali u osmanskoj vojnoj organizaciji. U veljači 1514. splitski knez Ivan Antonio Dandolo uputio je vijest mletačkom Senatu da su se Poljičani pokorili sultanu uz privolu plaćanja harača i da je sultan naredio pokrajinskim namjesnicima da lijepo postupaju s njegovim novim podanicima.³⁵ Ubrzo nakon što su Osmanlije zauzeli utvrdu Nutjak na Cetini, devet je „vlaških džemata” 1516. pridobivanjem (*istimâlet*) prešlo iz „nahije Poljica” na osmansko područje u Radobilji, da bi se pod konačnom osmanskom vlašću Poljica našla po svršetku mletačko-osmanskoga rata 1537. – 1540. u statusu vlaške nahije u sastavu sultanova hasa u sandžaku Hercegovini.³⁶

Strategija *istimâleta* početkom 16. stoljeća dobro je poznata i Vlasima u Hrvatskoj, na prostorima sjeverozapadno od donje Cetine i približne crte Nutjak – Čačvina. U ozračju općega ratnog pustošenja ne čudi da je i ovdje dolazilo do kontakata vlaških skupina s osmanskim krajiškim vlastima. Kao rezultat pridobivanja, ujesen 1514. više stotina „seljačkih i pastirskih obitelji” s područja Odorjana, Hotuče i Krbave, posjeda kneza Ivana Karlovića, koji je također povremeno bio osmanski haračar, prebjeglo je u zapadnu Bosnu na osmanski teritorij.³⁷ Bila je to posljedica agitacije Osmanlija, koji su u rujnu iste godine teško oplijenili posjede kneza Ivana Karlovića, odvevši sa sobom 3000 zarobljenika i mnoštvo stoke.³⁸ Stanje općega rastrojstva u kojem su gubitak moći i ugleda vladajućih struktura Osmanlije vješto koristili za pridobivanje novih podanika oslikava i dramatičan govor kapelana Stjepana Posedarskog održan pred papom Leonom X. u Rimu 1519. u ime njegova gospodara Ivana Karlovića, krbavskoga kneza:

(...) Ne mogu ti isripovjediti sva turska lukavstva i sve njihove spletke, prelazim preko okrutnosti što ih nad nama čine. Ne zna se da li nas više zlostavljaju svojom silovitošću ili varkama i spletkama. Osvojenim tvrđavama i gradovima stavljaju na čelo vojvode koji obećanjima i posjedima primamljuju kršćanske podanike da im budu podložni. Jao, žalosti, preblaženi Oče, kršćani već sklapaju brakove s Turcima

³⁴ Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 191.

³⁵ Pera, *Poljički statut*, 70.

³⁶ Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 191-192.

³⁷ Marko Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituša prema osmanskom popisu iz 1585. godine”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 55 (2023), br. 2: 145.

³⁸ Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 145.

i tako se s njima slažu da moj gospodar s pravom mora sumnjati da li uopće živi među kršćanskim podanicima. Mogu ti potvrditi premilostivi Oče, da se on više boji neprijateljskih varki, nego njihova oružja...³⁹

Vjerojatno su se već tijekom osvajanja hrvatskih područja između 1522. i 1527. osmanski zapovjednici odlučili za pridobivanje izbjegloga stanovništva, jamčeći im sigurnost života i imovine. U slučaju Vlaha posebno su bila privlačna obećanja o korištenju velikih pašnjačkih površina s obzirom na to da su osmanskim osvajanjima nestajale granice i time se otvarale mogućnosti za razvoj ekstenzivnoga stočarstva. Osmanski pogranični zapovjednici iz iskustva (a u nekim slučajevima i zbog podrijetla) dobro su razumjeli logiku razmišljanja sezonskoga stočara i mogli su lako prepoznati njihovo nezadovoljstvo koje se javljalo u novim habitatima zbog problema ograničene ispaše.⁴⁰ Kontakte vlaških izbjeglica u Istri i na Krasu s Osmanlijama, kao i njihove povratne seobe u Hrvatsku, zbog nedostatka izvora još uvijek ne možemo sasvim rekonstruirati i pratiti u detaljima. Tek u grubim crtama možemo pratiti događaje koji im prethode i koji ih uzrokuju, kao i osnovne migracijske pravce. U kontekstu prvih veza i pregovora svakako treba spomenuti događaj iz 1524. u okolici Rašpora u Istri. Mletački providur Dalmacije Andrea Civran te potestat i kapetan Kopro Zuane Minoto izvijestili su u srpnju 1524. Vijeće deseterice u Veneciji da je izvjesni Morlak po imenu Tomaš Ružić (*Tomaso Rozic*) iz sela Vodica kod Rašpora bio u dosluhu s bosanskim sandžakbegom Gazi Husrev-begom. Ružić je navodno obećao sandžakbegu da će 100 vlaških obitelji prevesti na osmansku stranu, koje bi mu služile kao vodiči u provalama u Istru i na Kras.⁴¹ Kako se radilo o habsburškom podaniku,⁴² Minoto ga je dao namamiti na mletački teritorij i na prevaru zatočiti. Mletački rektor istaknuo je da knez Ružić uživa veliki ugled među svojim ljudima, zbog čega ga je dao zatvoriti, pa i mučiti, plašeći se da ne izazove pobunu.⁴³ U isljeđivanju je knez Tomaš izjavio da je rodom od Šibenika i da se 1518. zbog osmanske opasnosti

³⁹ Viktor Gligo, *Govori protiv Turaka* (Split: Splitski književni krug, 1983), 339.

⁴⁰ Snježana Buzov u tom smislu primjećuje: „Drugim riječima, postojala je jedna sprega između političkih potreba i strategija Osmanlijskog Carstva i ekonomskih mogućnosti koje je osmanlijsko osvajanje otvorilo za stanovništvo time što su uklonjene granice. Vlaške migracije, barem u ovome slučaju, nisu služile samo osmanlijskoj kolonizacijskoj politici, nego su također otvorile mogućnost za Vlahe da prakticiraju polunomadsko stočarstvo na većim područjima, uključujući veće ekosisteme”. Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci”, 233.

⁴¹ Klement Pust, „Vpliv osmanskih vpadov na migracije v Istri (15.-16. stoletje)”, u: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih i Bojan Balkovec (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 169.

⁴² Dio sela u gospoštiji Rašpor prešao je 1523. u vlast Habsburgovaca, koji su ih povjerali tršćanskom kapetanu Nikoli Rauberu. Od tada je granica habsburških i mletačkih područja u tom dijelu Ćićarije išla između vlaških sela Jelovica i Vodica s habsburške te Dana i Trstenika s mletačke strane granice.

⁴³ Pust, „Vpliv osmanskih vpadov na migracije v Istri”, 169.

iselio u Istru.⁴⁴ Već iste 1524. u listopadu su osmanski odredi uz pomoć jednoga neimenovanog vodiča plijenili po istarskim selima.⁴⁵ Što se dalje točno događalo s knezom Tomašem Ružićem i njegovim Vlasima za sada iz raspoloživih izvora ne možemo utvrditi, ali druge činjenice posredno upućuju na to da je cijeli tijek zbivanja vodio prema njihovu bijegu na osmanski teritorij. Načelnik Motovuna vodio je 1526. sudski proces protiv šestorice Vlaha, među kojima je bio i stanoviti Ferko Poropatić, također s buzetskoga područja.⁴⁶ Poropatići su bili stari vlaški rod koji će uskoro predvoditi povratničku migraciju u dogovoru s osmanskim vlastima. U veljači 1527. Murat-beg Gajdić predvodio je vojsku od 2000 ljudi koji su preko Like prodrli do Kranjske i Istre, točnije do Metlike i Novigrada (Podgrada) na Krasu.⁴⁷ Za sada možemo samo pretpostaviti da su tom prilikom obnovljeni kontakti i pregovori o preseljenju. Mogući okidač za preseljenje moglo je biti i oduzimanje svih imanja Krsti I. Frankapanu u Istri, Krasu i Notranjskoj u proljeće 1527. nakon što je prilikom izbora novoga kralja u Hrvatskoj stao na stranu Ivana Zapolje, protukandidata Ferdinanda Habsburškog. Taj događaj mogao je utjecati i na držanje njegovih dojučerašnjih podložnika koje je doveo iz Hrvatske.

Kako bilo, činjenica je da je u rano ljeto 1528. zadarski knez Vittorio Barbadico u svojoj relaciji od 24. lipnja izvijestio mletačko Veliko vijeće o stanju na zadarskoj granici te, opisujući sve veći rast osmanske moći, istaknuo: „(...) svi siromašni podanici bili su primorani napustiti svoje domove i imovinu, i otišli su, i nastavljaju odlaziti živjeti u inozemstvo, a dio njih u zemljama Porte (istaknuo a.), kako znanijek oni i njihove obitelji ne bi postali robovi”.⁴⁸ Zadarski rektor potom u nastavku kaže da su „ponovo došli pod njegovu vlast (sultanovu – op. a) svi Morlaci, koji su od Turaka bili progonjeni”,⁴⁹ te dodaje da su Osmanlije koji su opustošili ove krajeve uzrok bijede i očaja tih morlačkih nevoljnika (*talmente che sono causa de poner questi miseri subditi in gran desperatione*).⁵⁰ To je prvi nedvojbena podatak o prisutnosti vlašškoga povratničkog stanovništva u širem zadarskom zaleđu. Preseljavanje Vlaha natrag u Hrvatsku pod osmansku vlast tih ljetnih mjeseci 1528. potvrđuje još jedan mletački izvor. Udinski providur Zuan Moro javljao je u svojoj relaciji od 18. srpnja da su mu došli stanovnici s

⁴⁴ Knez Tomaš Ružić prije preseljenja u Istru služio je kao vojnik u Klisu i Senju (Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 49). Prema tome, Vlasi Ružići prije iseljenja u Istru još su obnašali vojničku službu takozvanih kraljevskih Vlaha u Hrvatskoj.

⁴⁵ Pust, „Vpliv osmanskih vpadova na migracije v Istri”, 169.

⁴⁶ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 48.

⁴⁷ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knj. 5: Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga: (1527-1740) (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1975), 92-93.

⁴⁸ *Commissiones et relationes Venetae*, Tomus II: *Annorum 1525-1553*, prir. Šime Ljubić, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 8 (Zagreb: JAZU, 1877), 41-42.

⁴⁹ (...) *et tra le alter novamente esser venuto alla obedinetia sua tutti li Morlaci, qual per essi Turchi eran perseguiati. Commissiones et relationes Venetae*, II, 42.

⁵⁰ *Commissiones et relationes Venetae*, II, 46.

istarskoga područja na granici s habsburškim teritorijem i zahtijevali obrambene mjere protiv Osmanlija, kojima su u najnovijem upadu prebjegli mnogi kršćani „pod zaštitu”. Rečeno im je da će kao podanici osmanske države biti „blagoslovljeni većom sigurnošću i boljim životnim uvjetima”.⁵¹

Kako se radilo o prebjezima iz neprijateljske zemlje, osmanska administracija za to pridošlo stanovništvo u ljeto 1528. uvodi pojam *Vlasi zemlje Istre (Eflâkân-i vilayet-i Istra)*. Znači, riječ je bila o egzogamnoj definiciji, a ne o samoidentifikacijskoj oznaci članova te doseljeničke/povratničke grupe. Premda se po položaju, pravima i dužnostima nisu ni po čemu suštinski razlikovali od ostalih vlaških osmanskih podanika, osmanska vlast tretira ih kao posebnu skupinu koja ima i svoju posebnu nahijsku organizaciju. Treba imati u vidu da je u ranim osmanskim poreznim popisima (defterima) relativno česta praksa imenovanja doseljenih vlaških skupina ne samo prema katunskoj pripadnosti (*Ugarci, Banjani, Vojnici*) nego i prema široj teritorijalnoj odrednici migracijskoga ishodišta (*Vlasi Istre, Vlasi Uskoplja, Vlasi Usorci, Starovlasi*).⁵² Snježana Buzov mišljenja je da takvih bilješki nema dovoljno za donošenje nekih općih zaključaka, ali ističe kontekste aktualnosti: „Dakle, činjenica njihovog doseljenja i porijekla je u momentu popisa, i onog sumarnog iz 1530. i opširnog iz 1540. godine vrlo aktuelna, što će s vremenom prestati biti. Naime u sljedećim nama poznatim popisima Kliškoga sandžaka, u onom iz 1574. i onom iz 1604. godine, na ovom području više nema njihova imena.”⁵³ Ova će studija, mislim, pokazati da su važniji bili demografski konteksti. Nove migracije, jednosmjerne i povratne, te demografsko opadanje tijekom nekoliko sljedećih desetljeća glavni su uzroci nestajanja njihovih posebnih nahija i organizacije. Uzmimo nakratko za primjer skupinu od četiri džemata *Vlaha Uskoplja* koja se oko 1528. doselila iz Bosne na šire područje oko Plavna, Knina, Kosova i izvora Cetine. Radilo se o doseljenicima iz vlaške aglomeracije u bosanskoj nahiji Uskoplje,⁵⁴ inače starinom hercegovačkoga podrijetla s područja Nikšića i Banjana.⁵⁵ Znatno dio tih Vlaha uključio se u migracije na habsburšku stranu između 1530. i 1540. i sasvim je opravdano pretpostaviti da se iza imena „uskočkoga” vojvode Vuka Popovića, koji je pokretao migracije prema Bihaću, a potom i Žumberku, krije *Vuk vojvoda Vlaha spomenutog Uskoplja* iz osmansko-

⁵¹ Pust, „Vpliv osmanskih vpada na migracije v Istri”, 169. Ovdje ne treba isključiti mogućnost da je među vlaškim prebjezima na osmanski teritorij 1528. moglo biti i nešto mletačkih vlaških podanika iz sjeverne Istre.

⁵² Šarić, „Vlasi na Tromeđi”, 47-48, 118-185.

⁵³ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 245.

⁵⁴ Prema popisu sandžaka Bosne iz 1516. Vlasi su u nahiji Uskoplje bili raspoređeni u 24 džemata i isto toliko sela, s ukupno 248 kuća. Plaćali su filuriju u ukupnom iznosu od 8920 akči. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 152.

⁵⁵ O njihovu hercegovačkom podrijetlu vidi u: Dževad Drino, „Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)”, *Hercegovina: časopis za kulturno i historijsko nasljeđe* 13-14 (2001): 127-136.

ga popisa 1528. – 1530.⁵⁶ Vlasi Uskoplja tako su nakon kratkoga boravka na knin-skom području brzo nestali kao prepoznatljiva zajednica, a u opustjelu nahiju Plavna 1540. naseljeni su Vlasi Istre, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta.

Vlasi Istre u vilajetu Hrvati prema osmanskome poreznom popisu 1528. – 1530.

„Vlahe zemlje Istre” pod tim imenom prvi put susrećemo u sumarnom osmanskom poreznom popisu sandžaka Bosne iz 1530. godine.⁵⁷ U opširnom osmanskom katastarskom poreznom popisu (*muçemel tahrir defteri*) koji je nastao nešto ranije (popisivanje je trajalo od lipnja 1528. do početka rujna 1530.) ne spominju se eksplicite.⁵⁸ Uvidom u oba popisa jasno je da se radilo o istim vlaškim džematima i starješinama, odnosno o jednom te istom stanovništvu. Otvoreno je pitanje koji su tome bili razlozi. Opširni popis počeo je nepune dvije godine prije od sumarnoga, a oba popisa događaju se u vrijeme kad je vlaški status već službeno bio ukinut. Popisi su nastali iz neposredne potrebe evidencije fiskalnoga potencijala toga netom osvojenog područja u Hrvatskoj. U sumarnom popisu nešto je manji broj popisanih kuća i nešto manji iznosi prihoda (634 kuće u sumarnom naspram 640 u opširnom, tablice 1 i 2). U vremenskom razmaku između nastanka opširnoga i sumarnoga popisa dogodio se i jedan prijelaz na islam u slučaju starješine džemata, Šamila Jakovića iz Brguda, zabilježenog u sumarnom, ali ga ne zatječemo u opširnom popisu.⁵⁹

U svakom slučaju, u oba popisa iz vremena 1528. – 1530. zabilježeno je ukupno devet posebnih vlaških nahija „Istre” koje su pripadale kadiluku Skradin: Ostrovica, Zečevo, Podgorje, Zrmanja, Bukovica, Karin, Obrovac, Benković i Kličevac. U njima je bilo popisano 90 sela i mezri kao poreznih jedinica, u kojima je bilo

⁵⁶ Turska (dalje: TR) – Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dalje: BOA) – Istanbul, Tapu Tahrir Defterleri (dalje: TTD), No. 157/1051. O uskočkom vojvodi Vuku Popoviću i migracijama preko Bihaća prema Žumberku vidi u: Vojin S. Dabić, *Vojna Krajina. Karlovački generalat (1530-1746)* (Beograd: Izdanje Svetog arhijerejskog sinoda Sprske pravoslavne crkve, 2000), 70; Damir Stanić, „Bihać kao sjedište Bihačke kapetanije i slobodni kraljevski grad” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2020), 169, 264.

⁵⁷ *Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan*, prir. Yusuf Sarinay et al., Yayın nu. 114 (Istanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 258-264.

⁵⁸ Zahvaljujem kolegici dr. sc. Behiji Zlatar iz Orijentalnoga instituta u Sarajevu, koja mi je ustupila na korištenje prijevod neobjavljenoga arhivskog materijala iz opširnog ili detaljnog (*mufassal*) deftera iz 1528. – 1530. za sandžak Bosnu (prijevod pokojne zaposlenice Orijentalnoga instituta u Sarajevu dr. sc. Medžide Selmanović). Izvornik se nalazi u: TR-BOA-TTD, No. 157, a fotokopija u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

⁵⁹ *Osmanlı belgelerinde Hırvatistan*, 263.

640 kuća prema opširnom, odnosno 634 kuće prema sumarnom popisu,⁶⁰ što bi s obzirom na prošireni karakter njihovih obitelji moglo iznositi i do 5500 stanovnika⁶¹ (tablica 1). Polazeći od kriterija vlaške organizacije, radilo se o 16 vlaških džemata (katuna) raspoređenih u spomenutih devet vlaških nahija Istre (tablica 2). Najbrojniji džemati nalazili su se u nahiji Podgorje, Matije Rožića (80 kuća) i Nikole Rojnovića (57 kuća).⁶² Za njima su slijedili džemati kneza Petra, sina Milovana (57 kuća) u nahiji Bukovica i vojvode Žakmana Gleđevca (53 kuće) u nahiji Karin.⁶³ Najmanji džemati bili su kneza Čulina, sina Milića i kneza Pavela Rudelje, koji se sastojao od samo pet kuća u varoši Obrovca.⁶⁴ Knez Tomaš Ružić iz istarskih Vodica bio je sada na čelu džemata od 26 obitelji u nahiji Kličevac.⁶⁵

⁶⁰ Prema nekim procjenama, u vilajetu Hrvati 1530. godine moglo je biti oko 4220 porezno opterećenih domaćinstava. Glavnina naseljenosti bila je istočno od rijeke Krke, između Sinja, Drniša i Knina (nahije Cetina i Vrlika, Zminje polje, Petrovo polje, Kosovo). Aladin Husić, „Demografske prilike u srednjodalmatinskom zaleđu početkom 16. stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 55 (2006): 234.

⁶¹ Zbog pretežno proširenoga karaktera vlaških obitelji prosjek se mogao kretati od 7 do 9 članova po jednoj obitelji. Prema podacima iz 1600. godine, broj ukućana po obitelji kod Vlaha koji su prebjegli u Varaždinski generalat iznosio je 8,8 članova (Hrvoje Petrić, *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću* (Samobor: Meridijani 2012) 254-256). Prema popisu iz 1554. u Mletačkoj Istri ispada da je prosjek kod doseljeničkih obitelji iznosio 5,28 članova po kućanstvu, ali prosjek morlačkih „zadružnih” obitelji morao je tada biti nešto viši. Treba, naime, voditi računa da se u Mletačku Istru nisu doseljavali samo Vlasi, a i mletačke vlasti su u Istri vrlo često sve doseljenike koji su dolazili iz Dalmacije, odnosno s mletačko-osmanskoga pograničja, nazivali „Morlacima”, premda je među njima bilo i dalmatinskih seljaka starosjedilaca iz zadarskoga i šibenskoga distrikta, čije su obitelji bile nuklearnoga karaktera. O popisu (anagrafu) iz 1554. u Mletačkoj Istri vidi u: Egidio Ivetić, *La popolazione dell' Istria nell' età moderna. Lineamenti evolutivi* (Trieste; Rovigno: Unione Italiana Fiume; Università popolare di Trieste, 1997), 84-98.

⁶² TR-BOA-TTD, No. 157/427-429.

⁶³ TR-BOA-TTD, No. 157/408, 441.

⁶⁴ TR-BOA-TTD, No. 157/414-415.

⁶⁵ Džemat se sastojao od sela Miranje i Jagodnja kod današnjega Benkovca, s ukupno 25 nemuslimanskih kuća. Prihod sela iznosio je čak 1143 akče (ispendža 631, od pšenice 187,5, od ječma 75, od raži 65, od prosa 55, od zobi 20, ušur od meda 58, te nijabet i pristojba za udaju i poljačinu 52), što je i razumljivo s obzirom na veoma plodno tlo toga dijela Ravnih kotara. Miranje i Jagodnja pripadali su i timaru vojvode Damjana s mukatom od 1000 akči koja je ukinuta te se od onih koji su se nastanili ubirao harač. TR-BOA-TTD, No. 157/420-421.

Tablica 1. Vlasi Istre prema opširnom popisu iz 1528. – 1530.

Nahije Vlaha Istre	Sela i mezre kao poreznih jedinica	Kuće i baštine	Prihod
Ostrovica	4 ⁶⁶	29	1027
Zečevo	11 ⁶⁷	50	2216
Podgorje	6 + 1 ⁶⁸ (varoš Obrovac)	147	9158
Zrmanja	22 ⁶⁹	131	6029,5

⁶⁶ Selo Čučvice (Čučevo, zaselak u Kistanju) – nemuslimanskih kuća 8; selo Brgud (Brgud kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 15; selo Brištani (vjerojatno Brištane na lijevoj strani Krke) – nemuslimanskih kuća 4; mezra Stare Biline (Bjeline istočno od Benkovca) – nemuslimanskih kuća 2 (TR-BOA-TTD, No. 157/423-424).

⁶⁷ Selo Bilice (nepoznato ako se također ne radi o Bjelinama) – nemuslimanskih kuća 11; selo Lišan (Lišane Ostrovičke) – nemuslimanskih kuća 4; selo Zamrati (nepoznato, vrelo Zamršten kod Brištana s druge strane rijeke Krke?) – nemuslimanskih kuća 2; selo Papračani (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 7; selo Kistanji Polje s Prhovom (Kistanje) – nemuslimanskih kuća 4; selo Sirjani (vjerojatno Srnjani, zaselak u Kistanju) – nemuslimanskih kuća 6; selo Srebrani (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Kirtuš (nepoznato ako se ne radi o Krnjeuši kod Kistanja?) – nemuslimanskih kuća 3; selo Kakanj (Kakanj kod Kistanja) – muslimanskih kuća 1, nemuslimanskih kuća 1; selo Lašković (Laškovića južno od Kistanja) – nemuslimanskih kuća 2; selo Kuhači (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 4 (TR-BOA-TTD, No. 157/424-426).

⁶⁸ Selo Seoča (Seline) i Kurvić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 31; selo Veča (Večko polje, današnji Starigrad-Paklenica), Stolna (nepoznato), Rujno (nepoznato ako se ne radi o velebitskim katunima na Velikom i Malom Rujnu) i Dubočac (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 35; selo Tornik (Torine, predio u Zatonu Obrovačkom) i Borić Gladanović (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 22; selo Jaseniče (Jasenice) i Vezerče (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 22; selo Ravno (Rovanijska) – nemuslimanskih kuća 16; varoš Obrovče (Obrovac) – nemuslimanskih kuća 5; selo Petan Mijoković (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 16 (TR-BOA-TTD, No. 157/427-431).

⁶⁹ Selo Začađe (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 2, nemuslimanskih baština 2; selo Brdar (nepoznato, ali iz popisa je vidljivo da je blizu sela Kočevića na južnom Velebitu) – nemuslimanskih kuća 10; selo Čelopek (nepoznato) s ispašištem Ljubačom – nemuslimanskih kuća 10; selo Kolišice (Kolašac kod Kistanja) – nemuslimanskih kuća 9; selo Irvnenik (Ervenik) – nemuslimanskih kuća 5; selo Starina (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 6; selo Divište (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; selo Surožani (nepoznato) s Bliznjanima (nepoznato) i Dubničem (možda Duboki dol na velebitskoj Tremzini iznad Krupe?) – nemuslimanskih kuća 7; Vlaško selo (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Dragonjić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; selo Kučević (Kočević na južnom Velebitu, sjeverno od Ervenika) – nemuslimanskih kuća 5; selo Karin, drugim imenom Jajlagić (nepoznato) – muslimanskih kuća 1, nemuslimanskih kuća 2; selo Krupa (Krupa sjeverno od Kaštela Žegarskog) – muslimanskih kuća 1, nemuslimanskih kuća 5; selo Modri (Modrino Selo) – nemuslimanskih kuća 8; selo Prolija (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; selo Kučišta (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Žegar (Žegar na Zrmanji) – nemuslimanskih kuća 7; selo Gorice (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 10; selo Ljubnica (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 4; selo Bogatnik (Bogatnik zapadno od Žegara) – nemuslimanskih kuća 4; selo Bilišani (Bilišane kod Obrovca) – nemuslimanskih kuća 4; selo Brištani (predio u današnjim Bilišanima kod Obrovca; S. Buzov i F. Spaho transkribirali su ga kao „Bošnjak”) – nemuslimanskih kuća 13 (TR-BOA-TTD, No. 157/400-407).

Nahije Vlaha Istre	Sela i mezre kao poreznih jedinica	Kuće i baštine	Prihod
Bukovica	11 ⁷⁰	60	2654,5
Karin	9 ⁷¹	53	2194,5
Obrovac	6 ⁷²	20	1015,5
Benković	4 ⁷³	30	1365
Kličevac	16 ⁷⁴	120	5077
Ukupno	90	640	30.737

⁷⁰ Selo Medvina (Medviđa) – nemuslimanskih kuća 6; selo Gornji Iškalić (selo pod tim imenom više ne postoji, možda se odnosi područje kod bunara Škaljice na tromeđi Bruške, Brguda i Popovića?) – nemuslimanskih kuća 3; selo Bruška (Bruška sjeveroistočno od Benkovca) – nemuslimanskih kuća 7; selo Kunović (naselje pod tim imenom više ne postoji, oronim Kunovac kod Bruške, lokalitet Kunovački bunar u gornje-karinskom zaseoku Gornje Drače?) – nemuslimanskih kuća 4; selo Medvižak s Ivanje poljem (dio Medviđe) – nemuslimanskih kuća 7; selo Grivičari (nepoznato) s Golubićem (Golubić kod Obrovca) – nemuslimanskih kuća 5; selo Iržište (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 10; selo Brklajić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; selo Virjino (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Budavić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 2; selo Jatno (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 7, baština 1 (TR-BOA-TTD, No. 157/408-411).

⁷¹ Selo Dasidžmani (?) – nemuslimanskih kuća 12; selo Pritbičić (vjerojatno staro selo novigradskog distrikta Pritičevići u današnjem Smilčiću) – nemuslimanskih kuća 4; selo Glovići (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 13; selo Islana (današnji zaselak Karin-Slana u Gornjem Karinu) – nemuslimanskih kuća 6; selo Občinić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 2; selo Krčevica (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 4; selo Bučipolje (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 7; selo Bukovica (naselje toga imena više ne postoji, možda se nalazilo kod bunara Bukovac sjeverno od Gornjeg Karina?) – nemuslimanskih kuća 3; selo Dragomirani (na području Donjeg Karina postoji bunar pod imenom Dragomirov bunar) – nemuslimanskih kuća 2 (TR-BOA-TTD, No. 157/411-414).

⁷² Selo „Dolnja” Kruševa (Kruševo oko Donjeg Polja) i Krčić Poljana (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 1; selo Gornja Kruševa (Kruševo oko Gornjeg Polja) – nemuslimanskih kuća 6; selo Novosel sa Zavalinom (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Dragotić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 4; selo Hotišina (Otišina, zaselak u Kruševu) – nemuslimanskih kuća 4; selo Ribnice (Ribnica, zaselak u Kruševu) – nemuslimanskih kuća 4 (TR-BOA-TTD, No. 157/414-416).

⁷³ Selo Dobruđa (Dobruča Vas kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 7; selo Turik (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 7; selo Vuković (Buković kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 12; selo Bilati (nepoznato, Blata?) – nemuslimanskih kuća 4.

⁷⁴ Selo Hoteševa (staro selo i utvrda Hotavac, danas Podotavac sjeveroistočno od Benkovca) – nemuslimanskih kuća 11; selo Obatija (staro selo Opatija u današnjoj Kuli Atlagića kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 11; selo Benkovac (današnji grad Benkovac) – nemuslimanskih kuća 10; selo Mali Vuković (Buković kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 3; selo Garvna s Crničem (stara sela Grivna i Crnil kod Nadina, u kasnijim popisima spominju se zajedno sa selom Brkljačina Polača) – nemuslimanskih baština 1; selo Hrašević (Rašević kod Benkovca) – nemuslimanskih baština 1; selo Polača (Polača kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 7; selo „Dolnji” i „Gorni” Čerani s Ožalicom (Gornje i Donje Ceranje kod Benkovca, Uželice u Pristegu) – nemuslimanskih kuća 17; selo Korlatović i mezra Tihlić (Korlat kod Benkovca, staro selo Tihlić kod crkvice sv. Nikole u današnjoj Kuli Atlagića) – nemuslimanskih kuća 5; selo Krčevica „u blizini Perušića” (Perušić kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 8; selo Podgrađe (Podgrađe kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 10; selo Kolarina (Kolarina kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 3; selo Lisičić (Lisičić kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 4; selo Mirani i Jagodnje (Miranje i Jagodnja kod Benkovca) – nemuslimanskih kuća 25; selo Nunić s Gurincem (Nunić istočno od Benkovca) – nemuslimanskih kuća 8.

Tablica 2. Vlaški džemati prema podacima iz sumarnoga popisa 1530.⁷⁵

Džemat	Titula	Kuće	Prihod	Nahija
Jakov Poropat	Primićur	67	3063,5	Zrmanja
Slade Livoja	Primićur	42	1921,5	Zrmanja
Petar, sin Milovana	Knez	58	2655,5	Bukovica
Žakman, sin Gleđevca	Vojvoda	53	2290	Karin
Pavel, sin Rudelje	Knez	24	1090,5	Obrovac
Radič	Knez	123	5381	Kličevac
Tomaš Ružić	Knez			Kličevac
Petar, sin Jančića	Primićur	30	1365	Benković
Grgur Bratić	Primićur	29	1327	Ostrovica
Šamil Jaković	Primićur			
Martin, sin Vrbača (?)	Primićur	50	2312	Zečevo
Mate Rojić	Primićur	142	6504	Podgorje
Mikula Rojnović	Primićur			
Mikula Blažić	Knez			
Pejan Mivčanica	Primićur	16	797	Podgorje
Mate Krstivojević	Primićur			
Ukupno džemata 16	-	634	28.707	-

Kao što smo napomenuli, Vlasi Istre prebjegli su na osmanski teritorij u trenutku kad je došlo do ukidanja vlaških povlastica.⁷⁶ Ta odluka provedena je u ovom popisu sandžaka Bosne 1528. – 1530., kako stoji u uvodu popisa.⁷⁷ Džemati i pripadajuća sela Vlaha Istre potpadali su pod sandžakbegov has, za razliku od drugih vlaških skupina, koje su se našle u sastavu timara. To je tada bio bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg, koji je od Vlaha Istre ubirao prihod od oko 30.000 akči godišnje (tablica 1). Inače, prema sumarnom popisu Bosanskoga sandžaka 1530., u okviru Gazi Husrev-begovih hasova bilo je ukupno 10 gradova, 158 sela i 64 čiftluka s ukupnim prihodom od 643.979 akči.⁷⁸ Vlasi Istre nisu plaćali vlaški porez *filuriju*, koji je privremeno bio ukinut, nego su bili dužni plaćati iznose zemljarine ili *ispendžu* i neka sitna davanja od poljoprivrednih proizvoda (prihodi od pšenice, ječma, zobi), nijabeta (prihodi od globa) te pristojbe za udaju i poljačinu. Radilo se o iznosima u rasponu između 52 i 1615 akči.⁷⁹

⁷⁵ *Osmanlı belgelerinde Hırvatistan*, 258-264.

⁷⁶ Osmanska vlast donijela je takvu odluku nakon Mohačke bitke 1526. jer zbog velikih ratnih troškova u Ugarskoj nije više mogla tolerirati povlaštene kategorije stanovništva, osobito među kršćanskim *zimijama* („štićenima”).

⁷⁷ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 245.

⁷⁸ Behija Zlata, *Gazi Husrev-beg* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2010), 138.

⁷⁹ Kornelija Jurin Starčević, „Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko-dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću”, (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012), 168.

Najzaslužniji za dovođenje Vlaha iz Istre dobili su za nagradu timarske nadarbine, uglavnom kolektivne (*gedik timari*). Na taj se način zaslužne vlaške starješine nastojalo interesno vezati za osmansku državu i poticati ih na daljnju kolonizaciju osmanskoga pograničja. Knezu Ivanišu, sinu Poropata (vjerojatno brat Jakova Poropata, koji je tada bio starješina džemata), i Ivanišu, sinu Mirka, obojici iz nahije Zrmanja, dodijeljen je kolektivni timar u selima Donje i Gornje Miranje u nahiji Kličevac, s ukupnim prihodom od 2000 akči, koji su dijelili popola.⁸⁰ Vojvodi Žakmanu, sinu Gleđevca, i knezu Marku, sinu Lipovića, dodijeljen je kolektivni timar u Vrbljanima kod Ostrovice s prihodom od 2000 akči, koji su također dijelili popola.⁸¹ Knez Čulina, sin Milića, uživao je timar u Lici.⁸² Knez Radič zajedno s vojvodom Strahinjom Bratićem iz nahije Unac uživao je zajednički timar u nahiji Zrmanja, čiji je prinos, koji su dijelili popola, iznosio 1135 akči.⁸³ Poma- lo zagonetan ostaje slučaj kneza Petra Prejića, koji je 1530. bio najveći timarnik nemusliman u cijelom prostoru vilajeta Hrvati. Držao je timar u vrijednosti od 3908 akči, ali na osnovi ranijega iltizma puni iznos bio je 4043 akče.⁸⁴ Timar je obuhvaćao brojne mezre i čifluke po Lici, Krbavi, Pozrmanju, Ostrovici, Popini i Srbu, odnosno s obje strane Velebita.⁸⁵ U popisima, opširnom i sumarnom, Prejić nije konkretno naveden kao vođa nekoga od džemata Vlaha Istre, ali iz povijesnih je izvora očito da je bio na neki način povezan s tom vlaškom skupinom.⁸⁶ Prezime Prejić javlja se u skupini Vlaha Istre na više mjesta u popisima 1528. – 1530. i 1540.⁸⁷ Konstantno pojavljivanje toga prezimena govori da se radilo o pripadnicima uglednoga društvenog sloja jer se prezimena u osmanskim poreznim popisima rijetko susreću, i to obično samo u slučajevima nekih istaknutih obitelji. Činjenica da među Prejićima vrlo rano susrećemo i muslimanske konvertite, što će postati i Bogdan Prejić, sin kneza Petra, koji se u zreloj dobi povratio u

⁸⁰ TR-BOA-TTD, No. 157/1055.

⁸¹ TR-BOA-TTD, No. 157/1055.

⁸² TR-BOA-TTD, No. 157/1082.

⁸³ TR-BOA-TTD, No. 157/1053.

⁸⁴ TR-BOA-TTD, No. 157/1086.

⁸⁵ TR-BOA-TTD, No. 157/1080-1086.

⁸⁶ Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci”, 236-239 (bilj. 20). Kornelija Jurin Starčević smatra da je Petar Prejić bio otpušteni bosanski spahija, koji je prema istom popisu 1528. – 1530. uživao čifluke i u nahijama Saraj i Dubrovnik u srcu Bosne. Usp. Kornelija Jurin Starčević, „Osmanska utvrda Udbina i udbinska nahija u 16. i 17. stoljeću”, u: *Turkologu u čast! Zbornik povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića*, ur. Tatjana Paić-Vukić (Zagreb: FF Press, 2022), 448, bilj. 48.

⁸⁷ U popisu 1528. – 1530. nalazimo ih u selu Nunić (Martin, sin Prejića), Opatiji (Fran, sin Prejića) i možda u Novoselu u ikavskoj inačici (Ferhad, sin Prijića, može se čitati i Pribića) (TR-BOA-TTD, No. 157/415, 416). U popisu iz 1540. nalazimo ih u Surožanima (Hasan Prejić), Začadu (Ivan, sin Prejića) i Brdaru (Prejić, sin Matijaša). Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 247, 253, 254.

„tursku zemlju” i 1557. po preporuci Malkoč-bega, sandžakbega Klisa, dobio timar, također govori u prilog tome da je riječ o uglednoj obitelji.⁸⁸

Stjecanje timara vlaškim je glavarima donijelo položaj vojničkoga staleža (*asker*), oslobođenog od poreznih daća (*muafijet*), takozvane vlaške spahije. Vlaški starješine, prelaskom u osmansko podaništvo i našavši se u sasvim novim društvenim (i civilizacijskim) okolnostima, zadržali su ulogu medijatora između svojih ljudi i osmanske vlasti, dok im se društveni ugled kao timarnika još i povećao. Upada u oči i činjenica da braća ili sinovi starješina također nose titulu kneza ili vojvode. Vojvoda Žakman Gleđevac živio je u selu „Dasidžmani” (?) u karinskoj nahiji s još četiri kuće Gleđevaca.⁸⁹ Gleđevci su starinom vlaški katun iz Humske zemlje koji se u zadarskom zaleđu spominje još od 1391. – kao podložnici knezova Krbavskih.⁹⁰ Prema jednom podatku iz 1496., njihov katun teritorijalizirao se u selu Bukovica kod Karina.⁹¹ Gleđevci su se tako iz Istre vratili na svoje staro ognjište u karinskom kraju.⁹²

Među vlaškim povratnicima iz Istre bio je i knez Petar Najčinović. Radilo se o starješini koji je u osmanskom popisu 1528. – 1530. bio zabilježen kao *knez Petar Jančić*.⁹³ Petar Jančić/Najčinović bio je starješina vlaščkoga džemata u nahiji Benković i nastanjen u selu Dobrudža, odnosno Dobruča Vas, gdje je zabilježen i *Nenad, sin Jančića*, vjerojatno njegov rođak.⁹⁴ Iz popisa se međutim vidi da su njegovi najbliži srodnici: Pavel i njegov brat Radul, sinovi Jančića, te Juraj, sin Jančića, živjeli i u selu Glučje, u džematu vojvode Žakmana u nahiji Karin.⁹⁵ Vla-

⁸⁸ Bogdan Prejić izbjegao je kao dijete na habsburški teritorij, vjerojatno tijekom burnih događanja oko 1538., ali se poslije vratio na osmansko područje i prešao na islam. Među vlaškim prebjecima u Beloj krajini 1530-ih spominju se Prejići, konkretno u popisu uskoka iz 1551. u selu Marindol kod Črnomlja spominje se, doduše u ikavskoj inačici, desetnik (*zehner*) Stanoje Prijić. Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci”, 237; Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 149-150.

⁸⁹ Knez Milanko, sin Gleđevca, Radić, sin Gleđevca, Ivan, sin Gleđevca, Pavle, sin Gleđevca. Selo je imalo 12 nemuslimanskih kuća, a prihod je iznosio 429 akči (TR-BOA-TTD, No. 157/411). Ime Žakman vjerojatno je inačica učestalijega vlaščkog imena Šikman. Općenito se smatra da su imena s nastavkom -man tipično vlaška (Doman, Kecman, Radman, Šuman, Vukman, Toroman).

⁹⁰ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 52.

⁹¹ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 53.

⁹² Vojvoda Žakman Gleđevac predvodio je 1538. seobu na mletačko područje, zbog čega ga je Senat i nagradio. Nastanio se u Podnovju (kod današnje Podgradine) u novigradskom distriktu. U mletačkim izvorima vodio se kao vlaški knez (*comes Murlacorum*) i bio je uključen u plaćeničku vojnu službu (*stipediati*). U izvorima ga možemo pratiti do 1559. Roman Jelić, „Novigradski distrikt”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru* 31 (1989): 100, 147-149; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 52-53, 55-56.

⁹³ TR-BOA-TTD, No. 157/421-422; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 53-54.

⁹⁴ TR-BOA-TTD, No. 157/422.

⁹⁵ U selu je bilo ukupno 13 nemuslimanskih kuća, koje su davale ukupni prihod od 576 akči (TR-BOA-TTD, No. 157/412).

ha Jančića/Najčinovića bilo je te godine i u selu Kučića u nahiji Zrmanja, ukupno u četiri kuće.⁹⁶ Knez Petar Jančić (Najčinović) vjerojatno se također vratio na svoje staro ognjište u selu Dobrudža (Dobruča Vas), na što upućuju njegovi poslovni kontakti s trgovcima u Zadru.⁹⁷

Vlaški katun kneza Petra Milovanića najbolji je primjer kontinuiteta tih vlaških skupina u širem zadarskom zaleđu. Petar Milovanić spominje se još 1518. u jednoj zadarskoj ispravi kao katunar Zelengrada (*Petri Milouanich catonarii districtus Zelengradi*).⁹⁸ Oko 1520. iselio se u habsburšku Istru, da bi se već oko 1528. vratio u stari kraj. U osmanskome popisu 1528. – 1530. *knez Petar, sin Milovana* spominje se kao starješina džemata u nahiji Bukovica. Živio je u selu Medviđi (*Medviža*), koje je tada imalo šest kuća, bolje rečeno zadruga.⁹⁹ U selu je zapisana i kuća njegova brata Tomaša, sina Milovana, koji je isto nosio titulu kneza.¹⁰⁰ Milovanići su također 1538. prebjegli na mletački teritorij i ušli u vojnu službu.¹⁰¹

Poropatići ili Poropati stari su vlaški rod koji se u zadarskim vrelima spominje još krajem 14. stoljeća kao dio katuna Butka Brančića.¹⁰² Prezime je nastalo od vlaškoga antroponima Poropat u značenju „nomad”, „beskrevetnik”.¹⁰³ Poropati su se oko 1528. povratili s Buzetskoga krasa na područje Zrmanje. Područje nahije Zrmanja obuhvaćalo je džemat Jakova, sina Poropata, koji je bio nastanjen u selu Začađe, nepoznate ubicacije.¹⁰⁴ Njegov brat Ivaniš, kao što je rečeno, bio je timarnik. Neki članovi toga vlaškog roda bili su već prešli na islam, kao „Alija, sin Poropata” u selu Karin i „Husein, sin Poropata” u selu Krupa u nahiji Zrmanja.¹⁰⁵

⁹⁶ Milić, sin Jančića, Mihovil, sin Jančića, Biljan, sin Jančića, Martin, sin Jančića (TR-BOA-TTD, No. 157/405).

⁹⁷ I knez Petar Najčinović predvodio je 1538. seobu Vlaha Istre na mletački teritorij, zbog čega su on i brat mu Pavel također bili nagrađeni od Senata. Naselio se isto nakon 1538. u Podnovju kod Novigrada i dobio titulu kapetana. Neki su se odselili u Istru, ali ovoga puta u njezin mletački dio (Dvigrad, Labinština).

⁹⁸ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 48-49.

⁹⁹ Selo je davalo ukupan prihod od 269,5 akči (TR-BOA-TTD, No. 157/408).

¹⁰⁰ TR-BOA-TTD, No. 157/408.

¹⁰¹ Godine 1570. spominje se kapetan Slade Milovanić kao zapovjednik hrvatskih konjičkih jedinica na zadarskom području (Lovorka Čoralčić, Maja Katušić, „Andrija Mladinić i Mihovil Anđeo Filiberti – časnici postrojbe Croati a Cavallo: iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću”, *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 251).

¹⁰² Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 47. Kristijan Juran navodi i da „početkom 15. stoljeća dvojica Morlaka Poropatića, braća Vlatko i Stojislav, stanuju u Zadru, dok potkraj tog stoljeća Poropatiće nalazimo u Artikovu Selu” Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 47.

¹⁰³ Petar Šimunović, *Istočnojadranska toponimija* (Split: Logos, 1986), 87.

¹⁰⁴ TR-BOA-TTD, No. 157/400.

¹⁰⁵ TR-BOA-TTD, No. 157/404.

Poropati također 1538. prelaze na mletački teritorij, neki produžuju za Istru, a dio se nastanio u novigradskom distriktu.¹⁰⁶

Vlaška skupina kneza Tomaša Ružića, za koje smo već rekli da su starinom kraljevski Vlasi u Hrvatskoj, nakon habsburških Vodica na Krasu povratila se u stari kraj u „Banadegu”, naselivši Miranje i Jagodnje u nahiji Kličevac.¹⁰⁷ Njegov džemat obuhvaćao je ta dva sela i imao ukupno 26 kuća. Po izbijanju mletačko-osmanskoga rata 1537. – 1540. napuštaju osmanski teritorij i po svoj prilici vraćaju se u knežev rodni kraj u okolici Šibenika. Tamo se 1540. spominje morlački katun Ružić, a njihov katunar 1553. bio je Jure Heračić.¹⁰⁸

Opravdano je pretpostaviti i za džemat kneza *Pavela, sina Rudelje* u nahiji Obrovac da je na neki način bio povezan s predosmanskim Vlasima Rudelama ili Rudelićima iz širega zadarskog zaleđa.¹⁰⁹ Jedan njihov dio iselio se u Istru, u Rovinjsko Selo, u kojem će poslije obnašati dužnost seoskih sudaca, a druge njihove dijelove zatječemo na zadarskom teritoriju.¹¹⁰

Teško je reći ima li *knez Čulina, sin Milića*, koji je 1528. – 1530. živio na mezri Stara Bilina (današnje Bjeline) i uživao timar u Lici,¹¹¹ ikakve veze s Čulinama i Čulinovićima, poznatim rodnom s izvorne Tromeđe u 16. i 17. stoljeću na zadarskom teritoriju i u utvrđi Ledenice u Senjskoj kapetaniji.¹¹² Ista dvojba vrijedi i za

¹⁰⁶ Dok su neki bili uključeni u mletačku plaćeničku vojnu službu (vjerojatno bliži srodnici kneza Jakova), drugi postaju zakupnici posjeda. Tako se 1562. kao kmet u selu Režane u novigradskom distriktu spominje stanoviti Jakov Poropatić. Poropatići su 1560., 1571. i 1608. zabilježeni i u Tkonu na otoku Pašmanu, odakle će neki poslije prijeći u Biograd. Nakon svršetka Ciparskoga rata jednu skupinu Morlaka u Istru je doveo mletački plaćenik i osmanski prebjeg Juraj Poropatić, koji je inače bio sa zadarskoga područja. Čini se da se istarski Poropatići (Poropati) nisu više u većoj mjeri vraćali u Dalmaciju, a njihova glavna koncentracija ostala je na Buzetskom krasu, na njegovu mletačkom dijelu (Trstenik, Dane, Lanišće). Usp. Ivna Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva sjeverne Dalmacije iz predturskog vremena”, *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost XLVII* (1998), br. 4-6: 290; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 48; Slaven Bertoša, *Fragmenti buzetske prošlosti u srednjem i novom vijeku* (Zagreb: Srednja Europa, 2018), 160-161.

¹⁰⁷ TR-BOA-TTD, No. 157/420-421.

¹⁰⁸ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 52.

¹⁰⁹ Tek bi trebalo istražiti moguću povezanost bukovičkih toponima Rudele u Kistanju i Rodaljica s ovim vlaškim katunom. O tome više u: Živko Bjelanović, *Imena stanovnika mjesta Bukovice* (Split: Čakavski sabor, 1978), 36-38.

¹¹⁰ Rudelići se u zadarskom distriktu spominju u selu Radovin u 16. i 17. stoljeću, gdje će se stopiti s doseljenim katoličkim Vlasima-Bunjevcima i 1683. preseliti u Karlobag i Šugarje u Podgorju, a neki i u Smiljan u Lici (1686. Pavo Rudelić). Usp. Vjekoslav Bratulić, *Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela* (Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1959), 29-34; Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva”, 275, 277; Stjepan Pavičić, „Seobe i naselja u Lici”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 41 (1962): 203-206.

¹¹¹ TR-BOA-TTD, No. 157/424.

¹¹² Čuline i Čulinovići živjeli su sredinom 16. stoljeća na području Pridrage u novigradskom distriktu, u Ljubaču, gdje ih je 1608. bilo u dvije kuće, a neki se iseljavaju u Ledenice u Senjskoj kapetaniji na habsburškom području. Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva”, 227; Roman Jelić,

istarskoga vlašskog starješinu Radu Šiljanovića, koji je 1549. doveo mnogo seljaka na područje zakupa u dijelove bivšega vranskog distrikta, koji je ostao pod mletačkom vlašću.¹¹³ Pitanje je jesu li Šiljanovići (*Siglanovich*) 16. stoljeća možda povezani s poznatim katunom kraljevskih Vlaha u Kninskoj županiji iz 14. stoljeća Šiglanovićima.¹¹⁴ Kristijan Juran tom pitanju pristupa oprezno i ističe da je teško dokazati kontinuitet s predosmanskim katunom Šiglanovića.¹¹⁵

Premda Frletići nisu pripadali starješinskom sloju, treba spomenuti i ovaj rod, koji će imati važnu ulogu na izvornoj Tromeđi krajem 16. i početkom 17. stoljeća. U popisu 1528. – 1530. u selu Tornik u nahiji Podgorje spominju se Pavko, Vojo, Juraj i Milovan kao sinovi *Firultića*.¹¹⁶ Iza toga prezimena vjerojatno se kriju Frletići ili Frlete, koji su se doselili na zadarsko područje „iz Hrvatske”, odnosno s osmanskoga područja vilajeta Hrvati (1554. *Ferletich quondam Culina de Croatia*).¹¹⁷

Bosanski sandžakbeg i „osvajач Hrvatske” Gazi Husrev-beg nešto nakon popisa uvakufio je 1531. plodno područje *Kožulovo polje*, poslije *nahiju Kožulova* između utvrda Kličevac i Ostrovica u vilajetu Hrvati. Gazi Husrev-begov vakuf prvobitno je imao čiflučki karakter i u svim se ranijim izvorima navodio kao Čiftluk Kožulova premda je postao vakuf.¹¹⁸ Ne treba podsjećati da se radilo o najplodnijem području ovoga dijela vilajeta Hrvati, koje je dobilo ime po prijašnjim vlasnicima, hrvatskoj plemićkoj obitelji Kožul (Kožulić) vlaščkoga podrijetla iz 15. i početka 16. stoljeća.¹¹⁹ Sela nahije Benković i najveći dio nahije Kličevac bit će priključena tom vakufu, tako da će se i znatan dio iz korpusa Vlaha Istre naći u sastavu Gazi Husrev-begove zadužbine. Međutim, kako u prvim defterima nakon osnutka va-

„Stanovništvo kopnenog dijela zadarskog područja 1608. i 1695.”, *Zadarska revija* 34 (1985), br. 6: 569; Pavičić, „Seobe i naselja u Lici”, 127.

¹¹³ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 59.

¹¹⁴ Kad govorimo o „prezimenima” kod Vlaha u srednjem vijeku, treba voditi računa o tome da prije 1563., barem kad su u pitanju katolici, ne postoje ustaljena prezimena u pravom smislu riječi, nego se radi o uščuvanim imenima bratstava ili katuna, čime se čuvao spomen na rodonačelnika katunske zajednice i kult predaka. Samo neka od njih profilirat će se u ustaljena prezimena u 16. i 17. stoljeću.

¹¹⁵ Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 65.

¹¹⁶ Selo Tornik, na području današnjega Zatona Obrovačkog, nalazilo se u sastavu sandžakbegova hasa, a imalo je 22 nemuslimanske kuće čiji je ukupan prihod iznosio 1034 akče. TR-BOA-TTD, No. 157/428.

¹¹⁷ Naselili su se u Kukulju i Trščanima u novigradskom distriktu, gdje su ušli u vojnu plaćeničku službu, a poslije ih srećemo u Ljubaču te 1608. u Žmanu na Dugom otoku. Neki su se odselili u Istru u okolicu Poreča. Krajem 16. stoljeća braća Andrija i Vuk Frletić završila su među uskocima u Senju, dok su neki od Frletića koji su se vratili na osmanski teritorij prešli na islam. Hasan-aga Frletić iz Dračevca kod Jasenica spominje se 1590. kao mletački doušnik s granice na Novigradskome moru, a u istome mjestu kao musliman živio je i otac uskočkoga vođe Andrije Frletića. Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva”, 287; Jelić, „Novigradski distrikt”, 100; Bracewell, *Senjski uskoci*, 67, 107, 193, 262, 274, 287-289.

¹¹⁸ Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 100.

¹¹⁹ Na Kožulove posjede i nahiju Kožulovo polje danas podsjeća samo još ime sela Kožlovac istočno do Benkovca.

kufa, iz 1540. i 1550. godine, vakufska sela nisu popisivana, ograničeno se može pratiti njihov razvoj. Tek u kasnijim popisima iz 1574., 1585. i 1604. vakufska sela bit će upisana u nahiji Kožulova kao *čifluk vakufa umrlog Husrev-bega*.¹²⁰

Povratak Vlaha Istre u stari kraj samo je naizgled pridonio smirivanju prilika na mletačko-osmanskoj granici u sjevernoj Dalmaciji.¹²¹ Ubrzo će se pokazati da će ta vlaška skupina i za osmansku vlast postati nepouzdana te će se nastaviti ireverzibilno i ciklično kretati u prostoru imperijalnoga višegraničja. Zbog ukiđanja vlaških povlastica pojavilo se nezadovoljstvo koje će prerasti u pobunu i odmetanje od osmanske vlasti, ponajprije među hercegovačkim Vlasima, starim osmanskim podanicima koji su doseljeni iz jugoistočne dinarske unutrašnjosti. Središte pobune najprije je bilo u sjevernim dijelovima vilajeta Hrvati, u nahijama Unac, Srb, Glamoč, Plavno i Vrlika, odakle će 1530. krenuti i prva uskakanja na habsburški teritorij, u pravcu Bihaća, a potom i Žumberka i Bele krajine. Vlasi Istre nisu se u početku pridružili tom pokretu, ali po izbijanju novoga rata s Mlečanima 1537. plamen pobune i odmetanja zahvatit će i njihove džemate.¹²² Prema mletačkim izvorima, osmanski pohod na Beč 1529. bio je uvod u nemire na granici. Povod je, čini se, bila rekvizicija vlaških karavanskih konja koju je poduzeo subaša Murat-beg Gajdić za potrebe pohoda. Murat-beg je u ožujku 1530. angažirao veliki broj „svojih ljudi” i za sječū velebitskih šuma radi izgradnje flote u Obrovcu.¹²³ Taj državni kuluk, od kojega nisu bili pošteđeni ni Vlasi Istre, djelovao je frustrirajuće. Iz opreza zbog vlaških nemira, u lipnju 1532. dizdari Obrovca, Karina i Ostrovice zabranili su svojim kršćanskim podanicima da dolaze naoružani u podgrađa spomenutih tvrđava.¹²⁴ Izbijanjem mletačko-osmanskoga rata (1537. – 1540.) pogranično područje koje su naseljavali Vlasi Istre ponovo postaje ratnim poprištem. U tijeku ratnih zbivanja, a na poticaj dalmatinskoga

¹²⁰ Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 98.

¹²¹ Tako je vlaški knez iz „istarske” skupine Petar Najčinović, sada osmanski podanik iz Dobrudže kod Benkovca, sklopio 1533. u Zadru ugovor s agentima dvojice mletačkih trgovaca, obvezujući se da će im na brod, kad pristigne u Karin, dovesti 2000 kvarti pšenice. Pored legalne trgovine bilo je i krijumčarenja i krađa, kao u slučaju jednoga „Morlaka”, također osmanskoga podanika, koji se dokopao barke i krijumčario robu između Dalmacije i Istre. U proljeće 1532. uhvatio ga je kapetan mletačke fuste Alexandro Bondumier i sproveo u zadarsku luku zaplijenivši mu šest konja i 300 otuđenih dukata. Uhićenik se branio da je, tobože, konje našao u Labinu. Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva”, 276-277; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 53; Franjo Rački, „Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533”, *Starine JAZU XXV* (1892): 149.

¹²² Šibenski knez i kapetan Bernardo Balbi u svojoj relaciji od 4. svibnja 1532. primjećuje te razlike u raspoloženjima među Vlasima osmanskim podanicima. Za one koji žive u blizini mletačke granice kaže da su mirniji i kooperativniji, za razliku od Vlaha koji dolaze iz sjevernih planinskih područja i pljačkaju šibenski teritorij. Bogumil Hrabak, „Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću”, u: *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik 2. Radovi s naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove, Benkovac, 22-24. travnja 1983.*, ur. Julijan Medini (Benkovac: Narodni list, 1988), 131.

¹²³ Drvo se dovlačilo s Velebita u Obrovac kopnenim („vlake”) i morskim putem, Velebitskim kanalom i Novigradskim morem. Šarić, „Lovinac na razmeđu epoha”, 318.

¹²⁴ Rački, „Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533”, 169.

providura Alvisea Badoera, koji je visoko cijenio njihovu borbenu vrijednost, oko 5000 Vlaha sa susjednoga osmanskog područja, koje su Mlečani još uvijek nazivali starim imenom *Banadego* (*fece venire dal Banadego, territorio turchesco*), prešlo je na mletački teritorij u okolici Zadra. Nakon samo deset godina ti su Vlasi bili ponovo u velikom pokretu iseljavanja. Prvi val prebjega najvećim dijelom činila je skupina Vlaha Istre. Drugi mletački napad i opsjedanje Obrovca te njegovo zauzimanje u lipnju 1538. bio je očito signal Vlasima Istre za dizanje pobune i masovno prelaženje na mletačku stranu.¹²⁵ Vlaške skupine iz nahije Podgorje i Zrmanja nastojao je 1538. pridobiti i kapetan Nikola Jurišić ispred habsburških vlasti. Uspio je tako pridobiti jednu skupinu „istarskih Čića” (*die issterreichischen Zittschen*) sa Zrmanje u okolici Obrovca, „Starih Rimljana” (*Alt Römer*), kako ih naziva, koja se s oko 40.000 grla stoke ponovo uputila prema sjevernoj Istri i Krasu.¹²⁶ Prebjegli Čići naglašavali su tada da će dodijeljena im pomoć biti primjer drugim njihovim ljudima koji isto namjeravaju uskočiti.¹²⁷ Neki od Vlaha Istre završit će i među uskocima u Senju. Mletački izvori iz sredine 16. stoljeća naglašavaju znatnu prisutnost bivših osmanskih podanika među senjskim uskocima.¹²⁸

Mletačke vlasti nastojale su te vlaške prebjegce naseliti podalje od osmanske granice u Dalmaciji te su ih brodovima, preko Zadra, Pontadure (Vir) i Ljubača, prebacili u Istru. Naseljavanjem novoga stanovništva željeli su strateški ojačati u Istri i demografski ju stabilizirati jer se nalazila preko puta, praktički pred vratima Venecije, te je imala golemo geostrateško značenje. Mletačka Istra zbog toga je i nazvana „štitom Presvijetle” (*Scudo della Dominante*).¹²⁹ Prema izvješćima mletačkih rektora, u Istru se tih godina doselilo oko 2000 vlaških obitelji, čiji će broj zbog naknadnih iseljavanja do 1554. godine pasti na oko 1700. Naime, ti novi doseljenici nisu bili zadovoljni uvjetima koje su zatekli u mletačkom dijelu Istre, više ekosistemskim nego statusnim, pa se znatan dio odlučio vratiti. Mletačka izvješća tako su javljala da se zbog loše klime, oskudnih pašnjaka i slabe vode (*dove l'annno passato cacciati dala ere, dalla strettezza di pascoli e dal diffetto dell'acque*) veliki dio iseljenika u Istri namjerava vratiti „u Tursku”.¹³⁰

¹²⁵ O tome je Visokoj porti poslije pisao Čejvan-beg u kontekstu problema razgraničenja između Kliš-koga sandžaka i Mletačke Dalmacije: „Počinjući ja, po naređenju vašeg carskog Veličanstva, opisivati sandžakate Klisa i „Canga” i našavši da je bio Stari Obrovac zapaljen od okolnih kršćana tj. Istrana i drugih, koji su pogranični s Obrovcem, Karinom, Nadinom, Vranom,... i Skradinom, šest tvrđava potčinjenih Kliškom sandžakatu, te našavši također da su sve ove tvrđave neprestano mučene od rečenih, koji sebi dopuštaju da provaljuju i otimaju od granice vašeg carskog Veličanstva”... Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, prev. i ur. Vladimir Rismondo (Split: Književni krug, 1990), 249.

¹²⁶ Klaić, *Povijest Hrvata*, 5, 622. Nikola Jurišić još je od 1528. držao gospoštije Podgrad i Postojnu, koje je preuzeo nakon što su oduzete Krsti Frankapanu.

¹²⁷ Stanić, „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću”, 131.

¹²⁸ Giovanni Antonio Novelo, providur Soprintendanture za granicu, izvijestio je Veliko vijeće 14. travnja 1559. da u Senju i Bakru među uskocima ima mnogo bivših osmanskih podanika. Od 10 uskočkih vođa trojica su „turski prebjeci”. Bracewell, *Senjski uskoci*, 59.

¹²⁹ Ivetić, *Granica na Mediteranu*, 103.

¹³⁰ *Commissiones et relationes Venetae*, II, 173.

Interes za povratak posebno je narastao nakon saznanja da su osmanske vlasti po sklapanju mira s Mlečanima 2. listopada 1540. abolirale i pozvale svoje odmetnute podanike na povratak u stara boravišta. Jednu od tih grupa povratnika zadarski rektori (knez Antonio de Mula) uspjeli su zadržati i naseliti ih preko 1000 na zadarskom teritoriju.¹³¹ Tako se oko 1540. počela oblikovati društvena zajednica Morlaka Istrijana na zadarskom *contadu*. Premda se radilo o svojevrsnom lokalnom produktu i pandanu fenomena osmanskih Vlaha Istre s druge strane granice, treba voditi računa da su zadarske vlasti tim imenom označavale svakoga vlašskog povratnika iz Istre, bez obzira na to je li ili nije do 1538. pripadao skupini osmanskih Vlaha Istre. Prema tome, Morlaci Istrijani zadarskoga teritorija imali su širu demografsku osnovicu od „autentičnih” osmanskih Vlaha Istre.

Vlasi Istre u sandžaku Klis: prema osmanskom poreznom popisu iz 1540.

Nakon što je 1537. zauzeta tvrđava Klis, posljednja hrvatska utvrda južno od Velebita, formiran je sandžak Klis, čime su Osmanlije potvrdili svoje osvajačke ambicije prema sjeverozapadu.¹³² Područje zapadno od rijeke Krke (*Zakrčje*, *Prikokrčje*) postalo je tada krajište te novoformirane vojno-upravne provincije. Njezinim prvim namjesnikom postao je Murat-beg Gajdić, bivši čehaja bosanskoga sandžakbega Gazi Husrev-bega i subaša (vojvoda) vilajeta Hrvati. Suočivši se ponovo s velikim razmjerima depopulacije, koji su ove krajeve pretvorili u pustoš (*hali* – pusto zemljište), a što je izravno ugrožavalo sigurnost osmanskoga posjeda na osjetljivom imperijalnom trograničju, vlasti su bile prinuđene na nove oblike kompromisa, ustupaka i provizornih rješenja, riječima Nenada Moaćanina, „bila je to cijena stabilizacije osmanske vlasti”.¹³³ Vlasima su 1540. vraćene stare povlastice, dokinuta im je glavarina, vraćen prijašnji status te su abolirani i pozvani da se vrate na stara staništa. Bio je to tek početak variranja vlaško-

¹³¹ De Mula u svojoj relaciji ističe: „Magnific gospodin Alojzije Badoer uređio je da su sa turskog teritorija došli pod vlast Vaše Privredrosti možda 5000 Morlaka, koji su zbog sigurnosti bili prevezeni u Istru, gdje su prošle godine potjerani od klime, premalih pašnjaka i nestašice vode, a kako su im Turci davali mnoge olakšice, oni su sa svojim obiteljima otišli i krenuli natrag u Tursku. Vidjevši da iz toga nastaju dvije štete za Vašu Privredrost, jer je gubila toliko dobrih ljudi, koji su nam toliko trebali, a naši se neprijatelji njima služili, pa bi čak ovi isti kako su poznavali naš teritorij, dolazili svakog dana da našima nanose štete, odlučio sam s toga da ih zadržim svom svojom snagom... To je doista bio spas onoga kraja, i velika dobrobit za Vašu Vedrost i za ove istarske Morlake. Do moga odlaska došlo ih je preko 1000 i svakog dana dolaze novi, jer se vidi da se s njima tako dobro postupa”. Grga Novak, „Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 45 (1971): 588, prema: *Commissiones et relationes Venetae*, II, 172-173.

¹³² Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 152.

¹³³ Nenad Moaćanin, „Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463-1831)”, u: Željko Holjevac, Nenad Moaćanin, *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007), 157.

ga položaja na granici između planova imperijalne središnjice (Visoka porta) i pragmatične politike provincijskih namjesnika u Livnu, poslije i Kninu. Murat-beg Gajdić, sada u funkciji kliškoga sandžakbega, po drugi put našao se u prilici pozivati Vlahe u Istri da se vrate u stari zavičaj. *Istimâlet* je upućen prebjezima na mletačkoj strani nakon što je službeno sklopljen mir 2. listopada 1540. Mlečani su prema uvjetima primirja bili dužni poštovati povratak Vlaha Istre na osmanski teritorij, dapače morali su osigurati brodove za njihovo prebacivanje u Dalmaciju zajedno sa stokom. Međutim, mletačke vlasti na svakom koraku opstruirale su njihov povratak, nastojeći ih što više zadržati na svojem teritoriju, nudeći im sa svoje strane također povlastice i druge pogodnosti.¹³⁴

Odmah po svršetku rata pristupilo se novom poreznom popisivanju novoformiranoga sandžaka Klis, u kojem se u cijelosti našlo područje bivšega vilajeta Hrvati. Iz popisa su vidljive sve posljedice rata i iseljavanja Vlaha Istre. Prema podacima iz opširnoga popisa 1540., Vlasi Istre zabilježeni su u pet svojih vlaških nahija i pet džemata, 43 sela i 4 mezre, ukupno u 322 kuće (vidi tablicu 3). Radilo se o nahijama „Vlaha Istrije”: Ostrovica, Zrmanja, Bukovica, Karin i Plavna. U međuvremenu su prestale postojati vlaške nahije Podgorje, Obrovac, Buković, Kličevac i Zečevo. U pet džemata (tablica 4) i 47 sela i mezri kao poreznih jedinica zapisana su 364 domaćinstva. To je s obzirom na proširen karakter njihovih obitelji moglo iznositi oko 2900 stanovnika. Ovdje bi trebalo pribrojiti i određen broj Vlaha Istre koji su ostali živjeti ili su se vratili na Gazi Husrev-begov vakuf u Kožulovu polju. Približno gledajući, broj kuća, odnosno domaćinstava gotovo se prepолоvio (oko 52,7%). Podgorje je bilo sasvim raseljeno, a njegova bivša sela iz 1528. – 1530. sada se, kao i u sljedećem popisu iz 1550., spominju tek kao „puste mezre koje se obrađuju izvana”.¹³⁵ Vlaška nahija Obrovac također je ukinuta i priključena „muslimanskoj” nahiji Obrovac. Nahije Kličevac i Benković ukinute su ne samo zbog iseljavanja stanovništva nego i zato što su sela s toga područja u međuvremenu priključena vakufu Gazi Husrev-bega u Kožulovu polju. Slično je bilo i s ukinutom vlaškom nahijom Zečevo, čiji su predjeli pripali Gazi Husrev-begovu vakufu i nahiji Ostrovica. Nahija Bukovica svedena je na samo jedno selo, Brušku, a ostala sela priključena su nahiji Ostrovica. Samo su nahije Karin i Zrmanja u cijelosti sačuvale svoj teritorijalni opseg iz 1528. – 1530. Od povratnika iz Mletačke Istre 1540. formirana je nova nahija, *Plavna Istrija*. Očito je Murat-beg Gajdić, ponukan iskustvom, te vlaške povratnike naselio u dubinu osmanskoga teritorija, što dalje od mletačke granice. Na čelu džemata bili su: pri-

¹³⁴ Tomislav Raukar et al., *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. (Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet u Zadru, 1987), 236, 242; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 58.

¹³⁵ Primjerice kao 1550. u slučaju Veče, Selina, Bijorče i Dubočca u Podgorju, gdje se kaže: „U starom defteru nalazi se upisano da se raja spomenutog sela razbježala, a od onih koji te zemlje obrađuju uzima se prema zakonu ušur. Sada kada je vršena kontrola ustanovljeno je da se raja stvarno davno razbježala, pa je u novi defter upisano da oni koji te zemlje obrađuju plaćaju ušur i salariju.” *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, prir. Fehim Dž. Spaho (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2007), 230, 231.

mićur Milan, sin Radka u nahiji Ostrovica, knez Herak, sin Radice u nahijama Zrmanja i Bukovica, knez Hlapac, sin Radovana u nahiji Plavna Istria i primićur Maljko u nahiji Karin.¹³⁶ Kornelija Jurin Starčević iznosi pretpostavku da se nije radilo o cijelim džematima, nego o njihovim ostacima, čiji se veći dio odselio.¹³⁷

Tablica 3. Vlasi Istre prema opširnom popisu iz 1540.¹³⁸

Nahija	Sela i mezre kao porezne jedinice	Kuće	Prihod
Ostrovica	22 ¹³⁹	154	18480
Zrmanja	11 ¹⁴⁰	60	7200
Bukovica	1 ¹⁴¹	6	4200
Karin	5 ¹⁴²	29	3480
Plavna	9 ¹⁴³	72	8760
Ukupno	48	322	41.120 ¹⁴⁴

¹³⁶ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 246-257.

¹³⁷ Jurin Starčević, „Osmanski krajiški prostor”, 171.

¹³⁸ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 246-257; Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, 144.

¹³⁹ Selo Brgud (Brgud kod Benkovca) – 16 nemuslimanskih kuća; selo Surožani, Bliznjani i Novica (nepoznato) – muslimanskih kuća 2, nemuslimanskih kuća 12; selo Gornje Jeline (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 6; mezra Gostrimirović (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; mezra Marica (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 2; selo Sirjani – nemuslimanskih kuća 5; selo Kuhači – nemuslimanskih kuća 5; selo Sirjani (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Kuhači (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 11; selo Papračani (nepoznato, ne radi se o starom selu Papračane kod Kašića u novogradskom distriktu koje je tada bilo u mletačkom posjedu) – muslimanskih kuća 1, nemuslimanskih kuća 7; selo Medviri, drugim imenom Medviđi i Podubrave (Medviđa) – muslimanskih kuća 1, nemuslimanskih kuća 5; selo Iržište (nepoznato) – muslimanskih kuća 2, nemuslimanskih kuća 8.

¹⁴⁰ Selo Začađe – nemuslimanskih kuća 6; selo Brdar – nemuslimanskih kuća 6; selo Kolašac – nemuslimanskih kuća 5; selo Brštane – nemuslimanskih kuća 4, muslimanskih kuća 1; selo Prolija – nemuslimanskih kuća 2; selo Čelopek – nemuslimanskih kuća 6; selo Dragojić – nemuslimanskih kuća 4.

¹⁴¹ Selo Bruška – nemuslimanskih kuća 6.

¹⁴² Selo Golubić (Golubić kod Obrovca) – nemuslimanskih kuća 12; selo Dasićani (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 4; selo Dragomirani – nemuslimanskih kuća 4; selo Slane, pripada Karinu – nemuslimanskih kuća 5; selo Buči Poljana – nemuslimanskih kuća 4.

¹⁴³ Selo Veliki Kornić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 11; selo Štitaric (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 3; selo Mali Kornić (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 5; selo Turopal (možda Topolje kod Knina?) – nemuslimanskih kuća 16; selo Podlužje, drugim imenom Razlužje (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 8; selo Babrovire (nepoznato) – nemuslimanskih kuća 1; selo Stavnica i Vranova Poljana (nepoznato, samo kao kuriozitet, kod Tiškovca postoji Ševina Poljana); selo Zablacani (nepoznato); selo Godun (današnji Grubori, zaselak u Plavnom prema popisu iz 1701.). Toliko malen broj ubiciranih naselja posljedica je seoba i smjena stanovništva na ovom području tijekom 16. i 17. stoljeća. Posljednji doseljenički val bio je onaj *Vlaha Bjelajaca* iz Bosne 1690., koji su naselili Plavno, Strmicu, Pađene, Mokro Polje, Zrmanju i Popinu i od kojih potječe moderna mikrotoponimija ovoga kraja.

¹⁴⁴ Ukupan iznos kad se pribroji prihod iz nahije Karin. Nije jasno zašto osmanska administracija nije uključila iznos prihoda iz te nahije, pa im je ukupan prihod na kraju ispio 38.640 akći. Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 257.

Tablica 4. Vlaški džemati prema popisu iz 1540.

Džemat	Titula	Kuće	Nahije
Milan, sin Radka	Primićur	150	Ostrovica
Hlapac, sin Radovana	Primićur	32	Plavna
Dragiša, sin Dragoja	Vojvoda	37	Plavna
Herak, sin Radice	Knez	61	Zrmanja, Bukovica
Maljko	Primićur	29	Karin

Ako izuzmemo „vakufske Vlahe”, povratnički Vlasi Istre 1540. nalazili su se u sastavu sultanova, *carskoga* hasa. Plaćali su klasičan vlaški porez, *filuriju*, koji je zamjenjivao sve ostale poreze, u iznosu od 120 akči po kući. Ukupan prihod od filurije iznosio je 41.120 akči. Filurija („podimni dukat”) nekad je označavala porez za stočarsko stanovništvo koje se nije bavilo zemljoradnjom, ali to je sada vrijedilo samo načelno kao i kod Vlaha Istre. Ova skupina sada nema nijednoga „vlaškog spahiju”, a odbjegloga vojvodu Žakmana zamijenio je vojvoda Dragiša, sin Dragoja iz sela Podlužje u nahiji Plavna.¹⁴⁵ Prema tome, Vlasi Istre i dalje su bili obvezani na vojnu službu pomoćnih odreda na granici.

Vlasi Istre / Morlaci Istrijani kao transgranični fenomen u zadarskom zaleđu i nove povratne migracije

Povratak Vlaha Istre 1540. u svoje nahije u Bukovici i Ravnim kotarima, pri čemu se dio njih zadržao i naselio na mletačkom zadarskom teritoriju, stvorio je duž nove mletačko-osmanske granice od Novigradskoga mora do Vranskoga jezera novu situaciju i nove izazove po pitanju sigurnosti i lojalnosti. Problemi mletačko-osmanskoga razgraničenja i sporovi oko pripadnosti sela, obrađivanje zemlje pod zakupom na mletačkom području, transhumanca i odlazak na zimske i ljetne pašnjake na mletačkom i osmanskom teritoriju, prekogranična komunikacija sa srodnicima i dijelovima katuna (džemata) koji su ostali na osmanskom teritoriju, krijumčarenje stoke i soli, a nadasve njihova demografska dominacija na ovom dijelu granice, stvorili su od njih objekt interesa velikih sila u nadmetanju i poravnavanju međusobnih računa.¹⁴⁶ Osmanlije su uporno dokazivali da su Vlasi Istre na mletačkom području (Morlaci Istrijani) njihovi podanici i nisu odu-

¹⁴⁵ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 252.

¹⁴⁶ Kristijan Juran to ovako sumira: „Sve do Ciparskog rata 1570.-1573. Morlaci Istrijani davali su društveni pečat mletačko-osmanskom pograničju, u neposrednom i širem zaleđu Zadra, bivajući gotovo u kontinuitetu objektom diplomatskih nadmudrivanja na relaciji Venecija – Istanbul, uz posredovanje pokrajinskih namjesnika i političkih elita, s jedne strane dalmatinskih kneževa i providura, a s druge bosanskih kadija i begova. Svjesni njihovih vojnih vještina, ali i demografske atrofije svojih uzgraničnih posjeda, obećavali su im jedni i drugi razne povlastice, pozivali ih pod svoje okrilje, zadržavajući pritom nužan oprez te provocirajući istodobno lojalnost i (ne)potkupljivost svojih glavara”. Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 46.

stajali od toga da ih pridobiju, odnosno da prošire vlast na njihova nova naselja u zadarskom zaleđu.¹⁴⁷ O kontroli i socijalnom discipliniranju tih novih mletačkih podanika jedva da se može govoriti. Zadarski knez Antonio Michielo rekao je za Morlake na zadarskom teritoriju 1557. da su neukrotivi i „mnogi od njih lopovi, jer knezovi ih ne mogu ukrotiti”.¹⁴⁸ Neki mletački dužnosnici nisu bili skloni prisutnosti Vlaha osmanskih podanika na mletačkom posjedu jer su utjecali na prebjege i predstavljali sigurnosnu prijetnju na granici.¹⁴⁹ Trogirski knez Alvisio Barbaro 1588. savjetovao je Senatu da vlaške prebjege s osmanskoga teritorija odmah uputi u Istru.¹⁵⁰ Prelaskom u mletačko podaništvo Vlasi Istre sve se više okreću zemljoradnji kao glavnoj gospodarskoj djelatnosti, ali i dalje prakticiraju sezonsko stočarstvo transhumantnoga tipa odlazeći na ljetnu ispašu na Velebit i u Liku. Upravo primjenjujući takav ekstenzivan sezonski tip stočarstva, najviše se relativizirao pogranični režim, što je kod mletačkih vlasti pobuđivalo stalne sumnje u lojalnost „morlačkih” podanika, nastojeći ih u tome ograničiti ili čak zabraniti takve aktivnosti. Zadarski rektor izvijestio je tako Senat siječnja 1562. da osmanski podanici zimi dolaze sa stadima na zadarski teritorij, a mletački Morlaci ljeti izgone svoja stada na planine u „turskoj zemlji”, što stvara sigurnosne probleme.¹⁵¹ U osmanskome poreznom popisu 1550. stoji podatak o sklopu ljetnih pašnjaka (*yaylak*) na planinama Ličkoga sredogorja, Mazinskoj planini i Čemernici, koji su pripadali sultanovu hasu i na kojem su vlaški stočari „nomadi” (*hajmane*) plaćali pristojbu na ispašu u ukupnom iznosu od 1500 akči.¹⁵² „Hajman” je pravno označavao osobu bez stalnoga prebivališta ili koja živi na mjestu gdje nije prije upisana. U kontekstu ljetne ispaše u Lici označavao je stočara „nomada” koji je dolazio iz drugoga sandžaka ili pak druge države zbog ispaše. Dio spomenutih „hajmana” iz 1550. svakako se odnosio i na Morlake Istrijane sa zadarskoga područja, koji su i pored promjene podaništva nastavili živjeti životom sezonskih stočara i odlaziti na planinske pašnjake u Lici, koji su im bili poznati još od srednjega vijeka.¹⁵³ Prema podacima iz opširnoga popisa sandžaka Klis i Krka iz 1585., jedan od najvećih ljetnih pašnjaka bilo je *Podgorje* na planini

¹⁴⁷ *Commissiones et relationes Venetae*, II, 186-187.

¹⁴⁸ *Commissiones et relationes Venetae*, Tomus III: *Annorum 1553-1571*, prir. Šime Ljubić, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 11 (Zagreb: JAZU, 1880), 101.

¹⁴⁹ U relaciji Marina Cavallija, baila u Carigradu, iz 1560. stoji: „U Dalmaciji oslobodimo se Morlaka, bili oni koloni ili najamnici, i neka ti krajevi budu radije neobrađeni i divlji, nego nastanjeni od osmanskih podanika...”. *Commissiones et relationes Venetae*, III, 147.

¹⁵⁰ Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću i kolonizacija* (Pula: Istarska naklada, 1986), 62.

¹⁵¹ Italija (dalje: IT) – Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe) – Senato Mar – in Registri 35, 10. gennaio 1562.

¹⁵² *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 22.

¹⁵³ Kao kuriozitet spomenimo ovdje da je u popisu 1712. na području Raduča u Lici zapisan toponim Istrijska Glavica, što je očito odjek daleke prošlosti iz 16. stoljeća i vremena kad su Vlasi Istre dolazili na ispašu. Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 150.

Velebit,¹⁵⁴ u nahiji Obrovac, čiji je prihod iznosio 3583 akče, što znači da se tamo preko ljeta napasalo oko 72.000 ovaca.¹⁵⁵ I u ovom slučaju većina pašnjaka nije služila potrebama domaćih stočara, nego onima iz udaljenih krajeva, vlaškim stočarima iz drugih sandžaka ili onima koji su dolazili s druge strane granice.¹⁵⁶ Odlazeći na osmanski teritorij, izlagali su se opasnostima od krađe i pljačke od drugih vlaških osmanskih podanika, što je poslije bilo teško potraživati, i još više od senjskih uskoka. U lipnju 1560. senjski su uskoci tijekom četovanja u Lici izveli prepad na zadarske Morlake Istrijane koji su boravili na velebitskim pašnjacima, zaplijenili im i odagnali svu stoku i nekoliko pastira odveli sa sobom. Senat je zbog toga zatražio od habsburškoga poslanika da utječe kod senjskoga kapetana Ivana Lenkovića da bi se mletački podanici sa svojim stadima oslobodili.¹⁵⁷ Dok su uskoci u svojim akcijama najviše štete činili upravo osmanskim Vlasima, odvođeci ih u roblje i otimajući im stoku, mletački su Morlaci Istrijani, kao i ostalo seosko stanovništvo Dalmacije, povremeno surađivali sa Senjanima, pomažući im ili im se čak pridružujući u četovanjima na osmansko područje.¹⁵⁸ Upravo preko mletačkoga područja kod Novigrada i Vrane uskoci su najčešće upadali na osmanski teritorij i ondje imali razgranatu mrežu suradnika. U izvještaju carigradskoga baila Alvisea Reniera početkom 1550. kaže se da su Morlaci Istrijani naseljeni u zadarskom „contadu” neotporni prema Senjanima i služe im kao obavještajci.¹⁵⁹ Neki od njih će se i pridružiti uskocima u Senju, od kojih je svakako najpoznatiji bio spomenuti Andrija Frletić (*Andre kapetan* epske tradicije).

Migracijska kretanja nisu se smirivala ni nakon 1540. godine. Prema smjeru migracije iznimku je predstavljala jedna vlaška skupina, katun od 25 obitelji iz Muškovaca kod Obrovca, koja je u proljeće 1544. iskoristila izlazak na ispašu u Liku i prebjegla na habsburški teritorij u gornje Pokuplje. Knez Nikola Zrinski naselio je te Vlahe u mjestima Prilišće i Rosopajnik (poslije i Vukova Gorica) na ribničkom vlastelinstvu i 25. lipnja 1544. dao im ispravu kojom im je priznao status nasljednih slobodnjaka (*libertini*).¹⁶⁰ Jedina njihova dužnost bila je da služe kao vojnici u vlastelinskom banderiju. Podrijetlom su bili hrvatski (čakavski) Vlasi katoličke vjere i vjerojatno su dolazili iz korpusa Vlaha Istre, premda se tako nisu predstavljali svojim novim gospodarima.¹⁶¹ Nekako u to vrijeme jedna

¹⁵⁴ Radilo se o prostranim pašnjačkim kompleksima: Veliko i Malo Rujno, Oglavinovac, Javornik, Štirovac, Bunjevac, Sveto Brdo, Veliki i Mali Golić, Libinje, Male i Duboke jasje.

¹⁵⁵ Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci”, 236.

¹⁵⁶ Buzov, „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci”, 236.

¹⁵⁷ Hrabak, „Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću”, 171.

¹⁵⁸ Bracewell, *Senjski uskoci*, 187, 215.

¹⁵⁹ *Commissiones et relationes Venetae*, II, 186-187.

¹⁶⁰ *Hrvatski urbari*, sv. I, sabrao i protumačio Radoslav Lopašić (Zagreb, 1894), 381-382.

¹⁶¹ Vlasi Muškovići (katunar Dien Mušković) spominju se 1433. u poznatoj ispravi ličkih kraljevskih Vlaha (*vsih dobrih Vlaha svete krune kraljevstva ugarskoga v Hrvatih*). Usp. Josip Vončina, „Četiri

manja skupina Vlaha pristigla je i na susjedno bosiljevsko vlastelinstvo, postavši također slobodnjacima u službi grofova Frankapana. Međutim, podizanje njihova naselja Erdelja (tzv. *Prikanci*) ne može se detaljnije pratiti u izvorima.¹⁶² Još je zanimljivija „storija” o Vlasima Milokanićima (Milohanićima), koji su oko 1550. po drugi put iz Istre pobjegli u osmansku državu. Pojednostojnost doznajemo iz pričanja 70-godišnjega starca Nikole Milokanića, bivšega muslimana po imenu Osman iz *Banpolja u Lici*.¹⁶³ Milokanić je dalmatinskom providuru Ferigu Naniju, koji ga je 16. travnja 1591. saslušavao, izjavio da se rodio u Istri prije 70 godina te je oko 1550. otišao u osmansku državu, gdje se oženio, a poslije se zajedno sa 184 srodnika i ostalih istomišljenika odlučio vratiti u Istru. Klement Pust, koji je pronašao dokument, zaključuje: „na taj način se nekadašnji renegat koji se s mletačkog područja preselio pod osmansku vlast, pod stare dane odlučio vratiti u svoju prvotnu domovinu, zajedno s većom skupinom Morlaka”.¹⁶⁴ Novu zajednicu u selu Miljacki (na području današnjega Zemunika Gornjeg) utemeljio je pak 1561. doseljenik povratnik Grgur Milohanović iz Nove Vasi kraj Poreča u Istri, ali vrlo brzo, već 1570. godine, nakon što su Osmanlije zauzeli Zemunik u Ciparskom ratu, morao se vratiti u Istru zajedno s 40 obitelji koje je predvodio Ivan Filipini i naselio u Žbandalju kraj Poreča.¹⁶⁵ Konačno, podsjetimo da se 1541. prvi put spominju doseljeni Vlasi podrijetlom iz Hrvatske koji su naselili 12 sela na padinama Kisečkoga gorja u južnom Gradišću (kasnija *Vlahija*).¹⁶⁶ Još uvijek nije točno utvrđeno njihovo ishodišno područje i godina doseljenja.¹⁶⁷ Ako

glagoljske listine iz Like”, *Radovi Staroslavenskog instituta*. 2 (1955), br. 2: 217-218. Selo Muškovci kod Obrovca bilo je njihov teritorijalizirani katun.

¹⁶² Erdelj, selo na desnoj obali („priko”) Dobre kod današnjega Generalskog Stola, otuda im vjerojatno ime „Prikanci”, iako ima i drugih tumačenja („prikija” – prćija, dota). Na bosiljevskom vlastelinstvu bilo je inače i katoličkih i pokatoličenih Vlaha „slobodnjaka”. Usp. *Hrvatski urbari*, 328.

¹⁶³ Pust, „Vpliv osmanskih vpada na migracije v Istri”, 169.

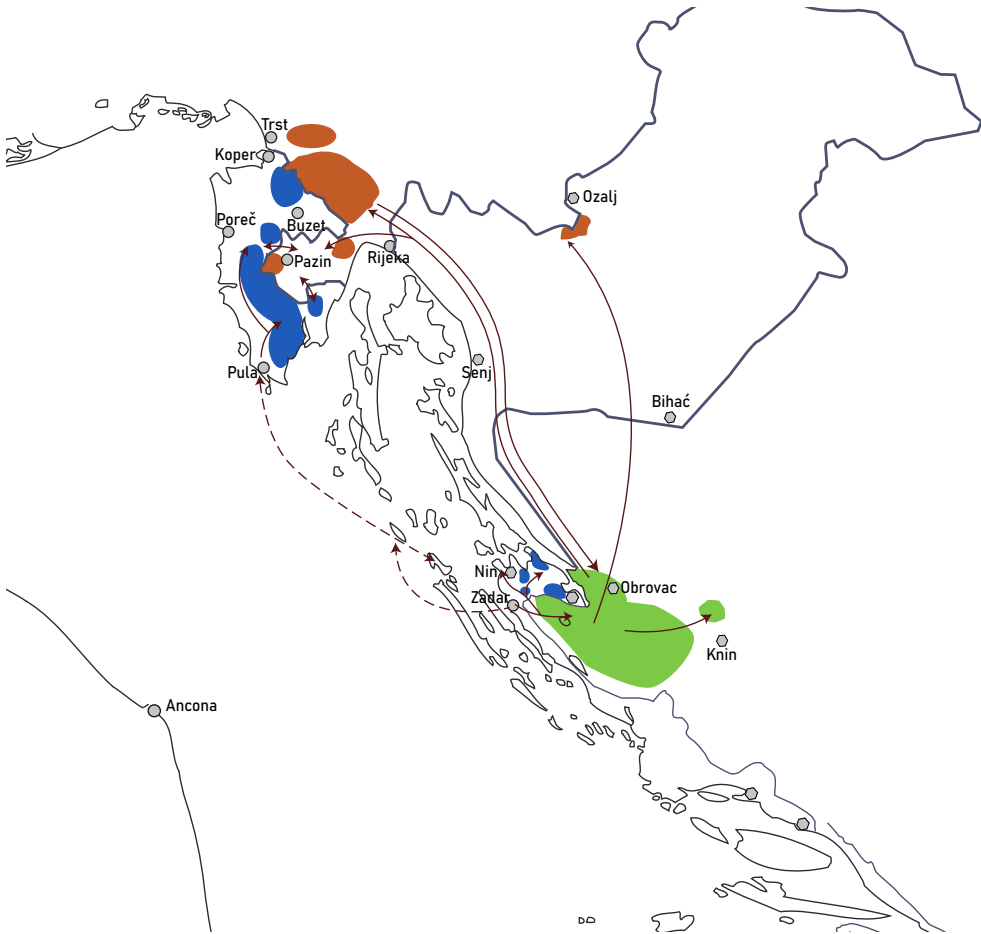
¹⁶⁴ Pust, „Vpliv osmanskih vpada na migracije v Istri”, 169. Vrlo je moguće da vlaški rod Milokanića iz „Banpolja” u 16. stoljeću ima veze s istarskim Milohanićima iz istoimenoga sela kod Tinjana u Pazinskoj grofoviji. U srednjem vijeku postojalo je selo Milohanić u okolici Korlata kod Benkovca u *Banadegu* – Banovini („Banjpolju”), koje se pod tim imenom spominje još i 1636. godine. Izbjeglice iz toga kraja vjerojatno su i osnovale selo Milohaniće zapadno od Tinjana, tada na samoj granici s mletačkim područjem u pojasu problematičnih „diferenzzii” (nepodjeljena sporna područja duž mletačko-habsburške granice u Istri).

¹⁶⁵ Raukar et al., *Zadar pod mletačkom upravom*, 268; Bratulić, *Rovinjsko selo*, 9.

¹⁶⁶ Radilo se o selima na vlastelinstvu Rohunac-Solunak obitelji Batthyány (Solunak, Cekljin, Širokane, Ključarevac) i vlastelinstvu Verešvar obitelji Erdődy (Rupišće, Bandol, Parapatića Brig, Bošnjakov Brig, Podgorje, Stari Hodas). Uživali su svoje „vlaške slobode” (libertini), a njihova posebna prava sastojala su se u smanjenim davanjima i oslobođanju od tlake. Zauzvrat su morali obavljati vojno-oružničku službu te plaćati simbolične daće (npr. uskrсни jarac). Usp. Josef Breu, „Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja”, u: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, ur. Ivan Kampuš (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1995), 63-65.

¹⁶⁷ Točna godina doseljenja nije poznata, a pretpostavlja se da je to moglo biti između 1517., kad vlastelinstvo Verešvar preuzima Petar I. Erdődy, i 1541., kad se prvi put spominju. Kako se selo Bandol

se analiziraju etnokulturne strukture gradišćanskih i istarskih Vlaha, primjetne su velike sličnosti: jezične (starostokavci-ikavci), konfesionalne (katolici) i onomastičke.

Karta 1. Migracije Vlaha Istre u prvoj polovini XVI. stoljeća (izradio: dr. sc. Branimir Brgles). Zeleno: osmansko podaništvo; plavo: mletačko podaništvo; smeđe habsburško podaništvo.

u svojem hrvatskom obliku pojavljuje 1538., moguće je da je do naseljavanja došlo negdje oko te godine. Breu, „Prostorni opseg”, 63-65. To bi značilo da se njihovo doseljavanje poklapa s vremenom intenzivnih vlaških migracija na izvornoj Tromeđi. Neki su mišljenja, s obzirom na narječje kojim govore, da su došli s područja donjega Pounja, ali to je moglo biti samo njihovo etapno boravište. O gradišćanskim Hrvatima-Vlasima više vidi u: Kvetoslava Kučerová, *Hrvati u Srednjoj Europi* (Zagreb: Matica hrvatska; Matica slovačka, 1998), 114-132.

Vlasi Istre u sandžaku Klis prema poreznom popisu iz 1550.

Podaci iz opširnoga poreznog popisa iz 1550. za sandžak Klis i dalje pružaju sliku kontinuiranoga demografskog pada unutar skupine Vlaha Istre. Od četiri nahije u kojima su živjeli samo je jedna imala predznak *istarski* (nahija Zrmanja), Ostrovica je nosila dvostruki naziv (*nahija Ostrovica* i *Istrija Ostrovica*), a dvije – Bukovica i Plavna – nemaju više istarski predznak, ali u njima su zabilježeni Vlasi Istre. Na tom području bilo je sada popisano 8 džemata, 75 sela i mezri kao poreznih jedinica, ukupno 461 domaćinstvo, od čega se za 73 domaćinstva može sa sigurnošću reći da su vlaško-istarska jer se imena kućedomaćina ponavljaju iz prethodnog popisa 1540. (tablica 5).¹⁶⁸ Naravno, to ne može biti apsolutni broj jer je određeni dio kućedomaćina u međuvremenu umro ili poginuo te su ih kao kućne starješine naslijedili braća, sinovi ili sinovci. Međutim, da se radilo o mnogo većem broju od 73 teško je vjerovati – maksimalno je s novim kućedomaćinima moglo biti do 100 obitelji. Ako tom broju dodamo pretpostavljeni broj od 90 kuća Vlaha Istre na vakufskom posjedu u Kožulovu polju (1574. bilo ih je 93), koji nije popisano u defteru 1550., dolazimo do približnoga skupnog broja od realnih 190 domaćinstava Vlaha Istre ili oko 1500 duša. To bi u odnosu na 1540. bio novi demografski pad za oko 51,7%, što bi značilo da se broj Vlaha Istre u samo 10 godina ponovo prepolovio.

Tablica 5. Vlasi Istre prema popisnom porezu iz 1550. (u zagradi pod „Kuće”: imena vlaških kućedomaćina iz popisa 1540.)

Nahija	Sela i mezre kao porezne jedinice	Kuće	Prihod
Ostrovica i Istrija Ostrovica	55 + 1 varoš	352 (41)	57.120
Zrmanja Istrija	4	14 (-)	2160
Bukovica	4	53 (-)	7200
Plavna	10	42 (32)	6300
Ukupno	75	461 (73)	72.780

Analiza pojedinih nahija pokazuje nam vrlo zanimljive pojave. Posebno je zanimljiva nahija *Zrmanja Istrija*. Premda se radilo o nahiji naseljenoj Vlasima Istre, nijedno od 14 zabilježenih imena kućedomaćina ne ponavlja se iz prethodnoga popisa, što nam govori da je bila riječ o sasvim novoj skupini Vlaha Istre, koja se na zrmanjsko područje doselila između 1540. i 1550. To je očito i prema starješini njihova džemata, primićuru Stepanu, sinu Radovana, dok je ondje prije deset godina bio džemat kneza Heraka, sina Radice.¹⁶⁹ Obrnut je pak slučaj nahija Plavna! Premda je izgubila istarski predznak, u nahiji se 1550. imena kućedomaćina u

¹⁶⁸ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 3-21.

¹⁶⁹ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 8; Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 53.

odnosu na prošli popis ponavljaju u 32 od 42 upisane kuće. Možemo reći da se praktički u cijelosti radilo o istom stanovništvu koje je u toj nahiji živjelo i 1540. godine. Sela Vlaha Istre još uvijek su pripadala sultanovu (carskom) hasu. Filurija je 1550. iznosila 150 akči godišnje za jedno domaćinstvo. Vlaški starješine (knezovi i primićuri) bili su oslobođani toga poreza.¹⁷⁰

Migracije osmanskih Vlaha Istre u drugoj polovini 16. stoljeća

Gašenje nahija Vlaha Istre i njihovo demografsko opadanje pokazatelji su da je od sredine 16. stoljeća uznapredovao proces postupnoga uzmicanja starijih vlaških struktura koje predstavljaju Vlasi Istre, koji su zapravo starosjedioci u tim krajevima, pred novim vlaškim doseljenicima iz jugoistočne dinarske unutrašnjosti, novoštokavske, katoličke i pravoslavne provenijencije. To se lijepo može pratiti i na razini toponimije. Dok su Vlasi Istre kao starosjedioci najzaslužniji za očuvanje kontinuiteta lokalne toponimije iz srednjovjekovnoga razdoblja, koja uglavnom opstaje gotovo cijelo 16. stoljeće, novi doseljenici polako ju mijenjaju i donose novo nazivlje. To se može naslutiti na primjeru džemata *kneza Bijovče*, *sina Vučkovog* iz 1550., po kojem će se prozvati današnje Biovičino Selo kod Kistanja,¹⁷¹ ili u slučaju pojave *Krmpotskog sela* u Medvidi od 1585. godine. Sredinom i u drugoj polovini 16. stoljeća na području Bukovice, u nahijama Karin, Obrovac i Bukovica, sve je više naznaka prisutnosti doseljenih katoličkih Vlaha zapadnohercegovačkoga podrijetla (*Morlachi Carapotani* mletačkih izvora).¹⁷² Srećemo ih također nakon 1585. na području Tinja, koje je osvojeno u Ciparskom ratu i koje je Ferhat-beg Sokolović 1574. za potrebe uzdržavanja vakufskih objekata, džamija i mekteba u Zemuniku, Vrani i Hrvacama uvakufio (čiftluk Tinj). Tamošnjih je šest mezri po iseljenju Vlaha Istre u Biograd naseljeno *Vlasima Vojnićima*, koji su bili zapadnohercegovačkoga podrijetla, a do Ciparskoga rata

¹⁷⁰ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, xi.

¹⁷¹ Džemat kneza Bijovče imao je 1550. godine 86 kuća i uključivao brojna sela i mezre u nahiji Ostrovica, kao i samu varoš tvrđave Ostrovica. Poznatija sela su Međare, Žažević (Žažvić), Putičane, Dubravice, Dobra Voda, Bratiškovac, Čulišić i druga (*Opširni popis Kliškog sandžaka*, 10-13).

¹⁷² Iz popisa 1550. vidi se da je na području Karina bilo prisutno novodoseljeno katoličko stanovništvo predvođeno bosanskim franjevcima, konkretno fra Matijom iz Kreševa (*Opširni popis Kliškog sandžaka*, 388). U Šibeniku se 1554. spominje osmanski podanik iz Kruševa, izvjesni Vukoslav Carapotić (Krmpotić?), koji je bio dužnik jednom stanovniku Šibenika (Juran, „Doseljavanje Morlaka”, 149). Kristijan Juran ovdje dvoji radi li se o Kruševu u zaleđu Primoštena, tada u sastavu nahije Petrovo polje, ili o Kruševu kod Obrovca. Međutim iste godine u Šibeniku spominje se osmanski podanik Mate, sin pok. Pere Milkovića iz obrovačkoga Kruševa, koji je isto bio dužnik lokalnom mesaru. Juran, „Doseljavanje Morlaka”, 149. Krmpotići i Milkovići bili su bunjevačke starješinske obitelji iz Medvide, koja će se prozvati „Krmpotsko Selo” (današnji zaselak Staro Selo u Medvidi, gdje se nalazi i bunar žive vode Krmpot).

živjeli su u nahiji Sinj (1550. *džemat kneza Mihovila, sina Radoja Vojihnića*).¹⁷³ Mletački rektor Raba izvještavao je 11. srpnja 1582. da su senjski uskoci nedavno zapalili nekoliko sela osmanskih podanika u *Murlacca* (Bukovici),¹⁷⁴ koja su „ranije pripadala Karlu Karloviću i Stjepanu Hercegu”, da bi onemogućili naseljavanje osmanskih podanika u tom kraju.¹⁷⁵ Reminiscencija na hercega Stjepana Kosaču u ovom kontekstu jasan je pokazatelj da se radilo o vlaškim doseljenicima iz Hercegovine, među kojima su bili i katolički Vlasi, takozvani *Bunjevci*.¹⁷⁶ Ima također naznaka da su se preostali Vlasi Istre povezivali i srođivali s drugim vlaškim skupinama, osobito katoličkim. Historijska antroponimija sjeverne Dalmacije upućuje na međusobno prožimanje tih dviju katoličkih vlaških skupina.¹⁷⁷

Nakon 1550. Vlasi Istre sve se rjeđe spominju u osmanskim izvorima, a sve se više javljaju u novom statusu *raje*, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta.

¹⁷³ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 92-94. Tinjski vakuf obuhvaćao je šest naselja: Lišane, Sikovo, Raštane Gornje i Donje, Goricu i Prkos. Prema crkvenom izvoru iz 1636., to je područje pokrivala jedna rimokatolička župa, koju je tada vodio don Stipan Sorić iz Gorice. Župa je imala oko 500 duša, „Morlaka latinskog obreda”. Taj je kraj bio poznat i kao Županovići, prema vojničkoj starješinskoj obitelji Županović/Župan. Marko Šarić, „Bunjevci u ranom novom vijeku. Postanak i razvoj jedne predmoderne etnije”, u: *Živjeti na Krivom Putu*, ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković i Tihana Rubić (Zagreb: FF Press, 2008), 38.

¹⁷⁴ Mlečani su i Bukovicu uključivali u šire područje Morlakije (velebitsko Podgorje). Za vikara zadarskoga nadbiskupa Vincenza Forzu „Bukovica je jedna od najvećih planina Morlakije” (*In Buccovizza, che é uno delli Monti maggiori della Morlacca sopra il Mar Adriatico*). Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644*, I (Beograd: SANU, 1986), 271.

¹⁷⁵ IT-ASVe – Archivio dei Baili Veneti a Constantinopoli, f. 305, Arba, 11. 7. 1582.

¹⁷⁶ Ne samo plemenska predaja nego i bosanski franjevci bili su nositelji tih reminiscencija. Franjevci provincije Bosne Srebrene u osmanskom razdoblju čuvali su tradicije vojvodstva Hercegovine (herceštvo sv. Save). U historiografiji je već skrenuta pozornost na Bunjevca fra Miju Radnića, vizitatora provincije Bosne Srebrene, koji 1684. herceštvom sv. Save imenuje cijeli prostor od Gacka u istočnoj Hercegovini do Gračaca u Lici. Šarić, „Bunjevci u ranom novom vijeku”, 21-22; Drago Rokсандić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana* (Zagreb: Vjesnik, 1991), 32.

¹⁷⁷ U zadarskom zaleđu nije zanemariv broj antroponima koji prema povijesnoj, antroponimijskoj građi 16. i 17. stoljeća pokazuju zanimljive elemente kontinuiteta s kasnim srednjim vijekom. Takvih je prezimena podosta, primjerice: Bačić, Bajčinović, Batović, Bračić, Brajnović, Bubonja, Bušljetić, Butković, Dević, Dupor, Čeprnja, Čirjak, Čulina, Erlić (Harlić), Galešić, Gambiroža, Grubić, Kalcina, Kalčić, Lepur, Poropatić, Radašinović, Rudelić, Smolić, Sorić, Stanišić, Šegotić, Škulić, Šugarić, Vrsaljko. Budući da se prezimena u običnom puku počinju ustaljivati uglavnom nakon 1563., kad Katolička crkva uvodi matične knjige, bilo bi pogrešno rezolutno tvrditi da u svakom slučaju kod ovih prezimena postoji neposredna veza između njihovih nositelja iz srednjega vijeka s onima iz 16. i 17. stoljeća, ali kako je vrlo često riječ o rijetkim prezimenima kojih praktički nema izvan ovoga područja, sve upućuje na to da se ne radi tek o slučajnim podudarnostima. Već je rečeno da su katunski nazivi imali i pseudoantroponimijsko značenje. Neka od ovih prezimena poslije će se smatrati „bunjevačkim”, osobito na području dodira s pravoslavnim življem u okolici Benkovca i Obrovca. O kontinuitetima antroponima i njihovoj rasprostranjenosti u zadarskom zaleđu 16. i 17. stoljeća više vidi u: Anzulović, „O opstojnosti hrvatskog pučanstva”, 269-313; Živko Bjelanović, *Onomastičke teme* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007), 159-191; Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 33-72.

Ipak, osmanske krajiške vlasti još uvijek računaju na njih kao populacijski i pomoćni vojnički element. Tijekom rekolonizacije u sandžaku Klis 1560-ih Ferhat-beg Sokolović ponovno je posegnuo za politikom *istimâleta* i Vlasima Istre. Sokolović je, naime, 1568. naselio oko 200 obitelji *nevjernika Istre* s mletačkoga područja u okolici Knina (Plavno?), što mu je Visoka porta fermanom od 21. studenog 1568. i službeno odobrila.¹⁷⁸ Novi masovni prelazak istarskih Vlaha na osmanski teritorij, ovoga puta s habsburškoga dijela, dogodio se ujesen 1570.¹⁷⁹ Radilo se o „Čićima”, bjeguncima iz Pazinske grofovije koji su se odselili po izbijanju seljačke bune u kojoj je sudjelovalo 200 podložnika (*Pazinska buna*). Taj seljački pokret izbio je zbog uvođenja novih tereta i povećanih feudalnih pritisaka do kojih je došlo 1570. u cijeloj Kranjskoj.¹⁸⁰ Gdje su točno osmanske vlasti naselile te prebjegle nije nam pobliže poznato, vjerojatno na području nekih od svojih prijašnjih nahija iz prve polovine 16. stoljeća. Slični događaji uslijedili su 1574. i 1576., kad su osmanske vlasti ponudile skupini „uskoka” koji su još za vrijeme Gazi Husrev-bega prebjegli na „neprijateljsko područje” da se iznova nasele u sandžaku Klis, dobivajući dvogodišnje izuzeće od poreza.¹⁸¹ Međutim, bili su to tek privremeni uspjesi osmanske kolonizacije. Naime, Ciparski rat koji je izbio u rano proljeće 1570. izazvao je novo iseljavanje osmanskih Vlaha na mletački posjed u Dalmaciji, naknadno i u Istru. Tako je jedna grupa u travnju 1572. uz pomoć kapetana Nikole Klačića prešla na mletački teritorij i naseljena je u Ninu.¹⁸² Ali pomanjkanje prostora i obradivih površina na zadarskom teritoriju (gubitak Zemunika, Učitelja Vasi i Tinja) spriječilo je masovnije prelaženje kao u prošlom ratu. Tako se u relaciji dalmatinskoga providura Jakoba Foscarinija iz 1572. kaže da su mnogi Vlasi bili spremni prebjeći na mletačku stranu, ali su

¹⁷⁸ Podatak Nenada Moačanina prema: Hacı Osman Yıldırım et al., *Numaralı Mühimme Defteri (975-975 / 1567 – 1569)* (Ankara: Özet Transkripsiyon – Indeks – III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999, redni broj naredbe 2468.).

¹⁷⁹ Josip Adamček et al., „Seljačke bune XV i XVIII stoljeća (grada)”, *Arhivski vjesnik* 16 (1973), br. 1: 40-52.

¹⁸⁰ Najteži novi teret bio je vinski porez jer je te godine određeno da kmetovi plaćaju porez na cjelokupno proizvedeno vino, a ne samo na ono koje se izvozi. Uvođenje te nove daće i najava izrade novoga urbara izazvali su seljački pokret koji je zahvatio Dolenjsku, Kras, Vipavsku i Pazinsku grofoviju, gdje je izbila i buna (Adamček et al., „Seljačke bune XV i XVIII stoljeća”, 40-41). Pazinski kapetan Gašpar Maurić u pismu vicedomu Kranjske od 4. rujna 1571. prekorava prijašnjega pazinskoga kapetana Jakoba, koji je izazvao krvave sukobe sa seljacima, tako da se mnogo Čića odselilo natrag u „Tursku” (... *nach dem unther innen der merer Teyl Tschitschen, seynd sy mit Hauffen, was anders mandliths gebest, in die Thurkey getzogen...*). Adamček et al., „Seljačke bune XV i XVIII stoljeća”, 48.

¹⁸¹ Vjeran Kursar, „Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovini 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima)”, u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014.*, ur. Božo Došen (Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru; Općina Pakoštane, 2017), 404.

¹⁸² Gligor Stanojević, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka* (Beograd: Izdanje Istorijskog instituta, 1970), 86.

zbog pomanjkanja mjesta i zemlje za naseljavanje prisilno ostali osmanski podanici i neprijatelji Republike.¹⁸³

Istarska raja u sandžaku Klis prema osmanskom poreznom popisu iz 1574.

U novom opširnom poreznom popisu sandžaka Klis iz 1574., nastalom neposredno po svršetku Ciparskoga rata, ne postoje više vlaške nahije s istarskim predznakom. Na području zapadno od rijeke Krke, a južno od planine Velebita, bilo je deset nahija: Obrovac, Karin, Kotari (Zemunik), Nadin, Kožulova, Vrana, Stara Ostrovica, Velin, Skradin i Strmica.¹⁸⁴ Na tom području bilo je ukupno popisano 295 sela i 1619 kuća.¹⁸⁵ Kao prepoznatljiva skupina, „istarska raja” (*re'aya-yi Istriya*) postojala je još samo u nahiji Kožulova, koja je obuhvaćala Gazi Husrev-begov vakuf. Oni su po svojem položaju bili zapravo u „nekoj sredini između vlašskog i rajinskog statusa” jer su plaćali desetinu (*ušur*), ali i filuriju, doduše u umanjenom iznosu od 90 akči.¹⁸⁶ Stanovništvo vakufa bilo je popisano u dvije grupe, od koje su jednu činili ovi „devalahizirani” potomci Vlaha Istre. Od ukupno 30-ak što sela, što mezri bili su popisani u 15 sela i pet mezri.¹⁸⁷ Bilo ih je ukupno u 97 kuća (od toga četiri muslimanske), što je s obzirom na prosječnu veličinu obitelji moglo biti i do 780 duša. Ukupan njihov prihod iznosio je 9664 akči (tablica 6). Filurija je pripadala državnoj blagajni, tako da ona nije bila uzimana za vakuf.¹⁸⁸ U sklopu vakufa i nahije Kožulova ubirali su se i prihodi *od vašara crkve sv. Mihovila*.¹⁸⁹ Kako se u sastavu vakufa spominje selo Vukšić, prije će biti da se radilo o staroj srednjovjekovnoj katoličkoj crkvi sv. Mihovila u Vukšiću nego o istoimenoj staroj crkvi u Miranjama. U vakuf su ušli i mlinovi na rijeci Zrmanji, nekada u vlasništvu krbavskoga kneza Ivana Karlovića.

¹⁸³ „Mnogi kršćani bi prešli u podanstvo Vaše Prevedrosti i to nam poručuju, ali se ne usuđuju napustiti imovinu, hranu i zemlju, koju obrađuju, jer nemaju nikakve izvjesnosti, gdje bi bili zadržani, ako prijeđu. Budući da nema mjesta, gdje bi se mogli naseliti, ni zemlje od koje bi živjeli, oni na silu ostaju naši neprijatelji... Turci, naprotiv, s ovim ljudima druge vjere, koji ih mrze, a bez ikakva troška ili s najmanjim troškom ratovali su i ratuju protiv Vas”. Ivan Grgić, „Opis kliškog sandžaka s ove strane Velebita i Dinare iz godine 1572.”, *Zadarska revija* 5 (1956), br. 4: 257-261.

¹⁸⁴ Fazileta Hafizović, *Kliški sandžak. Od osnivanja do početka Kandijškog rata (1537-1645)* (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2016), 26-27.

¹⁸⁵ Jurin Starčević, „Osmanski krajiški prostor”, 174.

¹⁸⁶ Fazileta Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa – nahija Kožulova u livi Krka”, *Znakovi vremena* 11 (2008), br. 39-40: 186.

¹⁸⁷ Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa”, 183.

¹⁸⁸ Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa”, 183.,

¹⁸⁹ Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa”, 183.

Kao što vidimo, društvena i demografska stvarnost nakon nepunih pola stoljeća prisutnosti na osmanskom području prilično se izmijenila kad su u pitanju ostaci nekadašnjih Vlaha Istre. Vlaško ime službeno se više ne koristi, ali još postoji knežinska organizacija, udio agrarnih aktivnosti se uvećao, što vidimo po plaćanju ušura, ali i dalje je ostala filurija. „Istarska raja” predstavljala je, čini se, samo jednu od varijanti *filuridžijske raje* („modificirani Vlasi”) kakva tada nastaje na izvornoj Tromeđi. Možemo se načelno složiti s mišljenjem Vjerana Kursara da je do smanjivanja broja istarskih Vlaha došlo uslijed ukidanja vlaških povlastica i sedentarizacije, ali teško da se možemo složiti da je u tome važnu ulogu imala i islamizacija.¹⁹⁰ Svakako u određenoj mjeri treba uključiti i faktor islamizacije, ali s obzirom na to da su konverzije na islam među tim stanovništvom bile zanemarljive, nikako nije mogla imati veću ulogu u njihovu „nestajanju”.

Tablica 6. *Istarska raja* u nahiji Kožulova (vakuf Gazi Husrev-bega) prema popisu iz 1574.¹⁹¹

Sela i mezre kao porezne jedinice	Muslimanske kuće	Kršćanske kuće	Prihod
Krčevice ¹⁹²	-	12	1107
Biljan ¹⁹³	1	9	1011
Vuković Veliki ¹⁹⁴	-	15	981
Dobrudže i zemlja Kašić ¹⁹⁵	1	9	1117
Šušnjar ¹⁹⁶	-	4	97
Otanje ¹⁹⁷	-	10	1037
Milašje ¹⁹⁸	-	4	309
Bojište ¹⁹⁹	-	5	949
Vuković Mali ²⁰⁰	-	3	393
Selište ²⁰¹	-	2	284
Benkovac	-	5	321

¹⁹⁰ Kursar, „Rat i mir na šibensko-zadarskom području”, 405.

¹⁹¹ Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa”, 180-199.

¹⁹² Kod Perušića Benkovačkog.

¹⁹³ Biljane Gornje i Donje.

¹⁹⁴ Buković kod Benkovca.

¹⁹⁵ Dobruča Vas kod Benkovca.

¹⁹⁶ Nepoznato, ako nije predio Šušnji u Kistanju. Srednjovjekovno selo Šušnjari?

¹⁹⁷ Vjerojatno Otavac kod Benkovca.

¹⁹⁸ U popisu stoji da je Milašje „dio sela Otanja”.

¹⁹⁹ Današnja Kula Atlagića.

²⁰⁰ Dio Bukovića.

²⁰¹ Mezra u blizini sela Benkovac.

Sela i mezre kao porezne jedinice	Muslimanske kuće	Kršćanske kuće	Prihod
Vranište ²⁰²	-	3	367
Korlatović i Pehlić ²⁰³	-	6	784
Borić ²⁰⁴	-	2	270
Sitarić ²⁰⁵	2	-	225
Mrković ²⁰⁶	-	1	99
Ledenice ²⁰⁷	-	1	89
Mijotavice ²⁰⁸	-	2	204
Ukupno	4	93	9644

Pitanje etnokulturnih struktura

Identiteti predmodernih Vlaha u 16. stoljeću bili su još prilično fluidni, odnosno neodredivi. Pozivajući se na teoriju etnosimbolizma Anthonyja Smitha, možemo se samo pitati u kojoj su mjeri Vlasi Istre predstavljali „etničku zajednicu” koja dijeli zajednički identitet i osjećaj solidarnosti i kolektivnoga pamćenja, a koliko je to bila tek „etnička kategorija”, odnosno oblik zajednice koja nije bila svjesna svoje zasebnosti ili je o tome imala tek maglovite predodžbe, ali su ih egzogamni čimbenici prepoznavali kao poseban kolektivitet. Ono što je izvjesnije jest da im je na skali identitetskih markera na prvome mjestu bila pripadnost katunu, odnosno zajednici srodnika, pa radilo se i o fiktivnom srodstvu.²⁰⁹ Katunski ili „teritorijalizirani” seoski prostor bio je osnovni prostor njihove društvenosti i kolektivne identifikacije.

Kad su u pitanju Vlasi Istre osmanskih izvora, teško je jednoznačno utvrditi njihove etničke i jezične strukture. U opširnom popisu 1528. – 1530. u velikoj većini dominira stara slavenska („narodna”) antroponimija, s tek pokojom vlaško-arbanaškom natruhom, poput karakterističnih „starobalkanskih” oblika imena kao što su Besara, Bratul, Bulat, Dančul, Herak, Mamul, Marul, Poropat, Radman, Radul, Žakman.²¹⁰ Nemoguće je iz toga antroponimijskog fonda razlučiti Vlahe hrvatskoga jezika od onih koji su se služili i balkansko-romanskim, jer je kod go-

²⁰² Vjerojatno negdje na području Vrane.

²⁰³ Korlat kod Benkovca. Pehlić bi mogao biti staro selo Tihlić na području današnje Kule Atlagića.

²⁰⁴ Mezra Borić navodi se kao dio sela Dobrudžan.

²⁰⁵ Nepoznato.

²⁰⁶ Mezra kod „porušenog kaštela Perušić”.

²⁰⁷ Mezra Ledence kod Perušića Benkovačkog.

²⁰⁸ Nepoznato, postoji uzvišenje Mijovac kod Ceranja Donjih.

²⁰⁹ Obredno, inicijacijsko ili prividno srodstvo koje ne polazi od bioloških veza (pobratimstvo, posestrinstvo, „šišano kumstvo”).

²¹⁰ O vlaškim elementima u antroponimiji na hrvatskim prostorima više vidi u: Petar Šimunović, *Hrvatska prezimena* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 129-147; Andrej Čebotarev,

tovo svih Vlaha u jugoistočnoj Europi prevladavala slavenska antroponimija.²¹¹ U popisu iz 1540. slavenska pretkršćanska („narodna”) imena također uvjerljivo dominiraju, i to s 71,9% u ukupnom antroponimijskom fondu koji sadržava navedeni popis. Među njima su uvjerljivo najbrojniji oni izvedeni iz korijena *-rad*.²¹² Drugi po učestalosti bili su antroponimi izvedeni iz korijena *-vuk*.²¹³ Kršćanska (biblijska) imena bila su zastupljena s 22,9%.²¹⁴ Antroponima karakterističnih za vlaški sociokulturni krug bilo je iznenađujuće malo, tek 1,7%.²¹⁵ U popisu su zabilježena samo tri ženska imena, koja su ujedno bila narodna (Janica, Jarebica, Milica). Na muslimanska imena otpadalo je 2,5%. U popisu 1528. – 1530. na više mjesta nailazimo i na imena u obliku etnika, naprimjer Bosnić, Bošnjak, Ugrin. U selu Polača u nahiji Kličevac zabilježen je izvjesni „Ivan, sin Hrvata”, a u Marijan Polači pak „Radonja, sin Morlaka”.²¹⁶

Prema jezičnom kriteriju, imajući pritom u vidu ograničene mogućnosti povijesnojezičnih rekonstrukcija, Vlahe Istre koji su se doseljavali, iseljavali i kružili u širokom prostoru između južne Istre, Krasa, Velebita i zadarske okolice možemo okvirno podijeliti u četiri skupine koje su se iskristalizirale tijekom 16. i 17. stoljeća;²¹⁷ tri su činili govornici hrvatskoga jezika, a jednu skupinu dvojezični govornici jednoga balkansko-romanskog idioma: 1) *srednjočakavski* (ikavsko-ekavski), čije je predmigracijsko područje bilo u krajevima oko Velebita, odnosno oko

Vlasi i Vojna krajina u Hrvatskoj (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022), 104-114.

²¹¹ Antroponimijsku strukturu mnogo je lakše analizirati kod Vlaha koji su prebjegli u Mletačku Istru ili Pazinsku grofoviju, gdje se od sredine 16. stoljeća već vode pod ustaljenim prezimenima, u popisima urbara, notarskim spisima, a nakon 1563. i u matičnim crkvenim knjigama. Njihova analiza zbog opsega ovoga rada ovdje nije moguća.

²¹² Radica (28), Radosav (26), Radoje (25), Radonja (16), Radovan (14), Radko (9), Radin (3), Radak (2), Radašin (2), Radman (2), Radoš (2), Radun (2), a po jedan Radelja, Radbiha, Radac, Radas, Radobrad, Radojica, Radonjić i Radović.

²¹³ Vukić (14), Vuk (10), Vukosav (10), Vukša (7), Vukašin (6), Vukdrag (6), Vukman (6), Vukmir (6), Vukoje (6), Vuksan (5), Vukas (3), Vujica (2), Vukosal (2) te po jedan Vučeta, Vučihna, Vučko, Vukač, Vukčić, Vukelja i Vukoj.

²¹⁴ Najviše je Ivana (21) s Ivanišima (6), pa Stipana (14) i Nikola (11). Imena izvedena od Đurđa je 10 naspram 5 imena izvedenih od Jurja (4 Đure, 4 Đurđa i 2 Đurića, naspram 3 Jurja i 2 Jureta).

²¹⁵ Herak (4), Hlapac (2), Radul (2) te po jedan Dančul, Moro, Vlad i Miranja.

²¹⁶ TR-BOA-TTD, No. 157/394, 409, 427, 418.

²¹⁷ Ovdje polazimo od teorijskoga pristupa „jezičnoga dodira” (lingvistički kontakti i interferencije, akulturacije i asimilacije) te interpretacija historijske lingvistike koje zastupaju mišljenje da se rezultati postmigracijske slike narječnoga i dijalekatskoga mozaika u Hrvatskoj (u ovom slučaju Istre) mogu samo djelomice osloniti na genetički pristup. Općenito o teoriji „jezičnoga dodira” i problematici rekonstrukcije predmigracijskoga narječnog i dijalekatskog mozaika (odnosno prije velikih migracija izazvanih osmanskim osvajanjima u 16. stoljeću) vidi u: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (Zagreb: JAZU, 1986); Dalibor Brozović, „O rekonstrukciji predmigracionog mozaika srpskohrvatskih dijalekata”, *Filologija* 4 (1963): 45-55; Iva Lukežić, „Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja”, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 8 (1996), br. 1-2: 223-236.

Zrmanje, u Bukovici i Podgorju s jedne i Lici i Krbavi s druge strane planine. To je dobrim dijelom upravo idiom prostora s kojega potječu Vlasi Istre; 2) *južno-čakavski* (ikavski) bili su doseljenici u Istri iz širega zadarskog i šibenskog zaleđa (područje između Šibenika, Knina i Zadra), što također odgovara ishodišnom području znatnoga dijela Vlaha Istre; 3) *čakavsko-štokavski* (ikavski), u literaturi poznat još i kao „jugozapadni istarski”, odnosno „istarski ikavski dijalekt”. Najviše je prijevora oko podrijetla i karaktera toga govora. Naime, nije sigurno jesu li taj idiom donijeli hrvatski doseljenici iz krajeva oko Dinare, gdje su se u 15. stoljeću dodirivale čakavština i štokavština, ili se to „mješovito” narječje formiralo tek na istarskom tlu tijekom doseljavanja čakavaca (pretežno u 16. stoljeću) i štokavaca (pretežno u 17. stoljeću) iz sjeverne Dalmacije. U dijalektologiji postoje neslaganja i oko pitanja jezične osnove toga govora, čakavskoj ili (staro)štokavskoj;²¹⁸ 4) Četvrtu skupinu Vlaha Istre činili su dvojezični govornici jednoga balkansko-romanskog idioma, *ćićkog* ili *istrovlaškog* jezika/narječja/govora, koji je već tada predstavljao posljednji relikv staroga „vlaškog jezika” u Dinarskom gorju.²¹⁹ Oko 1500. godine u Hrvatskoj je još bilo vlaških dvojezičnih katuna, čiji su govornici obično nazivani pomalo pejorativno *Ćićima*.²²⁰ Prema *Ugarskoj kronici* koruškoga svećenika Jakoba Unresta iz 1498., „*Ćićka zemlja*” (*Tschytschenland*) nalazila se „između Bosne i Hrvata”, dakle negdje na području duž planine Dinare i donjega toka rijeke Cetine.²²¹ I mletački geograf Domenico Negri za cetinske Morlake kaže oko 1500. da govore „iskvarenim latinskim jezikom” i sami sebe zovu Romanima. Nikola Jurišić 1538., dovodeći vlaške prebjegce sa Zrmanje, naziva ih „*Ćićima ili Starim Rimljanima*” (*Alt Römer*). Prema tome, i među Vlasima Istre u 16. stoljeću bilo je još dvojezičnih katuna, na što upućuju i imena nekih

²¹⁸ Dok neki dijalektolozi priznaju samo govoru Premanture i okolice u južnoj Puljštini izrazito štokavsko obilježje (uz crnogorski Peroj), drugi su spremni tvrditi da se radi o izvornim staroštokavcima koji su čakavske osobine primili tijekom seoba iz dalmatinskoga zaleđa u Istru, kao i u samoj Istri kroz međusobne utjecaje s čakavskim susjedima. Usp. Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod u štokavsko narječje* (Sremski Karlovci; Novi Sad: Matica srpska, 2001), 253-263; Lina Pliško, „Jugozapadni istarski ili štokavsko-čakavski dijalekt u svjetlu Hrastina istraživanja”, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15 (2009): 111-124.

²¹⁹ Ako izuzmemo Istru i Kras, posljednji podatak o postojanju posebnoga „vlaškog jezika” u Dinarskom gorju potječe s početka 17. stoljeća, a odnosi se na jedan katun Vlaha s Kupresa, koji su zimovali u Makarskom primorju, a ljeti se sa svojom stokom izdizali na Kupres i planinu Vitorog. Razgovarali su međusobno svojim posebnim „vlaškim” jezikom, bili su katolici, a „pratio ih je svake godine u planine jedan franjevac, koji se, potučajući sa tim oporim pastirima, bio vrlo zapustio pa su protiv njega stigle razne tužbe u Rim”. Usp. Miroslav Džaja; Krunoslav Draganović, *Sa Kupreške visoravni* (Baško Polje; Zagreb: Rimokatolički župni ured Otinovci-Kupres, 1994), 21. Tek bi trebalo istražiti kako se posljednji relikv staroga idioma dinarskih Vlaha uspio sačuvati upravo u Istri i Krasu, na krajnjem sjeverozapadnom rubu dinarskoga kulturnog prostora.

²²⁰ Naziv „*Ćiribirci*” nastao je tek kasnije na istarskom tlu, i to kao autoidentifikacijska oznaka.

²²¹ Sandi Blagonić, „*Ćići*”, u: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša, Robert Matijašić (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2005), 165; Sandi Blagonić, *Od Vlaha do Hrvata. Austrijsko-mletačka politička dihotomija i etnodiferencijski procesi u Istri* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2013), 84.

njihovih vođa kao što su Poropat i Žakman. U Istru i na Kras doseljavali su se s područja oko Zrmanje i gornje Cetine. Da ne bismo dalje širili diskusiju, navest ćemo samo četiri osnovne činjenice od kojih bi trebalo početi svako istraživanje čičkoga fenomena:

- Balkansko-romanski govori istarskih Ćića koji se u modernoj lingvistici vode kao „istrorumunjski dijalekt rumunjskog jezika” povijesno su, genetski, pa i strukturno vezani s ostalim balkansko-romanskim jezicima i narječjima, ali ne i funkcionalno, komunikacijski i kulturno.²²²
- Dvojezični Ćići još uvijek su čuvali tradiciju o svojem podrijetlu od „starih Rimljana” (*Alt Römer*). Tršćanski povjesničar Ireneo della Croce zapisao je 1698. da Ćići sami sebe zovu *Rumeri* (*nel proprio linguaggio Rumeri*).²²³ Međutim, taj će etnik tijekom sljedećega stoljeća sasvim nestati zbog progresivnih procesa asimilacije, dok će se lokalni (sub)etnički nadimci poput Ćića i Ćiribiraca zadržati do danas, i to kao autoidentifikacijska oznaka.²²⁴
- Vlaški doseljenici u Istru i na Kras zabilježeni su pod različitim imenima, kao *Vlasi*, *Morlaci*, *Ćići*, *Hrvati*, *Uskoci*, *Prebjezi*, *Bosanci*, iz čega se posredno može zaključiti je li se radilo o izbjeglicama pred Osmanlijama ili prebjezima s osmanskoga područja. Ti su se nazivi nerijetko koristili kao sinonimi, upravo kao etnik *Ćić*, koji se proširio i na hrvatske doseljenike. Tako već 1523. sastavljač urbara lupoglavske gospoštije novopridošlo hrvatsko stanovništvo naziva *Tschitschen*.²²⁵
- Etnik Ćići ne treba vezati samo za područje kasnosrednjovjekovne Hrvatske, a potom i Istre. Može se opravdano pretpostaviti da se taj naziv koristio i u drugim dijelovima Dinarskoga gorja, a njime su označavani dvojezični, odnosno romanski govoreći vlaški katuni u kasnom srednjem

²²² August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)* (Pula: Znanstvena udruga Mediteran, 1998), 233-245.

²²³ Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna, sacra e profana* (Venezia, 1698), 33. August Kovačec mišljenja je da je Croce taj naziv zapisao vrlo približno, „onako kako ga je s navikama talijanskog uha mogao čuti”, i da je on fonetski vjerojatno morao glasiti – rumær. Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*, 240.

²²⁴ S vremenom se broj govornika „istrorumunjskoga” kontinuirano smanjivao. Tako se naprimjer zna da se romanskim idiomom nekad govorilo i u Velikim i Malim Munama. Usp. Slaven Bertoša, „Mune u novom vijeku (s posebnim osvrtom na iseljavanja prema Puli)”, *Croatica Christiana periodica* 41 (2017), br. 80: 31-48. Isti je slučaj bio i na području oko Huma, Bresta, Lupoglava, Boljuna, Kršana i Kožljaka, gdje postoji niz manjih sela i zaselaka čiji nazivi potječu od prepoznatljivih „rumunjskih” apelativa ili imaju očuvane rumunjske gramatičke elemente (Buruli, Črnuli, Faraguni, Fičori, Furuli, Kožuli, Liculi, Mikulići). Do modernoga doba taj će se idiom održati još samo u selu Žejane na Ćićariji te u pet sela uz sjeverne rubove Čepićkoga polja: Sušnjevici, Novoj Vasi, Jesenoviku, Letaju i Brdu. Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*, 233.

²²⁵ Usp. Blagonić, *Od Vlaha do Hrvata*, 83-88.

vijeku, što potvrđuje i antroponimijska građa. U Hercegovini 15. stoljeća nalazimo među tamošnjim Vlasima imena i nadimke izvedene iz korijena -*ćić/čič*. Tako se u hercegovačkom katunu Vlaha Pilatovaca 1446. spominje osobno ime „Chicul”, a u osmanskome poreznom popisu sandžaka Hercegovine iz 1477. među Vlasima su zabilježeni antroponimi istoga podrijetla.²²⁶

Analizirajući osmanske popise i propitujući etnokulturne strukture, s istim se problemom suočavamo i kod religijskih tema, odnosno kod kršćanskih Vlaha i pitanja njihove konfesionalne pripadnosti. Pored razumljive iznimke u slučaju islamiziranih Vlaha, teško im je odrediti konfesionalnu pripadnost jer je imenska („narodna”) nomenklatura katoličkih i pravoslavnih Vlaha tada bila gotovo istovjetna. Katolička konfesionalna pozadina mogla bi se iščitati tek kod nekih imena koja se javljaju u popisima, kao što su Bartul, Grgur, Martin, Mihovil, a mjestimice se pojavljuju i imena tipa Dejan, Jovan, Olivir, Todor, koja asociraju na pravoslavne Vlahe.

Jedno od najspornijih pitanja u raspravama o vlaškim identitetima uopće upravo je u vezi s njihovom religijskom kulturom.²²⁷ Opće mjesto u opisima vanjskih promatrača zauzimaju gotovo tipizirani motivi o vlaškoj „slaboj religioznosti, koja je u stalnom opadanju”, o „vjerski zapuštenom puku i njihovu neukom svećenstvu”, o „samo izvanjskim kršćanima ili čak polukršćanima”.²²⁸ Vlaška religijska kultura mogla bi se opisati pojmovima „mikrokršćanstva” Petera Browna, odnosno „narodne religije” prema tumačenju Dušana Bandića.²²⁹ Slab i ograničen utjecaj crkvenih struktura, a time i nedostatak nadzora i discipline vjerskoga života, u vlaškim društvima urodio je pojavama vjerskoga formalizma, sinkretizma i heterodoksije.

²²⁶ Radovan, sin Čićoja u džematu Đurđa, sina kneza Heraka u nahiji Ljubodida, „pripada Polimlju”; Radonja, sin Čićića u džematu Mičije, sina Tohulja u nahiji Komarnica (Drobnjaci); Radoje, sin Čučula i Milašin, sin Čučula u džematu Vukića Krmpotića u nahiji Humska zemlja; Vuk, sin Čićura u džematu Branila, sina Vlaha u nahiji Rudine (Bilečke); Ivan, sin Čiče u džematu Radića, sina kneza Vukića također u nahiji Rudine; Vukač, sin „Cicerine”? u džematu Radonje, sina Grubača u nahiji Rudine (*Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 52, 63, 100, 111, 116).

²²⁷ Drago Roksandić, „Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?”, *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke 1* (2008), br. 1: 13.

²²⁸ Roksandić, „Dinarski Vlasi/Morlaci”, 13. Marko Šarić, „Inter-confessional Relations and (In)tolerance among the Vlach (16th-17th Centuries)”, u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the „Other” on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, ur. Egidio Ivetić i Drago Roksandić (Padova: Università degli Studi di Padova, 2007), 181-194.

²²⁹ Trpimir Vedriš, „Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata”, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550-1150)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 173-200; Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Oglеди o narodnoj religiji* (Zemun; Beograd: Biblioteka XX. vek; Čigoja štampa, ²1997).

Već je Snježana Buzov skrenula pozornost na podatak iz popisa 1540. o „dva popa i tri lica uz čija imena stoji bilješka: sin popa”.²³⁰ U osmanskim izvorima riječ *pop* uvijek se upotrebljavala za svećenika laika („mirijsko sveštenstvo” u pravoslavlju), bez obzira na konfesionalnu pripadnost, međutim Buzov dodaje: „samo značenje riječi pop i njena upotreba u osmanskim popisima nije ni izbliza dovoljna da bi se ti svećenici, odnosno stanovništvo svrstali bilo u pravoslavne, bilo u katolike, s tim što se, kada je o ovom geografskom području riječ (bilo da je u pitanju sjeverna Dalmaciji ili Istra), može govoriti i o popovima glagoljašima.”²³¹ U slučaju „popovskih sinova” među Vlasima Istre²³² moglo se zaista raditi o nezakonitim sinovima katoličkih popova glagoljaša („ilirski kler”), čija je naobrazba i kulturna razina tada bila u sve većem opadanju i koji su de facto poprimili „polupučki karakter”.²³³ Slučajevi držanja konkubina u svojim plovanijama nisu bili rijetki, o čemu je 1591. zorno svjedočio don Matej Danilović, župnik u Polači.²³⁴

Na primjerima starješinskih obitelji iz skupine Vlaha Istre (Gleđevci, Najčinovići, Milovanići, Poropatići, Ružići, Rudelji) već smo utvrdili da se radilo o stanovništvu koje je imalo kontinuitet sa srednjovjekovnim hrvatskim Vlasima iz 14. i 15. stoljeća i da se nepobitno radilo o katolicima. U prvoj polovini 16. stoljeća na području koje su nastanjivali Vlasi Istre nalazilo se 70-ak katoličkih crkava i kapelica iz srednjega vijeka, od kojih su mnoge i do danas sačuvane.²³⁵ Bila su tu

²³⁰ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 246. Radilo se o Nikoli i Josifu (može se čitati i kao Jusuf), sinovima popa iz Gornje Biline u nahiji Ostrovica; Rajko sin popa iz Golubića u nahiji Karin. Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 247, 256.

²³¹ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 246.

²³² Dva popa zabilježena su 1540. u selu Ervenik (pop Radoje) u nahiji Zrmanja i selu Dragomirani u nahiji Karin (pop Stipan). Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 255, 256.

²³³ Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 167.

²³⁴ Prema saslušanju don Mateja Danilovića župnika iz Polače, iz 1591., pred ninskim biskupom, ispada da su mnogi svećenici glagoljaši u župama „Banadega” i Like pod osmanskom vlašću živjeli u konkubinatu, a „nije bilo drugih koji bi ih mogli zamijeniti u službi”, usp. Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 167. Ista pojava zabilježena je i među glagoljaškim svećenicima u Istri. Usp. Ivan Grah, „Pazinski kraj u izvještajima pićanskih i porečkih biskupa Svetoj stolici (1588. – 1780.)”, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 26 (1983): 210.

²³⁵ Podgrađe (Sv. Martin i Sv. Duh); Perušić (Sv. Jure); Korlat (Sv. Jere); Bojišće (Sv. Petar), Tihlići (Sv. Nikola); Benkovic (Sv. Ante); Buković (Sv. Vid); Bjelina (Sv. Ivan, današnja pravoslavna crkva sv. Petke); Brgud (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Lazara); Rodaljice (Uznesenja BDM); Dobropoljci (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Georgija); Lepuri (Sv. Martin), Lišani Ostrovički (Sv. Jere); Ostrovica (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Luke); Nunić (Sv. Antun Padovanski); Donji Karin (Sv. Marko i na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Kirika i Julite); Korlat (Sv. Nediljica, Sv. Jere i Uznesenja BDM); Rašević (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Đurđa); Polača (Sv. Cecilija i Sv. Kuzma i Damjan); Šopot (Sv. Jere); Jagodnja (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Simeona); Miranje (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Mihajla); Pristeg (Sv. Frane); Kolarina (Sv. Jure); Vrana (Gospa od Karmela); Vukšić (Sv. Mihovil i Sv. Kata); Morpolča (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Petra); Krković (Svi sveti); Ždrapanj (Sv. Bartul); Otres (Sv. Martin); Đevrske (na

i dva franjevačka samostana, u Karinu i Visovcu. Ninska biskupija imala je na osmanskom dijelu svoje dijeceze (južno od Velebita) 1579. tri glagoljaške župe u funkciji. Ninski arhiepiskop don Jure Matasović posebno je bio zadužen voditi brigu o katoličkim vjernicima na osmanskom teritoriju, odakle je i sam potjecao. Pastoralnu skrb nad Vlasima Istre vršili su i franjevci iz samostana Bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije u Karinu, čije je bratstvo ostalo djelovati i pod osmanskom vlašću. U osmanskome popisu 1528. – 1530. zabilježene su zemlje crkve u Karinu i zatečeni fratri, njih petorica, od kojih se za dvojicu kaže da su „popovi”, koji su bili oslobođeni plaćanja poreza (*Rim keşişleri*).²³⁶ Samostan je opustio oko 1538., istodobno kad su i okolni Vlasi Istre masovno prešli na mletački teritorij, a od 1550. preuzimaju ga bosanski franjevci iz visovačkoga samostana, konkretno don Matija iz Kreševa.²³⁷

Prema podacima iz osmanskoga popisa 1528. – 1530. može se reći da se veća koncentracija pravoslavnih Vlaha nalazila na području nahije Plavna (*Vlasi Uskoplja*) i nahije Zrmanja i Popina (*Vlasi Ugarc*), kamo su se doselili vlaški katuni starinom iz istočne Hercegovine.²³⁸ Do 1550. na kistanjsko područje nekadašnje vlaško-istarske nahije Zečevo doselili su se novi vlaški džemati, vjerojatno pravoslavni, kneza Bijovče, te vojvode i kneza Vička Zirovca.²³⁹ Druga polovina 16. stoljeća obilježena je konstantnim pritjecanjem i jačanjem pravoslavnoga elementa. Nakon 1585. posebna koncentracija pravoslavnih Vlaha nastaje u istočnoj Bukovici i Pozrmanju.²⁴⁰ Pod dojmom njihove sve veće prisutnosti u zaleđu Dalmacije, mletački sindik Giovanni Battista Giustiniani 1553., kao i dalmatinski providur

mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Ilije); Ivoševci (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Jovana Krstitelja), Biovičino Selo (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Petra i Pavla); Kistanje (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Nikole), Mokropolje (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Luke); Radučić (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Georgija); Pađene (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Georgija); Plavno (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Đurđa); Ervenik (Sv. Mihovil i Sv. Nikola); Žegar (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Georgija); Krupa (na mjestu današnje manastirske crkve Uspenja Bogorodice), Parčić (na mjestu današnje pravoslavne crkve sv. Ilije); Popovići (Sv. Mihovil); Medviđa (Sv. Ivan Krstitelj „Usik”); Kruševo (Sv. Jure i Sv. Kuzma i Damjan u Ribnici), Obrovac (Sv. Petar i Sv. Krševan); Jasenice (Sv. Jeronim); Rovanjaska (Sv. Jure); Seline (Sv. Marko); Starigrad-Paklenica (Sv. Jure i Sv. Petar). Usp. fra Stanko Bačić, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji* (Šibenik: Općina Lisičić, 1995), 24-163; Ante Juric, *Ravni kotari i Bukovica. Naselja – sakralni objekti, utvrde i arheološka nalazišta (kulturno-povijesni pregled)* (Skradin: Matica hrvatska, 2018), 51-428.

²³⁶ TR-BOA-TTD, No. 157 / 1028.

²³⁷ Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 166-167.

²³⁸ TR-BOA-TTD, No. 157/1046, 1051.

²³⁹ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 10, 18.

²⁴⁰ Ako je vjerovati izvješću vikara zadarskoga nadbiskupa Vincenza Forze iz nešto kasnijega vremena, Morlaci „del rito Greco” 1636. kompaktno su nastanjivali Žegar, Krupu, Mokropolje, Plavno, Pađene, Žagrović, Butišnicu i Kistanje u istočnoj Bukovici i okolici Knina te područje Miranja u Ravnim kotarima, ukupno oko 3200 duša (Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere*, 270). Premda su se formalno nalazili pod pastoralnom jurisdikcijom franjevačkoga samostana na Visovcu, ti su Vlasi

Jacobo Foscari 1572., skloni su bili svu „morlačku populaciju” povezati s pripadnošću „srpskoj vjeri” (*fide serviana*).²⁴¹ Do toga je moglo doći i zato što nije bila rijetkost da su pojedine vlaške knežine i džemati bili konfesionalno miješani. Institucionalno ukorjenjivanje pravoslavlja na ovim prostorima počinje 1540., kad se prvi put u izvorima spominje pravoslavni manastir Arhandela Mihajla na rijeci Krki. Manastir će nakon 1575. povremeno biti i rezidencija pravoslavnoga dabrobosanskog mitropolita, koji je nosio i titulu *egzarha cijele Dalmacije*.

Islamizacija Vlaha Istre bila je tek simbolična – udio „novih muslimana” jedva da je prelazio 5%. U osmanskome popisu 1528. – 1530. evidentirano je tek pet muslimanskih obitelji od njih ukupno 648 (0,77%),²⁴² da bi do 1540. njihov broj skočio na 11 od 322 obitelji (3,4%). Na Gazi Husrev-begovu vakufu 1574. bile su samo četiri muslimanske kuće od njih ukupno 97 (4,12%). Znakovito je međutim da među tim malobrojnima nalazimo pripadnike ili bliske rođake starješinskih obitelji. To su 1528. – 1530. bili već spomenuti „Ali, sin Poropata” i „Husein, sin Poropata” u zрманjskoj nahiji i Ferhad Prijić u nahiji Ostrovica, a 1540. „Hasan, sin Prejića” iz sela Surožani u nahiji Ostrovica.²⁴³ U popisu 1550. u nahiji Ostrovica i Ostrovica Istrija bilo je popisano 19 vlaških muslimanskih kuća od ukupno 352 (5,4%), a u nahiji Bukovica samo jedna od njih 48, dok ih u nahiji Zrmanja Istrija uopće nije bilo.²⁴⁴ Vlasi muslimani, pored malobrojnosti, bili su i nestalnoga karaktera, često su prihvaćali islam da bi se potom vraćali u staru vjeru, odnosno prakticirali su dvovjerje i kriptokršćanstvo. U jednom se dokumentu iz *Muhimme deftera* 1571. kaže: „(...) ima ih dosta koji su prešli na islam, pa nakon nekog vremena izašli iz njega. Kad god im se prohtije, oni se opet vraćaju u islam. Tako neko vrijeme ostanu u islamu, vršeći njegove propise, a potom opet napuštaju isti.”²⁴⁵ Kliški sandžakbeg Ferhad-beg Sokolović tražio je od sultana instrukcije, a zatim i fetvu kako postupati prema takvim podanicima „ništavnih nevjernika sa kojima je ehl-i islam pomiješan na granici.”²⁴⁶

bili orijentirani prema svojim duhovnim centrima, manastiru Krki, koji se prvi put spominje u popisu 1540., i manastiru Krupi pod Velebitom, koji je nastao negdje krajem 16. ili početkom 17. stoljeća.

²⁴¹ *Commissiones et relationes Venetae*, II, 235, 254.

²⁴² Intrigantan je podatak o istarskom Vlahu „Mehmedu, sina Kejvana” iz sela Kakanj u nahiji Zečevu, uz kojega stoji opaska „prebjegao”. Prema tome ispada da je Mehmed pripadao već drugoj generaciji konvertita, odnosno da se konverzija na islam dogodila prije 1528., kad je prebjegao na osmanski teritorij (TR-BOA-TTD, No. 157/426).

²⁴³ Buzov, „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije”, 247.

²⁴⁴ *Opširni popis Kliškog sandžaka*, 9-21.

²⁴⁵ Hafizović, *Kliški sandžak*, 232.

²⁴⁶ Hafizović, *Kliški sandžak*, 232.

Epilog umjesto zaključka

U osmanskome poreznom popisu 1585. godine, u sada novoformiranom sandžaku Krka (Lika) sa sjedištem u Kninu, vlaško ime je sasvim iščezlo, popisana je samo raja koja je plaćala nekadašnji vlaški porez filuriju u iznosu od 100 do 280 akči.²⁴⁷ Pojam *Eflak* (Vlah) tada općenito nestaje u osmanskim izvorima, što koincidira i s nestankom Vlaha Istre kao prepoznatljive skupine. U isto vrijeme i na mletačkom teritoriju gube „morlački” karakter „novoga stanovništva” (*Morlacchi abitanti nuovi*) i u punom smislu postaju izjednačeni s distriktualnim seljacima dalmatinskih i istarskih kontrada. U repopulaciji osmanskoga serhata sada se težište pomaknulo na vlaške skupine iz istočnih dijelova Kliškoga te Hercegovačkoga sandžaka.²⁴⁸ Progresivna transdinarska migracijska dinamika na izvornoj Tromeđi pomaknula je tako svoje težište s vlaško-istarskih skupina na vlaške skupine drugih predznaka („bunjevačke”, „crnogorske”, „rašanske”). Prekogranicne migracije nakon svršetka Ciparskoga rata te 1580-ih stvarno i simbolično označuju prijelaz između tih dvaju migracijskih ciklusa. Padom pod osmansku vlast i posljednjih ostataka nekadašnjega vranskog distrikta iseljavaju se u zadarsko-biogradsko primorje i posljednji ostaci tamošnjega stanovništva, među kojima je bilo i Morlaka Istrijana.²⁴⁹ Mletačka obitelj Barbarigo 1579. dovodi izbjeglice sa zadarskoga teritorija na svoje posjede u Puljštini, a druga skupina Morlaka Istrijana (*Zadrana i Morlaka*) 1583. naseljava Marčanu u južnoj Istri.²⁵⁰ Njima se uskoro pridružuju druge vlaške skupine osmanskih podanika iz sandžaka Krka (iz Zvonigrada, Nadina i Velima), koje su se 1585. doselile u Istru i osnovale selo Premanturu južno od Pule.²⁵¹ Premantura neće postati samo primjer uspješne kolonizacije u Istri, nego je njezino naseljavanje označilo uvod u nova migracijska strujanja s izrazitijim štokavskim obilježjima („dalmatinsko-transdinarskim” prema Miroslavu Bertoši), koja će posebno zahvatiti Puljštinu i općenito južnu Istru u 17. stoljeću.²⁵²

²⁴⁷ Hafizović, „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa”, 188.

²⁴⁸ Šarić, „Lovinački kraj na razmeđu epoha”, 160.

²⁴⁹ Još 1570. petnaest obitelji iz Poškaljine sklopilo je ugovor o preseljenju u Biograd. Za vrijeme providura Alvisea Grimanija (1572. – 1575.) naseljeno je 60 obitelji iz Tinja u mletački Biograd. Iz te skupine doseljenika vjerojatno potječe i ugledna obitelj Matković, koja je obnašala funkciju biogradskih kapetana u mletačkoj službi (1581. Juraj Matković). Juran, „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju”, 65, 70; *Commissiones et relationes Venetae = Mletačka uputstva i izvještaji*, Tomus IV: *Annorum 1572-1590*, sabrao i obradio Grga Novak, Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium 47 (Zagreb: JAZU, 1964), 291. O obitelji Matković vidi u: Lovorka Čoralić, „Biograd nel periodo delle guerre turco-veneziane e i Matkovic famiglia locale di governatori (‘500-‘700)”, *Review of Croatian History* 14 (2018): 91-122.

²⁵⁰ Bertoša, *Mletačka Istra*, 67, 68.

²⁵¹ Bertoša, *Mletačka Istra*, 68.

²⁵² Oko 1586. morlački doseljenici Šime i Mate Šikić s obiteljima osnivaju u kontradi Turtian nedaleko od Pule zaselak Šikići (Bertoša, *Mletačka Istra*, 68). S obzirom na antroponijske karakteristike, radilo se o prvoj „bunjevačkoj” struji doseljenika u južnoj Istri.

Vlasi Istre / Morlaci Istrijani obilježili su područje na izvornoj Tromedi, pri čemu možemo razlikovati tri jasno omeđena razdoblja: prvo između 1528. i 1540., kad se od povratnika iz Istre i formiraju kao osmanski sociodemografski fenomen; drugo između 1540. i 1574., razdoblje intenzivnih ireverzibilnih i cikličnih migracija, pri čemu težište njihove naseljenosti i djelovanja postupno prelazi na mletački prostor; i treće nakon 1574., kad na osmanskoj strani pomalo nestaju kao prepoznatljiva skupina. Njihovo demografsko osipanje i nestajanje na osmanskoj strani možemo približno i broičano iskazati: 1530. godine – 640 kuća; 1540. godine – 364 kuće, 1550. godine – oko 190 kuća; 1574. godine na vakufu u nahiji Kožulova – 97 kuća. Vlasi Istre bili su ogledni primjer kako su se pojedine vlaške skupine na prostoru imperijalnoga višegraničja oblikovale i razvijale, osipale i nestajale, prvenstveno pod utjecajem imperijalnih kolonizacijskih politika i općih konfliktnih strategija. Ratne okolnosti na trograničju oblikovale su ih kao zajednicu koju je karakterizirao etno-jezični mozaik naslijeđen od srednjovjekovnih hrvatskih Vlaha (*Čići, Čićarija*), a pola stoljeća poslije, našavši se raspršeni na sve tri strane imperijalnih granica, uključili su se u nove integracijske procese, dajući prije svega svoj doprinos jačanju hrvatskih etnokulturnih struktura u Istri, nadasve u njezinu južnom i zapadnom dijelu (*Istarska Vlašija / Morlaccia Istirana*).

Neobjavljeni izvori

Italija – Archivio di Stato di Venezia (IT-ASVe) – Archivio dei Baili Veneti a Constantinopoli.

Italija – Archivio di Stato di Venezia (IT-ASVe) – Senato Mar – in Registri 35.

Turska – Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul – Tapu Tahrir Defteri (TR-BOA-TTD), No. 157.

Objavljeni izvori i literatura

Adamček, Josip; **Filipović**, Ivan; **Hrg**, Metod; **Kolanović**, Josip; **Pandžić**, Miljenko. „Seljačke bune XV i XVIII stoljeća (građa)”. *Arhivski vjesnik* 16 (1973), br. 1: 40-52.

Anzulović, Ivna. „O opstojnosti hrvatskog pučanstva sjeverne Dalmacije iz predturskog vremena”. *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost* 47 (1998), br. 4-6: 269-313.

Anzulović, Ivna. „Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. godine, nakon Ciparskog rata”. *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost* 47 (1998), br. 1-3: 53-150.

Bačić, fra Stanko. *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*. Šibenik: Općina Lisičić, 1995.

Bandić, Dušan. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogleđi o narodnoj religiji*. Zemun; Beograd: Biblioteka XX. vek; Čigoja štampa, ²1997.

Bertoša, Miroslav. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću i kolonizacija*. Pula: Istarska naklada, 1986.

Bertoša, Slaven. „Mune u novom vijeku (s posebnim osvrtom na iseljavanja prema Puli)”. *Croatica Christiana periodica* 41 (2017), br. 80: 31-48.

Bertoša, Slaven. *Fragmenti bužetske prošlosti u srednjem i novom vijeku*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Bešlija, Sedad. *Istimâlet. Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu; Institut za historiju Sarajeva, 2017.

Bjelanović, Živko. *Imena stanovnika mjesta Bukovice*. Split: Čakavski sabor, 1978.

Bjelanović, Živko. *Onomastičke teme*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

Blagonić, Sandi. „Ćići”. U: *Istarska enciklopedija*, uredili Miroslav Bertoša i Robert Matijašić. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2005.

Blagonić, Sandi. *Od Vlaha do Hrvata. Austrijsko-mletačka politička dihotomija i etnodiferencijski procesi u Istri*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2013.

Bracewell, Catherine Wendy. *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat u šesnaestom stoljeću*. Preveli Nenad Popović i Mario Rosini. Zagreb: Barbat, 1997.

Bratulić, Vjekoslav. *Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela*. Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1959.

Breu, Josef. „Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja”. U: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, uredio Ivan Kampuš, 43-104. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1995.

Brozović, Dalibor. „O rekonstrukciji predmigracionog mozaika srpskohrvatskih dijalekata”. *Filologija* 4 (1963): 45-55.

Buzov, Snježana. „Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40 (1990): 243-257.

Buzov, Snježana. „Vlasi u bosanskom sandžaku i islamizacija”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991): 99-111.

Buzov, Snježana. „Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog pograničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću”. U: *Triplex Confinium (1500-1800): eko-historija*, uredili Drago Roksandić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić, 227-241. Split; Zagreb: Književni krug Split; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.

Caciur, Dana. „Considerations regarding the Morlachs migrations from Dalmatia to Istria and the Venetian settlement policy during the 16th century”. *Balcanica Posnaniensia* XXII (2015): 57-70.

Caciur, Dana. „Migrantii spontane si organizate în teritoriul Zarei (Zadar-ului) la mijlocul secolului al XVI-lea. Cazul morlacilor istrieni”. *Studii si materijale de istorie medie* 34 (2016): 73-104.

Commissiones et relationes Venetae, Tomus II: *Annorum 1525-1533*, priredio Šime Ljubić. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 8. Zagreb: JAZU, 1877.

Commissiones et relationes Venetae, Tomus III: *Annorum 1553-1571*, priredio Šime Ljubić. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 11. Zagreb: JAZU, 1880.

Commissiones et relationes Venetae = Mletačka uputstva i izvještaji, Tomus IV: *Annorum 1572-1590*, sabrao i obradio Grga Novak, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 47., Zagreb: JAZU, 1964.

Cozzi, Gaetano; **Knapton**, Michael; **Scarabello**, Giovanni. *Povijest Venecije*, svezak II, Zagreb: Antibarbarus, 2007.

Croce, Ireneo della. *Historia antica e moderna, sacra e profana*. Venezia, 1698.

Čebotarev, Andrej. *Vlasi i Vojna krajina u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022.

Čoralić, Lovorka. „Biograd nel periodo delle guerre turco-veneziane e i Matkovic famiglia locale di governatori (‘500-‘700)”. *Review of Croatian History* 14 (2018): 91-122.

Čoralić, Lovorka; **Katušić**, Maja. „Andrija Mladinić i Mihovil Anđeo Filiberti – časnici postrojbe Croati a Cavallo: iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 37: 247-282.

Čirković, Sima M. *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*. Beograd: Naučno delo, 1964.

Dabić, S. Vojin. *Vojna Krajina. Karlovački generalat (1530-1746)*. Beograd: Izdanje Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve, 2000.

Drino, Dževad. „Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)”. *Hercegovina: časopis za kulturno i historijsko nasljeđe* 13-14 (2001): 127-136.

Džaja, Miroslav; **Draganović**, Krunoslav. *Sa Kupreške visoravni*. Baško Polje; Zagreb: Rimokatolički župni ured Otinovci-Kupres, 1994.

Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: JAZU, 1986.

Gligo, Viktor. *Govori protiv Turaka*. Split: Splitski književni krug, 1983.

Grah, Ivan. „Pazinski kraj u izvještajima pićanskih i porečkih biskupa Svetoj stolici (1588. – 1780.)”. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 26 (1983): 201-218.

Grgić, Ivan. „Opis kliškog sandžaka s ove strane Velebita i Dinare iz godine 1572.” *Zadarska revija* 5 (1956), br. 4: 257-261.

Hafizović, Fazileta. „Prilog historiji Gazi Husrev-begovog vakufa – nahija Kožulova u livi Krka”. *Znakovi vremena* 11 (2008), br. 39-40: 180-199.

Hafizović, Fazileta. „Različite refleksije o osvajanju srednjodalmatinskog zaleđa”. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 20 (2013) br. 34: 103-115.

Hafizović, Fazileta. *Kliški sandžak. Od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537-1645)*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2016.

Hinsley, F. H. *Suverenitet*. Zagreb: August Cesarec, 1992.

Hrabak, Bogumil. „Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoljeću”. U: *Benkovački kraj kroz vjekove. Zbornik 2. Radovi s naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove, Benkovac, 22-24. travnja 1983.*, uredio Julijan Medini, 107-258. Benkovac: Narodni list, 1988.

Hrvatski urbari, svezak I, sabrao i protumačio Radoslav Lopašić. Zagreb: Knjižara JAZU, 1894.

Husić, Aladin. „Demografske prilike u srednjodalmatinskom zaleđu početkom 16. stoljeća”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 55 (2006): 227-241.

Ihsanoğlu, Ekmeleddin. *Historija osmanske države i civilizacije*. Sarajevo: Ori-jentalni institut u Sarajevu, 2004.

Inalcık, Halil. *Osmanlije: osvajanje, Osmansko Carstvo, odnosi s Evropom*. Sara-jevo: Connectum, 2020.

Ivetić, Egidio. *La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Lineamenti evolutivi*. Trieste; Rovigno: Unione Italiana Fiume; Università popolare di Trieste, 1997.

Ivetić, Egidio. *Granica na Mediteranu. Istočni Jadran između Italije i južnosla-venskog sveta od XIII do XX veka*. Beograd: Arhipelag, 2015.

Ivić, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod u štokavsko narečje*, Sremski Karlovc; Novi Sad: Matica srpska, 2001.

Jačov, Marko. *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644*, I. Beograd: SANU, 1986.

Jelić, Roman. „Stanovništvo kopnenog dijela zadarskog područja 1608. i 1695.”. *Zadarska revija* 34 (1985), br. 6: 555-573.

Jelić, Roman. „Novigradski distrikt”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Za-dru* 31 (1989): 87-173.

Juran, Kristijan. „Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 46: 138-150.

Juran, Kristijan. „O podrijetlu i šibenskoj rodbini prvog kliškoga sandžakbega Murat-bega Gajdića”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66 (2016): 231-239.

Juran, Kristijan. „Migracije Morlaka/Vlaha na zadarskom pograničju tijekom 15. i 16. stoljeća s posebnim osvrtom na vransko područje te pojavu Morlaka Istrijana / Vlaha Istre”. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 9 (2022): 33-72.

Juric, Ante. *Ravni kotari i Bukovica. Naselja – sakralni objekti, utvrde i arheološ-ka nalazišta (kulturno-povijesni pregled)*. Skradin: Matica hrvatska, 2018.

Jurin Starčević, Kornelija. „Osmanski krajiški prostor: rat i društvo u jadransko-dinarskom zaleđu u 16. i 17. stoljeću”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012.

Jurin Starčević, Kornelija. „Osmanska utvrda Udbina i udbinska nahija u 16. i 17. stoljeću”, U: *Turkologu u čast! Zbornik povodom 70. rođendana Ekrema Čau-ševića*, uredila Tatjana Paić-Vukić, 435-458. Zagreb: FF Press, 2022.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stolje-ća*, knjiga 5: Četvrto doba: Vladanje kraljeva iz porodice Habsburga: (1527-1740). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1975.

Kovačec, August. *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran, 1998.

Kučerová, Kvetoslava. *Hrvati u Srednjoj Europi*. Zagreb: Matica hrvatska; Matica slovačka, 1998.

Kursar, Vjeran. „Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovini 16. stoljeća i politika osmanske Porte (na temelju odredaba centralne vlasti sačuvanih u Mühimme defterima)”. U: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjanin i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014.*, uredio Božo Došen, 395-410. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru; Općina Pakoštane, 2017.

Lowry, Martin. „The Reform of the Council of Ten: An unsettled Problem”. *Studi Veneziani XIII* (1971): 275-310.

Lukežić, Iva. „Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja”. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 8 (1996), br. 1-2: 223-236.

Mažuran, Ive. *Karlobag 1251.-2001*. Karlobag: Općina Karlobag, 2001.

Moačanin, Nenad. „Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463-1831)”. U: Željko Holjevac; Nenad Moačanin. *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*, 108-175. Zagreb: Leykam international, 2007.

Mujadžević, Dino. „Obitelj Svetački u osmanskoj službi”. *Povijesni prilozi* 42 (2023), br. 65: 107-134.

Novak, Grga. „Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 45 (1971): 579.-603.

Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan, priredili Yusuf Sarinay, Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer. Yayın nu. 114. Istanbul: T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine, priredio Fehim Dž. Spaho. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2007.

Pavičić, Stjepan. „Seobe i naselja u Lici”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 41 (1962): 5-330.

Pera, Miroslav. *Poljički statut*. Split: Književni krug, 1988.

Petrić, Hrvoje. *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor: Meridijani, 2012.

Pezzolo, Luciano. „Venetian empire”, U: *The Oxford World History of the Empire, Volume 2: The History of Empires*, uredili Peter Fibiger Bang, C. A. Bayly i Walter Scheidel, 621-645. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, priredio Ahmed Aličić. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985.

Pliško, Lina. „Jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt u svjetlu Hraština istraživanja”. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15 (2009): 111-124.

Pust, Klement. „Vpliv osmanskih vpadov na migracije v Istri (15.-16. stoletje)”. U: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, uredili Peter Štih i Bojan Balkovec, 157-174. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.

Rački, Franjo. „Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533”. *Starine JAZU XXV* (1892): 130-208.

Raukar, Tomislav; **Petricioli**, Ivo; **Švelec**, Franjo; **Peričić**, Šime. *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet u Zadru, 1987.

Roksandić, Drago. *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik, 1991.

Roksandić, Drago. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat, 2003.

Roksandić, Drago. „Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?”. *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke* 1 (2008), br. 1: 5-19.

Rothman, E. Natalie. *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca: Cornell University Press, 2012.

Selmanović, Medžida. „Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni”. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991): 83-97.

Solitro, Vicko. *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, preveo i uredio Vladimir Rismondo. Split: Književni krug, 1990.

Stanić, Damir. „Ambivalentna lojalnost na Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću”, U: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom Brodu 23. i 24. listopada 2014.*, uredili Robert Skenderović i Stanko Andrić, 121-142. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Stanić, Damir. „Bihać kao sjedište Bihačke kapetanije i slobodni kraljevski grad”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2020.

Stanojević, Gligor. *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*. Beograd: Izdanje Istorijskog instituta, 1970.

Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost, 1982.

Šarić, Marko. „Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvituša prema osmanskome popisu iz 1585.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 55 (2003), br. 2: 135-180.

Šarić, Marko. „Inter-confessional Relations and (In)tolerance among the Vlach (16th-17th Centuries)”. U: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium. Approaching the „Other” on the Borderlands Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, uredili Egidio Ivetić i Drago Roksandić, 181-194. Padova: Università degli Studi di Padova, 2007.

Šarić, Marko. „Bunjevci u ranom novom vijeku. Postanak i razvoj jedne predmoderne etnije”. U: *Živjeti na Krivom Putu*, uredili Milana Černelić, Marijeta Rajković i Tihana Rubić, 15-43. Zagreb: FF Press, 2008.

Šarić, Marko. „Vlasi na Tromeđi: suživot u sukobima u graničnim društvima i kulturama Morlakije (16.-17. stoljeće)”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010.

Šarić, Marko. „Višegraničje i modeli kulturne povijesti: izazovi i perspektive kulturnopovijesnog istraživanja vojnih krajina u ranom novom vijeku”. U: *Franz Vaniček i vojnokrajiska historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom Brodu 23. i 24. listopada 2014.*, uredili Robert Skenderović i Stanko Andrić, 39-57. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Štefanec, Nataša. *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Šimunović, Petar. *Istočnojadranska toponimija*. Split: Logos, 1986.

Šimunović, Petar. *Hrvatska prezimena*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.

Traljić, Seid M. „Zadar i turska pozadina od XV. do potkraj XIX. stoljeća”. U: *Grad Zadar. Presjek kroz povijest*, uredio Grga Novak, 203-227. Zadar: Institut JAZU u Zadru, 1965.

Vedriš, Trpimir. „Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata”. U: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550-1150)*, uredila Zrinka Nikolić Jakus, 173-200. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Vončina, Josip. „Četiri glagoljske listine iz Like”. *Radovi Staroslavenskog instituta* 2 (1955), br. 2: 213-230.

Yıldırım, Hacı Osman et al., *Numaralı Mühimme Defteri (975-975 / 1567 – 1569)*. Ankara: Özet Transkripsiyon – Indeks – III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999.

Zlatar, Behija. *Gazi Husrev-beg*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2010.

Marko Šarić*

Ottoman Vlachs of Istria in the “Original *Triple Confinium*”: Unstable Subjects and Ambivalent Loyalties in a Croatian Frontier Area during the 16th Century

Summary

Drawing from both unpublished and published Ottoman and Venetian sources, as well as published Habsburg records, this paper analyses the Vlach group known in historiography as the “Vlachs of Istria,” who, in the first half of the 16th century, socio-demographically dominated the area of the “original *Triple Confinium*” in Croatia. This study focuses on the return migration of a Vlach group from the Habsburg territories of north-eastern Istria and Kras, whose demographic core consisted of descendants of Croatian medieval Vlachs. These Vlachs had emigrated northwest on several occasions in the early 16th century in response to advancing Ottoman conquests. As part of the Ottoman colonization policy of *istimâlet*, some of these Vlachs returned between 1528 and 1530 to their former settlements in the Hrvati Vilajet and the Klis Sanjak. This was a Vlach community that, for over half a century, moved reversibly and cyclically within the imperial frontier region, shifting allegiance among the Ottoman, Habsburg, and Venetian rulers. Using their example, the paper examines phenomena arising from the dynamic and complex relations at the border, such as return migrations, unstable subjecthood, and ambivalent loyalties. These conditions reflect the insecure life in the restless frontier region, which required adaptive and compromising strategies. The paper analyses Ottoman tax registers (*defters*) from 1528-1530, 1540, 1550, and 1574, investigating the social, demographic, economic, and ethno-cultural structures of these Vlach communities, as well as the causes of their eventual disappearance as a distinct group community in the second half of the 16th century.

Keywords: Vlachs, Morlachs, Ćići, migrations, subjecthood, loyalties, Early Modern Period, Triple Confinium, Ottoman Empire, Hrvati Vilayet, Klis Sanjak, Habsburg Istria, Kras, Pazin County, Bukovica, Ravni Kotari, Venetian Istria, Venetian Dalmatia, Zadar district

* Marko Šarić, Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: marko.saric2@zg.t-com.hr